SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİ

SOSYOLOJİ LİSANS PROGRAMI

DOÇ. DR. ENES KABAKCI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

SOSYOLOJİ LİSANS PROGRAMI

SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİ

DOÇ. DR. ENES KABAKCI

ÖNSÖZ

Siyasal düşünceler tarihi, tek bir cümleyle ifade etmek gerekirse, siyasi iktidarın kaynağı ve örgütlenme biçimleriyle ilgili tarih boyunca ileri sürülen görüşleri kronolojik bir sıra içinde değerlendirmektedir. Toplumsal ve siyasal sorunlara sistematik cevapların aranmaya başladığı ilk çağlardan günümüze kadar geçen süre içinde, siyasal düşünceler tarihini dörtlü bir dönemselleştirme ekseninde incelemek mümkündür:

1- Antik dünyanın **polis** düzeni,

2- Orta Çağ'ın feodal yapısı,

3- Yeni Çağ'da milli devlet ve monarşi tartışmaları,

4- Yakın Çağ'da ulus-devlet ve milliyetçiliğin doğuşu.

Bu dersin temel amaçlarından biri, yukarıda verilen dönemlerin hangi sosyoekonomik ve siyasal özellikleriyle birbirinden farklılaştıklarını göstermek ve tartışmaktır. Ancak yukarıda önerilen dönemselleştirmenin, Batı'daki toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeleri merkeze aldığı ve bu anlamda mutlak olmadığı hatırdan çıkarılmamalıdır. Siyasal düşünceler tarihi, hiç şüphe yok ki yukarıda önerilenden farklı bir dönemselleştirmeye bağlı olarak da incelenebilir. Batı merkezli olması hasebiyle bu dönemselleştirmeye alternatif olabilecek farklı girişimler son derece meşru ve hatta gereklidir. Ancak eleştirel bir okuma yapmaktan ziyade, alana genel bir giriş niteliği arz ettiğinden, on dört bölümden oluşan bu ders kapsamında, literatürde genel kabul gören – klasik – dönemselleştirmenin esas alınması uygun görülmüştür.

Her bölüm; işlenecek konuyla ilgili anahtar kavramların verilmesiyle başlayacak, dersin genel çerçevesinin çizildiği bir girişle devam edecek, işlenen dersin ana hatlarının hatırlatıldığı bir özet ve konuya ilişkin soru örnekleriyle sona erecektir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I

İÇİNDEKİLER II

1. İLK ÇAĞ 1

1.1.Yunan Şehir Devletlerinde Siyasi Düşünce 5

1.2.Polis Düzeninde Demokrasi 6

2. ESKİ YUNAN DÜŞÜNÜRLERİ VE DEMOKRASİ ELEŞTİRİLERİ 10

2.1.Demokrasiden Anarşiye 14

2.2.Herakleitos: "Bir Nehirde İki Kez Yıkanılmaz" 15

2.3.Sofizm Nedir? Sofistler Nasıl Bir Devlet Savunurlar? 15

3. İDEALİZM DÜŞÜNCESİ 20

3.1.Eflatun (Platon) ve İdealizm 24

3.2.Eflatun'a Göre "İdeal Devlet" ve Yönetim Biçimleri 24

3.3.Aristo'nun Siyasi Düşünceleri 26

3.3.1.Aristo'ya Göre İdeal Devlet ve Yönetim Biçimleri 28

4. POLİS DÜZENİNDEN İMPARATORLUĞA 32

4.1.Site/Polis Düzeninin Çöküşü 36

4.2.Yunan'dan Roma'ya Geçiş: Stoacılık 37

4.3.Roma'da ve Hıristiyanlıkta Siyasi Düşünce 37

4.3.1.Roma: Hukuk ve Siyasi Kurumlar 37

4.3.2.Hıristiyanlık: Laiklik Fikrinin Doğuşu 38

5. ORTA ÇAĞ 43

5.1.Yeni Bir Düzenin Ortaya Çıkışı: Feodalite 47

5.2.Orta Çağ'da Devlet-Kilise Çatışması 50

5.3.Aquinolu Thomas'nın Yasalar Kuramı ve İktidarın Sınırlandırılması 51
6. İSLAM'DA TOPLUMSAL VE SİYASAL DÜŞÜNCE 56
6.1.İlk Dönem İslam Siyaset Düşüncesi 60
6.2.Bir Orta Çağ İslam Düşünürü: İbn Haldun 61
7. YENİ ÇAĞ: MİLLİ DEVLET VE MUTLAK MONARŞİ 70
7.1.Yeni Çağ'da Siyasi İktidar ve Reform 74
7.2.Niccolo Machiavelli: Etik ve Siyaset 75
7.3.Thomas Hobbes: Toplum Sözleşmesi Kavramının Doğuşu 77
8. BURJUVAZİNİN GÜÇLENMESİ: LİBERALİZM VE DEMOKRASİYE DOĞRU82
8.1.17. ve 18. Yüzyıllarda Siyasal Düşünce: Burjuvazinin Etkisi 86
8.2.John Locke ve Liberalizm: İngiltere Örneği 86
8.3.Montesquieu ve Aristokratik Liberalizm: Fransa Örneği 89
9. FRANSIZ DEVRİMİ ARİFESİNDE KÜÇÜK BURJUVA İDEOLOJİSİ 96
9.1.Küçük Burjuva İdeolojisi 100
9.2.Jean-Jacques Rousseau: Egemenlik Kuramları ve Toplum Sözleşmesi 100
10. AYDINLANMA DÖNEMİ 107
10.1.Aydınlanma Felsefesi 111
10.2.Aydınlanmacı Bir Düşünür: Voltaire 113
10.3.Bir Aydınla*t*ma Girişimi: Ansiklopedi 115
10.4.Fizyokrat Ekol 115
11. BİR DÖNEMİN SONU: FRANSIZ İHTİLALİ 119
11.1."Büyük Devrim"in Evrensel Yankıları 123
11.2.1789 Fransız Devrimi Sürecinde "Ulus" ve "Egemenlik" Tartışmaları: Emmanuel-Joseph Sieyès 123
11.3.Jakobenizm: Halka Rağmen, Halk İçin… 127

12. FRANSIZ DEVRİMİ SONRASI: AYDINLANMA FELSEFESİ, LİBERALİZM VE DEMOKRASİ KARŞITI GÖRÜŞLER 131
12.1.Edmund Burke ve Muhafazakâr Düşünce 135
12.2.Auguste Comte ve Pozitivizm 136
12.3.Alexis de Tocqueville: Eşitlik – Özgürlük Dengesi 138
13. XIX. YÜZYILDA MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİ 145
13.1.Milliyetçilik Düşüncesinin Doğuşu 149
13.2.Millet Kavramı ve Milliyetçilik Düşüncesi 149
13.3.Alman Milliyetçilik Düşüncesi: Fichte ve Hegel 151
14. SOSYALİZM DÜŞÜNCESİ 156
14.1.Sosyalizmin Doğuşu 160
14.2.Ütopyacı Sosyalizm 161
14.3.Bilimsel Sosyalizm 162
14.4.Anarşizm 165
KAYNAKÇA 171

1. İLK ÇAĞ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

1. İLK ÇAĞ

1.1.Yunan Şehir Devletlerinde Siyasi Düşünce

1.2.Polis Düzeninde Demokrasi

Anahtar Kavramlar

- Antik Yunan,
- Polis,
- Site-Devleti,
- Demokrasi,
- Vatandaşlık,
- Kölelik

Giriş

Antik Çağ, eski Yunan filozofu Sokrates'in felsefeyi göklerden yeryüzüne indirmesiyle, bir diğer ifadeyle, metafizik konulardan insana ve onun toplumsal hayatına ilişkin meselelere yönlendirmesiyle başlayıp yaklaşık olarak M.S. V. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına değin geçen dönemdir. Bu döneme damgasını vuran iki medeniyet Yunan ve Roma medeniyetleridir. Bu dönemde siyasi teorilerini inceleyeceğimiz düşünürler arasında materyalist ve idealist felsefe okulu mensupları, Sofistler, Platon ve Aristo yer almaktadır. Ancak bu önemli düşünürlere gelmeden önce **polis** düzeni hakkında temel bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır. Bu ilk derste, Yunan **polis** düzeninde site, kölelik, vatandaşlık, demokrasi ve özgürlük gibi kurum ve kavramlar genel hatlarıyla incelenecektir.

1.1.Yunan Şehir Devletlerinde Siyasi Düşünce

Antik Çağ düşüncesine yön veren Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin içinde yaşadıkları sosyo-ekonomik çevre **polis** (site-devleti) düzenidir. Nüfusları milyonları bulan günümüz ulus-devletlerinden farklı olarak **polis**ler nüfusları birkaç binden birkaç yüz bine değişen görece küçük siyasal topluluklardı. Kendi kendine yeterliğe büyük önem veren **polis**ler köleci bir ekonomik düzene sahiptiler. Bu topluluklarda siyasal kararların alınmasına katılım, yani vatandaşlık, erkeklerle sınırlanmıştı. Toplumun yarısını oluşturan kadınlar vatandaşlık haklarından yoksundular.

Yunan düşüncesinin anlaşılabilmesi için öncelikle Yunan siyasi ortamının aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Yunan şehir devletleri, diğer bir ifadeyle Yunan siteleri, günümüzde içinde yaşadığımız siyasi topluluklardan çok önemli bazı farklılıklar arz etmekteydi. Bu nedenle, eski Yunan siyasi düşüncesini anlayabilmek için, öncelikle bu düşüncenin maddi temellerini ve hareket noktasını meydana getiren kurum ve kavramlara kısaca bir göz atmak gerekir. Yunan siyasi yaşamını kavrayabilmemiz için öncelikle bilmemiz gereken başlıca kurumlar site ve köleliktir.

Site: Eski Yunan'da siyasi hayat, **polis** (şehir/site devleti) düzenine dayanmaktaydı. Site, günümüzde modern devletin birçok işlevini yerine getirmekle birlikte birçok noktada modern yani ulus-devletten farklılaşmaktaydı. Yunanlar siteyi, tıpkı buğday gibi, Tanrı'nın kendilerine bahşettiği lütuflardan biri olarak görmekteydiler. Her polis siyasal açıdan bağımsızdı ve kendi kendini yönetirdi. Yunanlar siteye sahip olmaları nedeniyle, barbar kavimlerden ayrı ve onlardan üstün olduklarına inanıyorlardı. Site, sadece tek bir şehirden oluşmamaktaydı; bir ya da birçok şehirle bunların etrafında yer alan kırsal kesim (köyler) de sitenin kapsamına girmekte ve hep birlikte bir siyasi birlik oluşturmaktaydılar.

Yunanları siteye bağlayan hukuki bağların yanı sıra dini bağlar da söz konusudur. Her sitenin kendine özgü tanrıları vardır. Bu anlamda, site siyasi olduğu kadar dini bir birliktir. Dini bayramlar aynı zamanda milli bayramlardır.

Yunan siteleri arasında en önemlisi Atina'dır. Farklı tanrılara sahip olmaları nedeniyle kendi aralarında farklılaşan sitelerin en temel özelliği ise hepsinin kendini Yunan medeniyetine ait hissetmeleri ve hepsinin Yunan hukukuna tabi olmalarıdır.

Kölelik: Kölelik, ilk çağ uygarlıklarında önemli bir kurumdur. Yunan demokrasisi, yani Yunan sitelerinde uygulanan demokrasi köleci bir ekonomik düzene dayanmaktaydı. Yunan site vatandaşı yaşamlarını kölelerin ürettikleriyle sürdürüyor, zamanlarını sitenin yönetimine ayırıyorlardı. Sitelerde az sayıdaki vatandaşın katılımıyla uygulanan doğrudan demokrasi köleler sayesinde mümkün olabiliyordu.

Eski Yunan'da kölelik kamuoyu tarafından neredeyse hiç sorgulanmamış, düşünürlerin geneli tarafından (bazı istisnalar hariç) da tartışma götürmez bir konu olarak görülmüştür. Yunan düşünürlerin geneli için kölelik doğal bir kurumdur. Özetle söylemek gerekirse, Yunan demokrasisi az sayıda vatandaşa özgü ve köleci bir sosyoekonomik sisteme dayalı bir yönetim biçimidir.

1.2.Polis Düzeninde Demokrasi

Aslı Yunanca olan demokrasi kavramı, halkın yönetimi anlamına gelmektedir. Yunan siteleri demokrasinin beşiği olarak bilinir. Ancak başta Atina Sitesi olmak üzere bu şehir devletlerinde sadece demokrasinin uygulandığını iddia etmek yanlıştır. Dönemin Yunan düşünürleri üç yönetim şekli ve onların bozulmuş biçimlerinden söz ederler: Monarşi zamanla tiraniye dönüşmeye, oligarşi kendi içinde yozlaşmaya, demokrasi ise aşırı bir biçimde uygulanırsa anarşi hâlini almaya mahkûmdur. Yunan'da farklı yönetim şekilleri tartışılmakta ve uygulanmaktaydı. Kimisi halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelen demokrasiyi, kimisi belirli sayıda kişinin yönetimi olan oligarşiyi, bazıları da tek kişinin yönetimi olan monarşiyi savunur. Tep Sitesi'nde monarşinin, Isparta'da ise oligarşinin uzun zaman uygulanmış olduğu bilinmektedir.

Peki, Atina'da M.Ö. V. yüzyılda uygulanan demokrasiden tam olarak neyi anlamak gerekir? Her şeyden önce, Yunan siteleri kalabalık bir köle nüfusuna sahip olsalar da demokrasi sadece vatandaşlar içindir. O dönemin anlayışına göre bazı insanlar emretmek, kimileri de emir almak üzere doğarlar. Kölelik doğuştan sahip olunan veya savaş neticesinde düşülen bir durumdur.

Yunan demokrasisi mutlak ve doğrudan bir demokrasidir; yani her bir vatandaş yönetime – temsilcileri vasıtasıyla değil – doğrudan katılır, yasaların hazırlanmasında ve siyasi kararlarda söz sahibidir. Bu durum vatandaşların mutlak eşitliğini de beraberinde getirir.

Sitelerin yüzölçümü ve nüfusunun bugünün ulusal devletlerinden çok daha küçük olmaları doğrudan demokrasiyi (yani vatandaşların tümünün yönetime ve kanunların yapılmasına katılmasını) mümkün kılmaktaydı.

Yunan demokrasisinde özgür olanlar sadece vatandaşlardır ve site yönetimine ve kamu hizmetlerine katılanlar sadece onlardır. Köleler ve yabancılar (metekler) bu haklardan mahrumdur. Kısaca özetlemek gerekirse, Yunan sitelerinde özgür olmak demek, yönetime katılmak anlamına gelmektedir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Yunan düşüncesinin anlaşılabilmesi için öncelikle Yunan siyasi ortamının aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu ilk derste, Yunan site-devletlerinin genel bazı özellikleri incelenmiş; bu çerçevede **site**, **kölelik**, **demokrasi** gibi bazı temel kavramlar üzerinde durulmuştur. Yunan siyasi hayatı, **polis** (şehir/site devleti) düzenine dayanmaktaydı. Her polis siyasal açıdan bağımsızdı ve kendi kendini yönetirdi. Site, Yunanlar arasında siyasi ve hukuki olduğu kadar dini bir birlikteliği de ifade etmekteydi. Polis düzeni, köleci bir ekonomik düzene dayanmaktaydı. Yunan şehir devletlerinde demokrasinin yanı sıra farklı dönemlerde monarşik ve oligarşik yönetimler de uygulanmıştır.

Bölüm Soruları

1. Eski Yunan düşünürlerine göre monarşi ile tirani arasındaki ilişki aşağıdaki kavram çiftlerinden hangisinde mevcuttur?

a) Demokrasi - Oligarşi

b) Demokrasi - Anarşi

c) Cumhuriyet - Vatandaşlık

d) Demokrasi - Cumhuriyet

e) Hepsi

2. İlk Çağ hangi olayla sona ermiştir?

a) Yunan site devletlerinin çöküşü

b) Hıristiyanlığın doğuşu

c) Roma İmparatorluğu'nun kurulması

d) Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı

e) İstanbul'un fethi

3. Yunan demokrasisiyle ilgili aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi yanlıştır?

a) Demokrasi sadece vatandaşlar içindir.

b) Yunan demokrasisi doğrudan bir demokrasidir.

c) Kadınlar da erkeklerle aynı siyasi haklara sahiptir.

d) Yabancılar sitenin yönetimine katılamazlar.

e) Vatandaşlar arasında mutlak bir eşitlik vardır.

Cevaplar: 1-b; 2-d; 3-c

2. ESKİ YUNAN DÜŞÜNÜRLERİ VE DEMOKRASİ ELEŞTİRİLERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

2. ESKİ YUNAN DÜŞÜNÜRLERİ VE DEMOKRASİ ELEŞTİRİLERİ

2.1.Demokrasiden Anarşiye

2.2.Herakleitos: “Bir Nehirde İki Kez Yıkanılmaz”

2.3.Sofizm Nedir? Sofistler Nasıl Bir Devlet Savunurlar?

Anahtar Kavramlar

- Demokrasi,
- Devlet,
- Herakleitos,
- Sofizm,
- Sözleşme

Giriş

Bu derste, Eski Yunan düşünürlerinin demokrasi hakkındaki görüş ve eleştirileri ele alınacak, özellikle Ksenofon ve Herakleitos'un düşünceleri incelenecektir. Ayrıca Sofistlerin toplum ve siyaset, özellikle de devlet konusundaki fikirleri üzerinde durulacaktır.

2.1.Demokrasiden Anarşiye

Siyasi düşünce ile toplumsal ve ekonomik hayat arasında doğrudan bir ilişki vardır. Farklı – eleştirel – siyasi düşüncelerin ortaya çıkması toplumsal ve iktisadi değişimlerle eşanlıdır. M.Ö. V. yüzyılın sonlarından itibaren demokrasinin eleştirilmeye başlanması, demokrasi karşıtı düşüncelerin belirmesi Yunan sitelerinde ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik gelişmelerle paralellik arz etmektedir. Dönemin düşünürlerinden Ksenofon, demokrasinin bölünmelere ve disiplinsizliğe yol açtığını, yöneticilerin genellikle yeteneksiz kişiler olduklarını ileri sürmüş, Isparta'daki otoriter rejimi yüceltmiştir. Eflatun ise çoğunluğun kararlarının her zaman adil olmadığını savunmuştur.

Ne olmuştur da Yunan demokrasisi giderek anarşiye dönüşmüş ve eleştirilere maruz kalmıştır? Ksenofon (M.Ö. 430-355)'un Atina Sitesi'ndeki gelişmelere dair analizi bu soruya cevap niteliğindedir. Tarihçi, filozof ve aynı zamanda asker olan Ksenofon'a göre Atina, varlığını ve gücünü denizciler ve gemi yapımcılarına borçlu bir siteydi. Denizciler, giderek artan toplumsal ve ekonomik ağırlıklarına paralel olarak yönetimde daha fazla söz sahibi olmak istemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda eski toprak aristokrasine karşı mücadele veren denizciler site vatandaşlarının da önemli bir kısmını yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Denizciler zümresi ile site vatandaşlarının toprak aristokrasisine karşı yürüttükleri ortak mücadele, ilerleyen derslerimizde göreceğimiz başka bir durumu hatıra getirmektedir: Feodaliteye karşı savaşan burjuvazi ve bunların yanında yer alan ezilen köylü sınıfı ile manifaktür[1] işçilerinin ortak mücadelesi.

Ticaret yapan denizcilerin iktidara ortak olmaları demokrasinin ortaya çıkışına vesile olmuştur. Ancak zamanla, iktidara gelen tüccarların çıkarlarıyla çoğunluğun çıkarları arasında çelişkilerin belirmesi, öte yandan toprak aristokrasisinin hoşnutsuzluğu demokrasinin eleştiri oklarına hedef olması sonucunu doğurmuştur. Bu eleştirilerden bir kısmı demokrasiyi toptan reddetme eğilimindeyken, bazıları da demokrasinin aşırılıklarının giderilmesi için reformlar tavsiye etmiştir.

O dönemde demokrasiye eleştiri yönelten en önemli düşünürlerden biri şüphesiz

[1] Zanaat üretiminin, bir sermayedarın örgütlediği iş yerinde belli bir işbölümü içinde yapıldığı üretim şeklidir. Üretim el emeğiyle çalışan işçiler tarafından, herkesin bağımsız bir bölümünü ürettiği veya bütün üretim sürecini yüklendiği iki ayrı biçimde de yürütülür. Zanaatkârlıktan sanayileşmeye geçiş evresini oluşturan manifaktür üretiminde makine önemli bir yer tutmaz.

Eflatun'dur. Eflatun'un demokrasi karşısındaki tavrı, yukarıda bahsettiğimiz ikinci tür eleştirilere güzel bir örnek teşkil eder: Eflatun, bir dizi reform ile demokrasinin olumsuz yanlarının ve aşırılıklarının giderilebileceği düşüncesini savunur. Eflatun'un görüşlerine gelmeden önce, Yunan düşüncesinin farklı boyutlarını ve günümüze olan yansımalarını görmemizi sağlayacak Herakleitos ve Sofistlerin görüşlerine temas etmekte fayda var.

2.2.Herakleitos: "Bir Nehirde İki Kez Yıkanılmaz"

M.Ö. 540-480 yıllar arasında yaşamış olan Efesli Herakleitos eşitliğe ve dolayısıyla demokrasiye inanmayan bir düşünürdür. Ona göre halk anlayışsız ve her şeyin dış görünüşüne aldanan bir yığından ibarettir. Bu düşünceleri ile Herakleitos'u seçkinci (elitist) bir düşünür olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Yani yönetim, eşit kabul edilen vatandaşlara bırakılmaması gereken bir iştir. Bu önemli görev seçkin (elit) bir azınlığın hakkı olmalıdır.

Herakleitos'un bizim için asıl önemi, yakın dönem siyasi düşüncesine yaptığı etkiyle ilgilidir. 19. yüzyılda, önce Hegel'in ortaya koyduğu, ardından Marks'ın geliştirdiği diyalektik (eytişim) yönteminin kökleri Herakleitos düşüncesinde bulunmaktadır. Herakleitos'a göre evren sürekli bir oluş, bir süreçtir. Bu süreçte zıtlıklar sürekli olarak çatışır, birbirini izlerler. Evrende duran ve kalan bir şey yoktur: sıcak soğuk olur, soğuk ise sıcak; yaş kuru olur, kuru da yaş. Efesli düşünürün ünlü deyimiyle: "Aynı nehirde iki kez yıkanılmaz". Çünkü sular değişir, akıp gider. Bugünkü nehir artık dünkü nehir değildir, sadece görünüşte dünküne benzer.

2.3.Sofizm Nedir? Sofistler Nasıl Bir Devlet Savunurlar?

Sofizm, Atina'nın siyasi ve kültürel olarak geliştiği, demokratik bir düzenin kurulduğu dönemde ortaya çıkan bir düşünce akımıdır. Sofistler, demokratik düzenin gerekleri nasıl yerine getirilir sorusuna cevap aramışlardır.

Sofistlerin en belirgin özelliği hitabet, yani etkili söz söyleme sanatına verdikleri önemdir. Onlara göre, vatandaşların dönüşümlü olarak yöneticilik yaptığı, yasaların hazırlanma sürecine katıldığı "doğrudan demokrasi" düzeninde insanlar her şeyden önce güzel ve etkili söz söyleme yeteneğine sahip olmalıdırlar. Bu, insanın karşısındakini inandırabilmesi için gereklidir.

Sofistlerin bu inancı onların şüpheci ve rölativist (göreci) olma özellikleriyle uyumluydu. Onlara göre, herkes için geçerli olan objektif (nesnel) bir gerçek söz konusu olmaz. Sofistlerin en meşhur ve kurucu filozoflarından Protagoras'a göre "insan her şeyin, var olan

şeylerin var olduklarının ve var olmayan şeylerin var olmadıklarının ölçüsüdür". Diğer bir ifadeyle, doğru olan şey, şu anda algılanan, duyulan, istenen ve özlenen şeydir. Bir şeyin doğru olması demek, o şeyin herhangi bir kimseye doğru görünmesi demektir. Sofistler, herkes için geçerli olacak genel ve kesin bir bilginin olanaksızlığını göstermeye çalışmışlardır.

Bu anlamda, Sofistler Tanrı inancı ve evrenin kökenleri konusunda da insandan insana değişen farklı gerçeklerin olabileceğini savunurlar. Onlara göre Tanrı'nın (veya Tanrıların) varlığı veya yokluğu konusunda kesin bir hakikat yoktur. Nitekim Protagoras, "Tanrıların, ne var olduklarını ne de olmadıklarını biliyorum" diyerek dini alanda da şüpheci bir tavır ortaya koymuştur. Sofistler, "agnostisizm" (bilinmezcilik) adı verilen, teolojik anlamda bir yaratıcının veya bilimsel anlamda evrenin nereden türediğinin bilinmediği veya bilinemeyeceğini ileri süren felsefi akımın öncülerindendir.

Sofizm'in yukarıda kısaca bahsettiğimiz özellikleri, 18. yüzyılda ortaya çıkacak olan Aydınlanma düşüncesini hatırlatmaktadır. Her iki düşünce de kendilerinden önceki geleneksel düşüncelere karşı savaş açmış, insanı (daha açık bir ifadeyle insan aklını) merkeze almıştır. Her iki düşünce de toplum, ahlak ve siyasetle ilgili tüm kurumların insanların bir ürünü olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşım, doğal olarak, insanlar tarafından meydana getirilen bütün bu kurumların yine insanlar tarafından değiştirilebileceği düşüncesini de kapsar. Devlet, bu kurumlardandır.

Devlet nedir? sorusuna Sofistler iki farklı yanıt verirler. Bu yanıtlar, devletin neden ve nasıl ortaya çıktığı sorusundan hareketle verilen cevaplardır. Sofistlerin bu sorulara verdikleri cevap çağdaş devlet kuramlarının temellerini teşkil eder. Bunlar, **sözleşme** ve **kuvvet** kuramlarıdır.

Sözleşme kuramını savunan Protagoras ve Antiphon gibi Sofist düşünürlere göre, insanlar diğer canlılar arasında topluluk hayatına en fazla gereksinim duyanlardır. Doğadaki diğer canlılara göre çok daha korunaksız ve aciz bir durumda olan insanlar yaşamlarını ve türlerini idame ettirebilmek için topluluk hâlinde yaşamak ve karşılıklı yardımlaşmak zorundadırlar. Bu gerçeğin, yani toplu yaşama zorunluluğunun farkına insanlar, işbölümüne dayanan bir sözleşmenin gerekli olduğunu kavramışlardır. Devlet bu gereklilikten doğmuştur. Asırlar sonra, 17. ve 18. yüzyılların düşünürlerinin önemli bir kısmı da devletin kökeni konusunda aynı şeyi söyleyeceklerdir.

Sofistlere göre insanlar, çıkarlarına uygun düşen bir sözleşmeyle, birlikte yaşama yükümlülüğü altına giriyorlar. Sözleşmeyi yapanlar, yani devleti kuranlar, eşit haklara sahip olmalı ve toplum hâlinde yaşamanın nimetlerinden eşit ölçüde yararlanmalılar. Sofistlere göre insanlar arasındaki tek ayrılık topluluğu devam ettirebilmek için her ferdin ayrı bir iş görmesi, her birinin ayrı bir görevi yerine getirmesidir. Bu noktada, Sofistlerin o dönem için son derece ilginç bir yönü karşımıza çıkmaktadır. Sofistler, İlk Çağ filozoflarının doğal kabul edip üzerinde hiç durmadıkları veya sorgulamaya cesaret edemedikleri bir kurumu eleştirirler. Bu kurum köleliktir. Sofist filozoflara göre, aynı toplum içinde yaşayan insanların eşitsiz bir durumda olmaları toplumun temel yasasına yani sözleşmeye aykırıdır. Tartışılmaz kabul edilen kurumlarından biri olan köleliği eleştirmeleri dolayısıyla Sofistler, dönemin gelenekçi çevreleri tarafından dışlanmışlardır.

Sofistlerin devlet hakkında savundukları ikinci düşünce, asırlar sonra geliştirilecek çağdaş devlet teorilerinden birinin temelini teşkil eden **kuvvet** kavramını esas almaktadır. Kallikles ve Thrasymachos gibi Sofistlere göre devletin ortaya çıkışında sözleşme değil kuvvet rol oynamıştır.

Thrasymachos'a göre, insanın genel eğilimi ve temel içgüdüsü kendi iradesini başkalarına kabul ettirmektir. İnsanlar, güçlüler ve zayıflar olmak üzere ikiye ayrılır; yasalar güçlülerin zayıflara kendi iradelerini zorla kabul ettirmelerine hizmet eder.

Kallikles'e göre ise adalet ve ahlak gibi kavramlar, acizlerin uydurduğu şeylerdir. Amaç, güçlülerin kuvvetlerini kullanmalarını engellemek veya sınırlamaktır. Fakat güçlü insanlar bu hileye aldanmayacak kadar zekidirler ve kuvvetlerini kullanmaktan geri durmazlar.

Kallikles ve Thrasymachos gibi Sofistlerin devlete dair savunduğu bu ikinci görüş, sözleşmeyi değil tersine mücadeleyi önceler. Devletin ortaya çıkışındaki asıl neden insanlar arasındaki mücadeledir. Bir toplumda herkesin aynı haklardan faydalanması söz konusu olamaz, toplumdaki nimetlerden güçlüler faydalanır, zayıf olanlar ise bundan yoksun olarak yaşarlar.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

M.Ö. V. yüzyılın sonlarından itibaren Yunan sitelerinde meydana gelen toplumsal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak demokrasi karşıtı düşünceler belirmeye başlamıştır. Bir kısım düşünür demokrasiyi toptan reddetme eğilimi gösterirken, bazıları da demokrasinin aşırılıklarının giderilmesi için reformlar tavsiye etmiştir. Eflatun, bir dizi reform ile demokrasinin olumsuz yanlarının giderilebileceği düşüncesini savunmuştur. Eşitliğe ve dolayısıyla demokrasiye inanmayan Herakleitos ise yönetimin, vatandaşlara bırakılamayacak kadar önemli bir iş olduğunu belirterek bu görevin seçkinlere ait olması gerektiğini ileri sürmüştür. Sofistler ise demokratik düzenin gereklerinin nasıl yerine getirilebileceği üzerine düşünceler ortaya atmışlardır. Tüm insanları bağlayabilecek genel ve objektif (nesnel) bir hakikatin olmadığına inanan Sofistler "doğrudan demokrasi" düzeninde insanların her şeyden önce güzel ve etkili söz söyleme gücüne sahip olmaları gerektiğine işaret etmişlerdir. Sofistler ayrıca devlet nedir? sorusuna cevap aramışlar ve bu soruya **sözleşme** ve **kuvvet** kavramlarını merkeze alan iki farklı yanıt vermişlerdir.

Bölüm Soruları

1. Ksenofon'a göre Atina'nın gücü hangi mesleki-toplumsal sınıfa dayanmaktaydı?

a) Yöneticiler ve filozoflar

b) Denizciler ve gemi yapımcıları

c) Çiftçiler

d) Zanaatkârlar

e) Madenciler

2. 19. yüzyılda Hegel ve Marx'ın geliştirdiği **diyalektik** (eytişim) yönteminin temelleri hangi düşünür tarafından atılmıştır?

a) Aristo

b) Eflatun

c) Herakleitos

d) Ksenofon

e) Kallikles

3. Devletin ortaya çıkışını "**sözleşme**" ve "**kuvvet**" kavramlarıyla açıklayan ve çağdaş devlet kuramlarına kaynak teşkil eden felsefi akım hangisidir?

a) Stoacılık

b) Sinizm

c) Epikürcülük

d) Platonizm

e) Sofizm

Cevaplar: 1-b; 2-c; 3-e

3. İDEALİZM DÜŞÜNCESİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

3. İDEALİZM DÜŞÜNCESİ

3.1.Eflatun (Platon) ve İdealizm

3.2.Eflatun'a Göre "İdeal Devlet" ve Yönetim Biçimleri

3.3.Aristo'nun Siyasi Düşünceleri

3.3.1.Aristo'ya Göre İdeal Devlet ve Yönetim Biçimleri

Anahtar Kavramlar

- İdealizm,
- Eflatun,
- Devlet,
- Yönetim biçimleri,
- Aristo,
- Yasa

Giriş

Bu bölümde, Eski Yunan düşüncesinin önemli iki ismi olan Eflatun ve onun öğrencisi Aristo'nun savunduğu fikirler (idealizm) ele alınacaktır. Bu iki düşünürün devlet, yönetim biçimleri ve birey-toplum ilişkisi hakkındaki düşünceleri ayrı ayı incelenecek, ayrıca görüşleri arasındaki temel farklılıklar tartışılacaktır.

3.1.Eflatun (Platon) ve İdealizm

M.Ö. 428-348 yılları arasında yaşamış Atinalı bir düşünür olan Platon, Arap-İslam dünyasında (Arapçada "p" harfi olmadığı için) Eflatun adıyla bilinir. Soylu bir aileye mensuptur. Ailesinin birçok ferdi gibi o da yöneticilik yapmak istemiş ancak görüşleri dönemin siyaset anlayışıyla çeliştiği için bunu başaramamıştır. Kendi ifadeleriyle, Atina demokrasisinin neden olduğu cehalet, bireycilik ve çıkarcılıkla mücadele etmiştir.

Atina'da, **Akademia** adını verdiği bir okul kurmuş, orada kırk yıl öğretmenlik yapmış, diyaloglardan oluşan eserler vermiştir. Bu eserlerinde **idealizm** felsefesini savunmuştur. İdealizm, her türlü varlığı düşüncenin kendisi saymakta, maddi gerçeklere oranla maddi olmayan ilkelerin daha sağlam ve asli bir varlığı olduğunu ileri sürmekte ve maddi gerçeklerin bu ideal varlıklardan türediğini ileri sürmektedir. Bu anlamıyla idealizm, materyalizmin (özdekçilik) karşıtıdır.

Eflatun'a göre iki ayrı evren vardır: İdealar evreni ve görüntüler evreni. İdealar evreni öncesi ve sonrası olmayan, değişmeyen ideal varlıkların evrenidir. Görünüşler evreni ise sürekli değişen ve sonlu varlıkların evrenidir. Asıl olan, değişen – dolayısıyla mükemmel olmayan – şeylerin (yani nesnelerin, görünüşlerin) arkasında yer alan mükemmel ve sürekli olan idealardır. Bizim duyularımızla algıladığımız şeyler, ideaların yansımaları veya gölgeleridir.

Eflatun bu iki ayrı evreni, mağara alegorisiyle açıklar: Görüntüler evreninde yaşayan insanlar, bir mağaranın içinde arkaları mağaranın kapısına dönük vaziyette zincirlenmiş varlıklara benzerler. Bu varlıklar, güneşli bir havada mağaranın duvarlarında, kapının önünden gelip geçenlerin ancak gölgelerini görürler. Bu meşhur mağara benzetmesinde Eflatun, insanların tıpkı mağarada yaşayan varlıklar gibi gerçekleri değil, yalnızca bu dünyaya yansıyan gölgeleri görebileceklerini anlatmak ister.

3.2.Eflatun'a Göre "İdeal Devlet" ve Yönetim Biçimleri

Eflatun, devleti, yukarıda açıkladığımız idealar düşüncesinden hareketle kurmak ister. Eflatun'un yeryüzünde kurmak istediği devlet, henüz eşine rastlanmamış; ancak idea olarak mevcut olan bir devlettir. Ona göre insan hayatının temel amacı erdem olmalıdır; bunun topluma yansıması ise adalettir. Eflatun'un hayalini kurduğu toplumda eğitim, yasaların yerini alacaktır; toplumsal düzen yasalara gerek kalmadan eğitimle sağlanacaktır.

Eflatun'un siyasetle ilgili üç önemli diyalogu vardır: *Devlet*, *Devlet Adamı* ve *Yasalar*.

Devlet adındaki eserde politika ve felsefe arasındaki ilişki açıkça görülür. Eflatun'a göre özel ve kamu yaşamını düzene koyacak olan felsefedir. Bu temel düşüncesiyle Eflatun, Sofistlerin şüpheciliğine, kaba gerçekçiliğine ve içgüdülerine göre yaşama felsefesine karşı çıkar. Ona göre devlet, insanların bir araya gelerek kendi iradeleriyle kurdukları bir kurum değil, bunun çok ötesinde bir şeydir: Devlet, bir bütün, bir organizmadır. Yani devlet büyük ölçekli bir insandır veya tersinden ifade etmek gerekirse insan küçük ölçekli bir devlettir. Yunan düşünürlerinin genel olarak savunduğu Site'nin bireye önceliği fikri Eflatun'un siyaset felsefesinin de temelini teşkil etmektedir. Ona göre Site'nin – kamunun – çıkarları bireyin çıkarlarına göre daha önemlidir. Bu görüş, organizmacı yaklaşımla da uyum içindedir: Organizmacı görüşe göre her birey organizmanın (bütünün) bir hücresi (parçası) olmaktan ibarettir. Birey, tıpkı bir hücre gibi kendine düşen görevi yerine getirmekle yükümlüdür.

Eflatun'a göre iyi bir düzen tesis edebilmek için işe Site'nin yöneticilerinden ve askerlerden başlanmalı. Bunların zihnen, ruhen ve bedenen (matematik, müzik ve jimnastikle) çok iyi bir şekilde eğitilmeleri sağlanmalı. Ancak eğitim de yeterli değil; düzen ve adaletin sağlanabilmesi için ayrıca iki kurumun ortadan kaldırılması şarttır: aile ve özel mülkiyet. Site'nin muhafızları (askerler) toprak ve ev (aile) sahibi olmamalı; bunların geçimleri diğer çalışan sınıflar tarafından sağlanmalıdır. Eflatun bu düşünceleri ortaya atarak, muhafızların aile ve mülk gibi tutkulardan arındırılmaları ve böylece kendilerini tamamen Site'ye adamalarının sağlanmasını amaçlıyordu.

Görüldüğü gibi Eflatun, çeşitli sınıfların var olduğu hiyerarşik bir toplum düzeni öneriyor. En üstte, en başarılı muhafızlar arasından seçilmiş ve başta felsefe olmak üzere çeşitli konularda sıkı eğitimden geçirilmiş filozof-krallar yer almakta. Onları muhafızlar izliyor. Üçüncü sırada ise çiftçiler, zanaatkârlar ve tüccarlar geliyor. Bu sonuncular Site'nin yüksek menfaatleri ile doğrudan ilgili olmadıkları için mülk edinme ve aile kurma hakkına sahipler. Site'de düzen ve adaletin temini için bu farklı sınıfların korunması, yani hiyerarşik toplum yapısının sürdürülmesi gerekmektedir.

Eflatun'un ve genel olarak Antik Yunan düşünürlerinin savunduğu hiyerarşik toplum, aynı dönemde bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Site-devlete ve onun öngördüğü – hiyerarşik – toplum düzenine karşı çıkan felsefi akımların başında sinizm (kinizm) gelmektedir. Köpek anlamına gelen Yunanca **kyon** kelimesinden türeyen sinizmin (kinizm) kurucusu Anthisthenes (M.Ö. 444-365)'e göre mutluluğa ancak erdemle ulaşılır ve erdem sahibi olmak da ancak

dünyevi hazları yadsımakla mümkün olabilir. Sinik düşünürler, zenginliği, aileyi, evliliği, vatandaşlığı ve ünü önemsemezler. Bunların insanı daha değerli kıldığına inanmazlar. Toplumsal ayrıcalıklara karşı nefret hisleri besleyen sinikler eski çağ anarşistleri olarak kabul edilebilir. Bu nefret, onların toplumsal eşitsizliklere arkalarını dönmeye bu ayrıcalıkların önemini yitirdiği ruhsal bir evrene sığınmalarına yol açmıştır. İmparator İskender'in bir dileği olup olmadığı sorusuna "Gölge etme başka ihsan istemem" karşılığını veren ve bir fıçının içinde yaşayan Sinoplu Diyojen (M.Ö 413-327) sinik düşüncesin en yetkin temsilcilerindendir.

Sinizmle ilgili bu kısa açıklamadan sonra tekrar Eflatun'a dönelim. Ona göre, eğitimin ihmal edilmesi veya mülkiyet özlemi yönetimin yozlaşmasına yol açar ve neticede "timokrasi" denilen rejim ortaya çıkar. Savaşçıların diktatörlüğü anlamına gelen timokrasi, zamanla zenginlerin diktatörlüğüne yani "oligarşi"ye dönüşür. Buna tepki olarak ortaya çıkan "demokrasi"nin yozlaşması sonucu ise tek kişinin diktası olan "tirani" doğar. Bu sonuncusu, Eflatun'a göre en kötü yönetim biçimidir.

Eflatun'a göre bir yönetimi iyi veya kötü kılan ölçüt, o yönetimin kendi koyduğu kurallara uyup uymamasıdır. **Monarşi** (bir kişinin iktidarı) keyfiliğe dönüşürse **tirani** olur, **aristokrasinin** (yani birkaç kişinin iktidarının) keyfiliği **oligarşiyi** doğurur, **demokrasi** (çoğunluğun iktidarı) ise **anarşiye** dönüşür.

İdeal bir sitenin, yasalara gerek olmadan eğitim yoluyla ve filozoflar tarafından yönetilmesinden yana olduğunu belirttiğimiz Eflatun, hayatının son yıllarında bu fikrini gözden geçirme ihtiyacı duyar. Son eserine "*Yasalar*" adını vermesi dikkat çekicidir. Yaşlı Eflatun bu eserinde önceki görüşlerini bir kenara bırakır ve yasaların gerekliliğinden ve erdeminden bahseder. Ayrıca özel mülkiyet ve aile konusundaki görüşlerini yumuşatır. Yönetim konusunda ise karma bir sistem önerir: bilgeliği ve aklı temsil eden monarşi ile özgürlüğü temsil eden demokrasinin karması.

3.3.Aristo'nun Siyasi Düşünceleri

M.Ö. 384-322 yılları arasında yaşayan Aristo (tam adıyla Aristoteles), Eflatun'un Akademia'daki derslerini takip eden öğrencilerindendir. Hocasının ölümünün ardından **Lise** adını verdiği kendi okulunu kurmuştur. Üstadı Eflatun gibi Aristo da idealist bir düşünürdür. Ancak hocasının, soyut ve genel nitelikteki ideaları bağımsız bir gerçeklik gibi tanımasını ve sadece onları gerçek olarak kabul etmesini eleştirir. Aristo'ya göre bu genel nitelikler ancak

somut şeylerin sıfatı oldukları ölçüde gerçeklik taşırlar. İdealar, varlıkların içinde yer alan "öz"lerdir. Kısaca Aristo, Eflatun'a göre daha somut bir düşünce geliştirmeye gayret eder. Gözlem yöntemine önem verdiği için siyaset biliminin babası sayılır.

Aristo da 'ideal devlet nedir?' sorusuna cevap aramıştır. Fakat o, bu soruya somut bir hareket noktasından kalkarak cevap aramıştır: anayasalar. Aristo Yunan sitelerinin anayasalarını incelemiş ve ideal devletin nasıl olması gerektiğine bu metinlerden hareket ederek cevap aramıştır. Bu tavır, onun gözlemci yöntemi benimsemiş olduğunun en çarpıcı kanıtıdır.

Aristo'ya göre devletin amacı her şeyden önce birliği sağlamaktır. Devletin amacı konusunda Eflatun'la hemfikir olsa da ondan ayrıldığı noktalar da mevcuttur: Aristo, devletin birliğini sağlayabilmek için yönetici sınıfa özel mülkiyet ve aile kurma yasağı getirilmesine gerek olmadığına inanır.

Aristo şu noktada da hocasıyla hemfikirdir: Toplumda farklı kesimler arasında önemli servet farklarının olması devletin birlik ve bütünlüğü için bir tehlikedir. Fakat Aristo bu tehlikenin bertaraf edilmesi için özel mülkiyetin kaldırılmasını önermez. Ona göre dengeyi sağlayacak olan orta sınıftır. Toplumun iyi yönetilmesi ancak orta sınıfın güçlü olmasıyla mümkündür.

Politika adlı eserinde Aristo siyaset bilimi için son derece merkezi bir önem taşıyan şu soruyu sorar ve yanıtlamaya çalışır: "Üstünlük" veya diğer bir deyişle "egemenlik" hangi ilkeyle tesis edilmelidir? Bu ilkeleri sırasıyla tartışır: çoğunluk, belli bir aileye mensup olmak (asalet), zenginlik, askeri cesaret, bilim, erdem, deha. Egemenlik çoğunluğa mı, her zaman azınlıkta kalan seçkin kişilere mi, çeşitli yetenekleri olan deha sahibi kimselere mi ait olmalı? Bu soruya Aristo egemenliğin çoğunluğa ait olması gerekliliğini belirterek cevap verir ancak neticede adaletin bu ilkelerin hiçbiriyle tam manasıyla sağlanamayacağını da belirtir.

Egemenliği ellerinde tutanların hiçbir zaman aşırılığa kaçmamaları için tek yol yasaların üstünlüğünü sağlamaktır. Bunun için de Aristo yazılı olmayan hukuku (teamül hukukunu) yazılı hukuktan daha güçlü ve önemli addeder.

Aristo'ya göre "insan siyasi bir hayvandır" ve tabiatı gereği toplum içinde yaşamak durumundadır. Öyleyse amaç toplum olarak iyi yaşamanın sağlanmasıdır. Bunun sağlanabilmesi içinse iyi vatandaşlara ihtiyaç vardır. İyi bir Site için iyi vatandaşlar gereklidir.

Son tahlilde önemli olan, amaç olan Site'dir; birey (vatandaş) ise iyi bir Site için araçtır. Bu düşünce, bütünün parçadan üstün olduğu inancından kaynaklanmaktadır.

Peki, Aristo'ya göre vatandaş kimdir? Vatandaş, yönetime ve adaletin sağlanmasına katkı sağlayan kimsedir. Bu fonksiyonel bir tanımdır ve Atina'da uygulanan doğrudan demokrasiye uygun düşmektedir. Vatandaş bir yandan yönetir, diğer yandan emirlere boyun eğer. Emirler, yazılı ve yazılı olmayan yasalardır.

Aristo'ya göre eşitlik ve özgürlük doğal bir durum değildir. Doğal olan insanlar arası eşitsizliktir ve bu tartışma konusu bile yapılamaz. Emir sahibi olan Yunanlı komutandır, Barbar ise itaat etmekle yükümlüdür. Kadınların iradesi – köleler kadar olmasa da – sınırlıdır ve onlar da buyruk altındadırlar. Bu tür eşitsizlikler, baba-çocuk ilişkisinde söz konusu olan eşitsizlik durumu gibidir: Babanın çocuk üzerinde hakları olduğu gibi, bir grup insanın da diğer bir grup üzerinde hakkı vardır.

Aristo'nun yukarıda özetlediğimiz görüşleri, onun toplum içindeki eşitsizlikleri meşrulaştıran organizmacı bir düşünceyi savunduğunu gösterir. Ayrıca, ilk toplumun aile olduğunu, bunu köy ve daha sonra da şehir toplumlarının takip ettiğini söyleyerek insanlığın tekâmül ettiğini, olgunlaştığını, geliştiğini ileri sürer. Böylece Aristo, 19. yüzyılla ilgili ileriki derslerimizde daha ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz "ilerlemeci tarih" anlayışının temellerini atar.

3.3.1.Aristo'ya Göre İdeal Devlet ve Yönetim Biçimleri

Aristo devletin üç ayrı işlevi olduğunu belirtir: yasama, yürütme ve yargı. O da tıpkı hocası Eflatun gibi, ideal devletin gerçekleşebilmesi için maddi bir dizi şartın yerine getirilmesini gerekli görür. Yüzölçümü ve nüfus konusunda bazı sınırlamalar olması gerektiğini ileri sürer. Devlet, kendi kendine yetebilmesi bakımından ne çok küçük ne de çok büyük olmalıdır. Fazla küçük olursa ekonomi ve savunma açısından zorluklarla karşılaşabilir. Aşırı büyük olursa da yönetilmesi güçleşir.

Hatırlanacağı gibi Eflatun üçü iyi (monarşi, aristokrasi, demokrasi), üçü kötü (tirani, oligarşi, anarşi) olmak üzere altı yönetim biçimi saymaktaydı. İyi yönetim biçimlerinin kötü yönetimlere dönüşmesin nedeni, yöneticilerin kendi koydukları kurallara uymaması, keyifleri doğrultusunda bir yönetim sergilemeleriydi. Aristo da aynı ayrımı yapar fakat ona göre ölçü

kamu çıkarıdır, yani genelin çıkarı. Yöneticiler ancak genel çıkarlara uygun hareket ederlerse o yönetim iyi bir yönetim olabilir.

Aristo'ya göre üç iyi (meşru) yönetim biçimi "**monarşi**", "**aristokrasi**" ve bir tür ılımlı demokrasi olan "**polisi**"dir. Monarşinin yozlaşmasından "tirani" doğar. Tek bir kişinin güç kullanarak ve kurnazlıkla kendi çıkarını sağlamaya çalışmasıdır. Aristokrasinin bozulması neticesinde "oligarşi" doğar. Varlıklıların kendi çıkarlarını korumak amacıyla sergiledikleri devlet yönetimidir. Polisi bozulduğu takdirde "demokrasi" ortaya çıkar. Demokrasi, Aristo'ya göre, sayıca çok olan yoksulların devleti kendi çıkarlarına uygun olarak yönetmesidir.

Aristo'nun siyasi düşüncelerinin temel özelliğinin ılımlılık/ölçü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ona göre monarşi, aristokrasi ve polisi ılımlı/ölçülü bir şekilde uygulandığı takdirde iyi birer yönetim şekilleridir. Aşırıya kaçıldığında ise bu üç yönetim biçimi kötü yönetimlere dönüşür. Ölçülülük, onun orta sınıfa verdiği önemde de kendini gösterir. Nitekim polisi de orta sınıfın yönetimidir ve ancak demokrasi ile oligarşinin sentezinden meydana gelecek bir karma anayasayla gerçekleşebilir. Orta sınıfın, yoksul ve varlıklı sınıflardan daha güçlü olduğu bir toplumda uygulanacak bu karma anayasa dahi Aristo'ya göre kusursuz değil, "kötülerin en iyisi"dir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Eflatun'un savunduğu **idealizm** felsefesine göre, bütün varlıklar aslında düşüncenin kendisidir. Maddi gerçeklere (nesneler) oranla maddi olmayan ilkeler (idealar) daha sağlam ve asli bir varlığa sahiptirler. Maddi gerçekler bu ideal varlıklardan türemişlerdir. Asıl olan, değişen – dolayısıyla mükemmel olmayan – şeylerin (yani nesnelerin, görünüşlerin) arkasında yer alan mükemmel ve sürekli olan idealardır. İnsanların duyularıyla algıladığı şeyler, ideaların yansımaları veya gölgeleridir. Eflatun'un yeryüzünde kurmak istediği devlet, henüz eşine rastlanmamış; ancak idea olarak mevcut olan bir devlettir. Ona göre insan hayatının temel amacı erdem; bunun topluma yansıması ise adalettir. Yasaların yerini eğitim almalıdır ve toplumsal düzen yasalara gerek kalmadan eğitimle sağlanmalıdır.

Eflatun ve Aristo için asıl önemli olan Site'dir; birey (vatandaş) ise iyi bir Site için araçtır. Her ikisi de genel çıkarların bireysel çıkarlardan önce gelmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak Aristo, üstadı Eflatun'dan farklı olarak yasaları çok daha fazla önemser ve egemenliği ellerinde tutanların aşırılığa kaçmamaları için yasaların her şeyin üstünde olması gerektiğini savunur.

Bölüm Soruları

1. Eflatun'un savunduğu idealist felsefe, aşağıdaki düşünce akımlarından hangisinin karşıtı sayılır?

a) Romantizm

b) Hedonizm (Hazcılık)

c) Materyalizm (Özdekçilik)

d) Sofizm

e) Stoacılık

2. Aristo'ya göre bir yönetimi iyi veya kötü kılan en önemli ölçüt hangisidir?

a) Kamu (genelin) çıkarını gözetmesi

b) Eşitlikçi olması

c) Özgürlükçü olması

d) İktidarı Tanrı'dan alması

e) Köleliğe karşı olması

3. Aşağıdaki sözlerden hangisi Sinizm felsefesini savunan Sinoplu Diyojen'e aittir?

a) "İnsan siyasi bir hayvandır."

b) "Bir nehirde iki kez yıkanılmaz."

c) "Gölge etme başka ihsan istemem."

d) "Düşünüyorum öyleyse varım."

e) "Sezar'ın olanı Sezar'a verin, Tanrı'nın olanı da Tanrı'ya".

Cevaplar: 1-c; 2-a; 3-c

4. POLİS DÜZENİNDEN İMPARATORLUĞA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

4. POLİS DÜZENİNDEN İMPARATORLUĞA

4.1.Site/Polis Düzeninin Çöküşü

4.2.Yunan'dan Roma'ya Geçiş: Stoacılık

4.3.Roma'da ve Hıristiyanlıkta Siyasi Düşünce

4.3.1.Roma: Hukuk ve Siyasi Kurumlar

4.3.2.Hıristiyanlık: Laiklik Fikrinin Doğuşu

Anahtar Kavramlar

- Polis,
- Roma İmparatorluğu,
- Epikür,
- Stoacılık,
- Laiklik,
- Doğal hukuk

Giriş

Bu derste, sosyopolitik ve ekonomik gelişmeler neticesinde sitenin boyutlarını aşan yeni bir devlet modelinin (büyük monarşiler) ortaya çıkışı ve polis düzeninin çöküşü ele alınacaktır. Çöküş koşullarında gelişen felsefi akımlar (Epikürcülük ve Stoacılık) incelenecektir. Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nun kurulmasıyla doğan yeni hukuk sistemi ve Hıristiyanlık düşüncesinin temel niteliği tartışılacaktır.

4.1.Site/Polis Düzeninin Çöküşü

Eflatun ve Aristo'nun site yönetiminin aksayan taraflarını düzeltmeye çalışan düşünürler olduklarını gördük. Ne var ki Eflatun'un eğitilmiş vatandaşların egemenliği düşüncesi de, Aristo'nun savunduğu ılımlılık ve orta sınıfın egemenliği önerisi de **polis**'in çöküşünü engelleyememiştir. Meydana gelen toplumsal-siyasal-ekonomik gelişmeler sitenin boyutlarını aşan yeni bir devlet modelinin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Yeni dönemde Yunan sitelerini içeren monarşiler kuruldu. İskender'in kurduğu Makedonya Krallığı ve Roma İmparatorluğu bunlar arasındadır.

Ekonomik ilişkilerin gelişmesi, kendi kendine yeterlik ilkesi (otarşi) üzerine kurulu site-devleti sarsan başlıca nedendir. Ayrıca, toplumsal sınıflar arasında giderek artan servet farkı, varlıklılar ile yoksullar arasındaki mesafenin artması – daha önce Eflatun ve Aristo'nun belirttiği gibi – site düzenini tehdit eden bir unsur hâline gelmişti. Zenginlerin çıkarları, üretimin ve ticari bağların artmasına imkân tanımayan site düzeninden değil, Makedonya gibi büyük devletlerden, konfederasyon ve monarşilerden yanaydı. İskender, zenginliklerin yeniden paylaşılması için baş gösterecek ayaklanmaları bastırma sözü vermekteydi. Girilen bu yeni dönemde siteler tarih sahnesinden çekilmekte; bunların yerini, siteleri de bünyesinde toplayan büyük monarşik devletler almaktaydı.

Aristo sonrasında, yani polis düzeninin düşüş yıllarında, yeni felsefi akımlar da doğmuştur. Helenistik dönem olarak adlandırılan bu evrede ortaya çıkan önemli isimlerinden biri M.Ö. 341-270 yılları arasında yaşayan Epikür'dür. Epikür'ün düşünceleri yaşadığı bunalım döneminin karakteristik özelliklerini sergilemektedir. Bireyin siyasi kararlara katılımının artık mümkün olmadığı, yani vatandaşlık niteliğini kaybettiği bu dönemde, Epikür materyalist düşüncenin temellerini atmıştır. Ona göre insan, kısa hayatını mümkün olduğu kadar mutlu bir şekilde yaşamalı ve bunu başarabilmek için de kader karşısında ilgisiz kalmalıdır. Ölümle ilgili şu meşhur sözü aslında onun – yaşam – felsefesini özetler: "Ölümden korkmak anlamsızdır, çünkü yaşadığımız sürece ölüm yoktur, ölüm geldiğinde ise artık biz yokuz".

Vatandaşlık kavramının değerini yitirdiği, bireyin yönetimde artık söz sahibi olmadığı bu dönemde, Epikür insana kısaca şu tavsiyede bulunur: Kendi irade ve isteğinle değiştiremeyeceğin şeyler karşısında ilgisiz kal. Epikür'ün bu tavsiyesi, yönetimle ilgilenmemeyi, genel olarak siyasetten uzak durmayı da kapsamaktadır.

4.2.Yunan'dan Roma'ya Geçiş: Stoacılık

Stoacılık, Aristo sonrası Helenistik dönemin en önemli düşünce sistemidir. Eski Yunan düşüncesinden Roma'ya geçiş sürecinde ortaya çıkmış ve Hıristiyan felsefesini de etkilemiştir. Kurucusu Kıbrıslı Zenon (M.Ö. 334-262)'dur. Stoacılar felsefe olarak, doğaya uygun yaşamayı benimsemiş ve dünya vatandaşlığını savunmuşlardır. Epikür felsefesine idealist bir içerik kazandırmışlardır. İnsanın, mutluluğu dışarıda, dış koşullarda değil kendi içinde araması gerektiğini savunmuşlardır. Evren düzenli ve üstün bir düzenin yansımasıdır. Böyle üstün bir düzen ancak belli bir plana göre hareket eden üstün bir aklın, yani Tanrı'nın eseri olabilir. İnsan da tanrısal bir kaynaktan gelmektedir.

Stoacılar, tüm insanların evrene hâkim olan logosun (Tanrı) çocukları olduğuna inandıkları için tek bir dünya devletinin olması gerektiğini savunurlar. Tanrı'nın koyduğu, insan tabiatına uygun ve değişmez kurallar mevcuttur. "Doğal yasalar" ya da "doğal hukuk" adı verilen bu kurallar, devletin koyduğu yasalardan üstündür. Doğal hukuk, zaman ve mekân üstüdür, her insan için aynı ve geçerlidir. İnsan yapısı olan devlet, mülkiyet, kölelik vs. doğal değil yapay kurumlardır ve doğal yaşama terstir. Stoacılığa ait tüm bu düşünceler daha sonraki dönemlerde Hıristiyanlık tarafından kısmen yeniden yorumlanarak benimsenecektir.

4.3.Roma'da ve Hıristiyanlıkta Siyasi Düşünce

4.3.1.Roma: Hukuk ve Siyasi Kurumlar

Eski Yunan'daki siyasi düşünce zenginliğine Roma'da rastlamak mümkün değildir. Hukukun vatanı kabul edilen Roma, siyasi kuramlara, devlet doktrinlerine fazla önem vermemiştir. Yönetim doğrudan hukukla beslenmiştir. Çok fazla siyasetçi, asker ve yönetici çıkmasına rağmen Roma medeniyetinin siyasi düşünceye önemli bir katkısının olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Roma döneminde siyasi düşünceye katkıda bulunan nadir düşünürlerin başında Çiçeron (M.Ö. 106-43) gelmektedir. Çiçeron, karma bir yönetim savunmaktadır. İktidar ancak kral, seçkinler ve halk arasında paylaşılırsa dengeli bir yönetim mümkün olabilir düşüncesini savunur. Monarşi, aristokrasi ve demokrasi tek başlarına uygulanırlarsa yozlaşmaları kaçınılmazdır.

Roma İmparatorluğu'nun dünya çapında bir hedefi vardı: "**Pax Romana**", yani bir dünya barışı kurmak. Romalılar kendi kurumlarına son derece güvendikleri için yönetim

biçimleri ile ilgili herhangi bir tartışmaya gerek duymamışlardır. Eski Yunan siyasi düşüncesinin kendilerine açtığı yoldan ilerlemekle yetinmişlerdir.

Roma dönemi, siyasi düşünceler ile değil daha çok siyasi kurumlarla temayüz etmekte, ön plana çıkmaktadır. Şayet konumuz siyasi düşünceler değil de siyasi kurumlar tarihi olsaydı İlk Çağ'ı incelerken, Yunan medeniyetinden çok Roma medeniyeti üzerinde durmamız gerekirdi. Bu dönemde Roma'da ortaya çıkan siyasi kurumların, sonraki çağların siyasi düşüncesine önemli yansımaları olmuştur. Bu kurumların başında monarşi ve cumhuriyetin ardından kurulan imparatorluk gelmektedir.

Roma'nın yayılma siyaseti zaman içinde daha güçlü, kutsallaştırılmış tek bir şefi (imparator) gerekli kılmıştır. Bu duruma paralel olarak, imparatorun emirlerini yukarıdan aşağıya doğru her yerde ve hemen yerine getirebilecek merkezî bir yönetimin, idarî mekanizmanın ve güçlü bir bürokrasinin kurulması gerekmiştir. Roma'da, maliyeti çok fazla olan bu devasa – merkezî ve bürokratik – devlet örgütünü besleyecek, finanse edecek güçlü bir vergi sistemi de gelişmiştir.

Yunan medeniyetinde ayrı bir uğraş olarak görülmeyen hukukçuluk, Romalılar için en temel ve vazgeçilmez bir faaliyet hâline gelmiştir. Roma'da son derece katı bir özel hukuk gelişmiştir. Yaratılan kamu hukuku ise "**imperium**" (kamu gücü) üzerine temellendirilmiştir. Kamu gücü (kamu otoritesi), Roma halkının verdiği vekâletle imparatora devredilmiştir. Bu devir, cumhuriyetin ardından kurulan imparatorluğun, önceki dönemden (cumhuriyet yönetiminden) ne kadar çok etkilendiğinin bir göstergesidir. Son tahlilde emretme gücü olarak niteleyebileceğimiz egemenlik kuramsal olarak Roma halkında kalmakta, kullanımı ise bir şefe yani Sezar'a (Roma imparatorlarının unvanı) terk edilmekteydi. Böylece mutlak iktidar (Sezarların iktidarı), kuramsal olarak demokratik bir temele oturtuluyordu. Halkın iktidarı, halkın verdiği vekâlet yoluyla bir imparatora devredilmiş oluyordu.

4.3.2.Hıristiyanlık: Laiklik Fikrinin Doğuşu

Kesinliği tartışmalı olmakla birlikte, Markos İncili'nde Hz. İsa'ya atfedilen meşhur bir söz vardır: "Sezar'ın olanı Sezar'a verin, Tanrı'nın olanı da Tanrı'ya". Bu söz genellikle devlete ait olanı devlete vermek gerektiği şeklinde yorumlanmaktadır. Bu sözüyle Hz. İsa'nın cismani güç (devlet) ile ruhani güç (Tanrı) arasında bir ayrım yaptığı ileri sürülmektedir. Gerçekten böyle olup olmadığını anlamak için, Markos'ta zikredilen sözün öncesi ve sonrasına bakmak ve metnin bütünlüğü içerisinde değerlendirmek gerekir:

“İsa’yı kendi sözüyle tuzağa düşürmek amacıyla, Ferisiler ile Herodesçiler’den bazılarını O’nun yanına gönderdiler. Adamlar O’na gelip, ‘Ey Öğretmen!’ dediler, ‘Senin gerçek olduğunu biliyoruz, hiç kimseden çekindiğin de yok. Çünkü kayırıcılık yapan biri değilsin. Tersine, Tanrı yolunu doğrulukla öğretiyorsun. Sezar’a vergi ödemek yasal mı, yoksa değil mi? Ödeyelim mi, ödemeyelim mi?’

İsa onların ikiyüzlülüğünü bildiğinden, ‘Neden beni denemeye kalkışıyorsunuz?’ dedi, ‘Bana bir dinar getirin de göreyim.’ Getirdiler. İsa sordu: ‘Bu gördüğünüz yüz ve yazı kimindir?’ Onlar, ‘Sezar’ın’ dediler. Bunun üzerine İsa, ‘Sezar’ın hakkını Sezar’a, Tanrı’nın hakkını da Tanrı’ya verin’ dedi. O’nun bu yanıtına şaşakaldılar”.

Markos’ta zikredilen bu metin bir bütün hâlinde değerlendirildiğinde, Hz. İsa’nın kendisini suç işlemeye itmek için sınamak isteyenlere karşı alaycı ve bir o kadar anlamlı bir cevap verdiği anlaşılmaktadır. Hz. İsa, üzerinde resmi olduğu için kendisine ait olduğu belli olan Sezar’ın parasını yine ona vermek gerektiğini söylemektedir. Sezar’ın hakkı olan şey sadece ve sadece bundan ibarettir. Onun, insan hayatı ve ölümü üzerinde hakkı olmadığı gibi, insanları savaşa sokmaya ve ülkeleri işgal etmeye hakkı yoktur. Böylece, onun dışında kalan şeyleri ise, onların sahibi olan Tanrı'ya vermek gerektiğini belirtmektedir. Böylece, yegâne itaat edilmeye ve yüceltilmeye layık olanın Tanrı olduğunu vurgulamaktadır.

Hz. İsa’nın bu sözü, genellikle laikliğin tarihsel temel dayanaklarından biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu değerlendirme, yukarıdaki açıklamalarımız ışığında bakıldığında pek isabetli görülmemektedir. Hata payı yüksek olmakla beraber, genel kabul görmüş ve Hıristiyanlığın laiklik düşüncesine açık, hatta bu düşünceyi hazırlayan bir inanç sistemi olduğu yönündeki bu iddiaya göz atmakta fayda var.

Söz konusu iddiaya göre, Hz. İsa’nın bu sözü, yasa ve teamül yoluyla konulmuş vergilere, yargı yetkisine, yürürlükteki siyasi kurumlara, kısacası yerleşik düzene saygı göstermenin gerekliliğine işaret etmektedir. Nitekim Hıristiyanlığın kurumsallaşmış sürdürücüsü olan Kilise, Hz. İsa’nın bu sözüne binaen, feodal düzenin de kapitalist düzenin de savunuculuğunu yapmıştır.

Hıristiyanlık ile birlikte İlk Çağ’ın monist (tekçi) yapısı yerini düalist (ikici) bir yapıya bırakmıştır. Önceki dönemde, site-devlet her şeyi içermekteyken, din-devlet, dünyevi-uhrevi, ruhani-cismani ayrımı söz konusu değilken, Hıristiyanlığın yukarıda belirttiğimiz – yanlış – yorumu neticesinde bu ayrımlar ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık ikici bir dünya görüşünün

doğuşuna neden olmuştur. Bir Hıristiyan iki ayrı otoritenin buyruğu altındadır: Sezar'ın ve Tanrı'nın. İşte bu ikici görüş, din işleriyle dünya işlerini birbirinden ayırmak anlamına gelen laikliğin ileriki dönemlerde Batı'da yerleşip kök salmasını kolaylaştırmıştır. Hıristiyanlık düşüncesinin bu ikici yapısı Batı siyasi düşüncesinin belirleyici niteliklerinden birini teşkil etmektedir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bireyin siyasi kararlara katılımının artık mümkün olmadığı, vatandaşlığın anlamını yitirdiği çöküş döneminde, Epikür materyalist düşüncenin temellerini atmıştır. Stoacılar ise doğaya uygun bir yaşam sürmek gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre, Tanrı'nın koyduğu, insan tabiatına uygun ve değişmez kurallar mevcuttur. **"Doğal hukuk**" adı verilen bu kurallar, devletin koyduğu yasalardan üstündür.

Roma dönemi, siyasi düşüncelerle değil, son derece gelişmiş hukuk sistemi ve siyasi kurumlarıyla temayüz etmektedir. Eski Yunan siyasi düşüncesinin açtığı yoldan ilerleyen Romalılar, dünya çapında yeni bir düzen (**pax romana**), bir dünya barışı kurmayı öncelemişlerdir. Roma'nın yayılma siyaseti güçlü ve kutsallaştırılmış tek bir şefi (imparator) gerekli kılmıştır. Buna paralel olarak, imparatorun emirlerini yukarıdan aşağıya doğru yerine getirebilecek merkezî bir yönetimin ve güçlü bir bürokrasinin kurulması gerekmiştir.

Hıristiyanlık ile birlikte İlk Çağ'ın monist (tekçi) yapısı yerini düalist (ikici) bir yapıya bırakmıştır. Önceki dönemde, site-devlet her şeyi içermekteyken yani din-devlet, dünyevi-uhrevi, ruhani-cismani gibi ayrımlar söz konusu değilken, Hıristiyanlığın belli bir yorumu neticesinde bu ayrımlar ortaya çıkmıştır. Batı siyasi düşüncesi, Hıristiyanlığın bu ikici yapısından beslenerek gelişmiştir.

Bölüm Soruları

1. Aşağıdakilerden hangisi Stoacıların özelliklerinden değildir?

a) İnsanları yönetime katılmaları için teşvik etmişlerdir.

b) Aristo sonrası Helenistik dönemin en önemli düşünce sistemini geliştirmişler ve Hıristiyan felsefesini etkilemişlerdir.

c) Doğaya uygun yaşamayı benimsemişlerdir.

d) İnsanların evrene hâkim olan logosun (Tanrı) çocukları olduğuna inandıkları için tek bir dünya devletinin olması gerektiğini savunmuşlardır.

e) Epikür felsefesine idealist bir içerik kazandırmışlardır.

2. Tanrı'nın koyduğu, insan tabiatına uygun ve değişmez "doğal yasalar"ın bulunduğunu savunan ve bunların devletin koyduğu yasalardan üstün olduğunu ileri süren düşünce akımı hangisidir?

a) Epikürcülük

b) Sofizm

c) Sinizm

d) Stoacılık

e) Hıristiyanlık

3. "Sezar'ın olanı Sezar'a verin, Tanrı'nın olanı da Tanrı'ya".

Hz. İsa'ya atfedilen yukarıdaki söz, Batı siyasi düşüncesinde hangi ilkenin doğuşuna kaynaklık etmiştir?

a) Özgürlük

b) Adalet

c) Laiklik

d) Eşitlik

e) Hepsi

Cevaplar: 1-a; 2-d; 3-c

5. ORTA ÇAĞ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

5. ORTA ÇAĞ

5.1.Yeni Bir Düzenin Ortaya Çıkışı: Feodalite

5.2.Orta Çağ'da Devlet-Kilise Çatışması

5.3.Aquinolu Thomas'nın Yasalar Kuramı ve İktidarın Sınırlandırılması

Anahtar Kavramlar

- Roma İmparatorluğu,
- Feodalite,
- Devlet-Kilise ilişkisi,
- Aquinolu Thomas,
- Yasalar kuramı

Giriş

Bu bölümde, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından Batı Avrupa'nın kendine özgü koşullarında doğup gelişen feodal toplum düzeni incelenecektir. Orta Çağ Avrupası'na rengini veren bu düzen, iktisadi, siyasi, hukuki ve toplumsal boyutlarıyla ele alınacak, feodaliteyle ilgili kavramlar (serf, fief, vassal, vb.) açıklanacaktır. Ayrıca, dönemin temel ideolojisi olan Hıristiyanlık (Kilise) ile devlet arasındaki çatışma üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede Hıristiyan düşünür Aquinolu Thomas'nın fikirleri ve özelikle yasalar kuramı incelenecektir.

5.1.Yeni Bir Düzenin Ortaya Çıkışı: Feodalite

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle başlayan Orta Çağ'da, özellikle Batı Avrupa'da hâkim olan toplumsal, siyasal, hukuki ve iktisadi düzene **feodalite** (derebeylik) adı verilmektedir. Bu düzenin siyasi olarak en bariz özelliği devlet birliğinin olmaması yani devlet iktidarının parçalanmış olmasıydı. Bu siyasi durumun neticesi olarak halk, doğrudan devlete değil toprakların sahibi olan **senyörlere** tabi durumdaydı.

Önceki çağda köleliğe dayanan ekonomi (üretim biçimi), bu çağda derebeylik üzerine kurulmuştur. Üretim tekniğinde ortaya çıkan bazı gelişmeler (örneğin kol değirmeninden yel değirmenine geçiş) köleci üretim biçiminden farklı bir ekonomik organizasyonu gerekli kılmıştır. Böylece yeni dönemin koşullarıyla uyumlu farklı bir ekonomik örgütlenme, yeni bir üretim şekli ortaya çıkmıştır. Feodalite veya derebeylik işte bu yeni – siyasal, toplumsal, iktisadi, hukuki – örgütlenme biçiminin adıdır.

Feodalitenin ortaya çıkışında, Batı Avrupa'nın kendi içinde yaşadığı bazı gelişmelerin yanı sıra dünyanın başka bölgelerindeki gelişmeler de rol oynamıştır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz İslam'ın yükselişi ve Müslümanların Akdeniz'in doğu ve batı kıyılarında hâkimiyet kurmalarıdır. Böylece Doğu ile Batı arasında kültürel ve ticari ilişkilerde en önemli rolü oynamış olan Akdeniz yolu bazı Avrupa ülkelerine kapanmış ve bu ülkeler dünya ticaretinin dışına atılmışlardır.

İktisat tarihçisi Ömer Lütfi Barkan (1902-1979)'a göre "Dünya ticaretiyle ilişkisi kesilip kendi içine kapanmaya ve bu yeni duruma göre yeniden teşkilatlanmaya ve derlenip toplanmaya mecbur kalan Avrupa'da, ekonomi bakımından en fazla kayda değer olan olay, malikâneler sisteminin genişlemesi ile para ekonomisi yerine tabii ve aynî diyebileceğimiz bir ekonominin geçmesi ve tam manasıyla zirai bir medeniyetin ortalığa hâkim bulunması olmuştur". Barkan'a göre, Avrupa'da ticaretin zayıflamasının meydana getirdiği parasızlık yüzünden, genellikle ordu mensuplarıyla memurların ancak malikâne sahipleri arasından seçilebildiği ya da malikâne hâline sokulduğu bir dönemde, devlet reislerinin büyük gelir kaynaklarını ve bunlara bağlı otorite ve egemenlik haklarını sürdürmesi pek güçtü. Netice olarak derebeyliğin, her biri bir parça toprağın mülkiyetini, toprak üzerindeki yetkilerle ele geçirdiği için bağımsızlık ve nüfuzlarını artıran ve memuriyetlerine ait yetki ve görevleri de toprak üzerindeki tasarruflarının bir kısmı gibi kendilerine mal ve mülk edinen eski memur ve

mültezim toprak zenginleri elinde, devlet iktidarının parçalanmasıyla meydana çıktığı iddia edilebilir.

Feodalitenin niteliği konusundaki görüşleri şöyle özetleyebiliriz: Feodalite, büyük malikâne sahiplerinin elindeki geniş imtiyazların artmasıyla meydana gelmiştir. Senyörün (derebeyi) sahip olduğu adaletin dağıtılması (yargı), askerlik hizmeti, vergi toplama gibi haklar doğal olarak mülkiyet hakkından doğan haklar değildir. Bu haklar aslında kralın iktidar ve yetkilerine giren haklardır. Ancak söz konusu haklar muafiyet ya da gasp yoluyla kendilerine itaati sağlayacak kadar güçlü olan kimseler (senyörler/derebeyleri) tarafından kullanılmaktadır.

Roma devlet örgütünün ortadan kalkmasıyla onun yerini alan feodal düzende senyörün hem sahibi hem de hâkimi olduğu bir malikâne söz konusudur. Feodalite, bir yandan devlet otoritesini diğer yandan bireyin özgürlüğünü sağlayan **egemenlik** ve **mülkiyet** kavramlarını birbirine yaklaştırmış, hatta eşanlamlı kılmıştır: Egemenlik, bir mülkiyet hakkına dönüşmüştür. Kısaca feodalite, egemenlik ve mülkiyetin özel bir örgütlenme biçimidir.

Kölelikten (veya köle-efendi ilişkisinden) farklı bir durum olan bir kişiye bağlılık (yani serf-senyör ilişkisi) barbar istilasının yarattığı güvensizlik atmosferinde çok daha hızlı yayılmış ve genelleşmiştir. Yeni koşullar bütün özgür insanları kendilerine bir senyör seçmek zorunda bırakmıştır. Latince "köle" anlamını taşıyan "**servus**"tan gelme bir kelime olan **serf**, derebeylerin arazilerinde çalışan ve onların mülkü sayılan köylülerdir. Serfler, ancak üzerinde yaşadıkları, işleyip ürün elde ettikleri toprakla birlikte alınıp satılabilirlerdi. Siyasal haklara ve istediği zaman başka topraklara göç etme hakkına sahip değildiler. Feodal bir beye (derebeyi) bağlıydılar ve beyliği terk etmeleri yasaktı.

Özetlemek gerekirse, üretim tekniğinin gelişmesi sonucunda gevşeyen kölelik bağı, dünya ölçeğinde ortaya çıkan bazı gelişmelerin (Akdeniz'in doğu ve batı kıyılarının Müslümanların kontrolüne geçmesi) de etkisiyle feodal rejimin doğmasına yol açmıştır. Bu rejimde toprağın serbestçe kullanımı söz konusu değildir. Senyörsüz topraklar istisnadır. Toprakların neredeyse tamamı **fief** sözleşmesiyle hiyerarşik bir düzene tabidir. Fief, Orta Çağ'da senyörün vassalına geçimlik olarak verdiği topraktır. **Vassal**, işlediği bu topraktan kazandıkları karşısında senyörüne belirli bir miktar vergi verir ve askeri hizmet sunar. Kısacası, fief sözleşmesi iki hür kişi arasında yapılan bir anlaşmadır. Taraflardan biri **senyör**, diğeri ise ona tabi olan **vassal**dır. Hür olmasına rağmen hiyerarşik olarak senyörün altında bulunan

vassal, aldığı toprakların bir kısmını başkasına devredebilir, böylece kendisi de – vassalı olduğu senyöre bağlılığını sürdürerek – senyör olabilir.

Feodal düzende kilisenin önemli bir yer işgal ettiğini belirtmek gerekir. Laik senyörlere ait topraklar (malikâneler) olduğu gibi rahip senyörlere yani kiliseye ait topraklar da vardı. Rahip senyörlere ait malikâneler işletme ve yönetim bakımından diğerlerinden pek farklı değillerdi.

Feodal düzeni genel bir şema ile ifade etmek gerekirse, kralın en yüksek senyör olduğunu, feodal hiyerarşinin en yüksek katını işgal ettiğini söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle kral, senyörlerin senyörü konumundaydı. Ancak iktidarın parçalanmışlığı ilkesi çerçevesinde kral, kendine tabi diğer senyörlerin topraklarında yaşayan halk üzerinde herhangi bir nüfuza sahip değildi. Neticede feodal hukukun gereği olarak, kendisi de bizatihi feodal bir senyör olan kralın doğrudan yönetimi (egemenliği) yalnızca kendi topraklarıyla sınırlıydı.

Görüldüğü gibi, Orta Çağ feodal toplum yapısında çeşitli sınıflar söz konuydu. Bunlar soylular (senyörler), din adamları (rahipler), hür köylüler ve serflerdir. Her bir sınıfın farklı hukuki statüleri vardır. Ekonomik olduğu kadar hukuki bir eşitsizlik de söz konusudur. Feodal toplumu teşkil eden sınıflar arasında kesin sınırlar vardır. Sınıflar arası geçişler imkânsız olmamakla beraber son derece güçtür: Bir sınıftan başka bir sınıfa geçiş belli hukuki işlemler ve merasimler gerektirmektedir. Soylular ve din adamları ayrıcalıklı sınıflardır ve topraklar bu iki sınıf arasında paylaşılmıştır.

Bu dönemin sonlarına doğru, korunaklı idari ve dini merkezler olan kentler yeni bir gelişmeye sahne olmuştur. Buralarda meta (ticaret malı) üretiminin artması, zanaat ve ticaretin gelişmesi sonucunda yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır: burjuva sınıfı (burjuvazi). Burjuvaların (kent soylular) varlığı toprağa değil kentlerdeki meta üretimine ve ticarete bağlıydı. Savaş sanatıyla (askerlik) uğraşmadıkları gibi toprak sahibi de değillerdi. Bu nedenle soyluların sahip olduğu imtiyazlardan (hukuki ayrıcalıklar) yoksundular. Burjuvazinin giderek daha güçleneceği ileriki dönemde bu durum ciddi bir çelişkiyi de beraberinde getirecektir. Ekonomik zenginliği elinde bulundurmasına rağmen siyasi ve hukuki haklardan mahrum olan burjuvazi, bu duruma itiraz edecek, güçlü bir toplumsal muhalefet örgütleyecek ve neticede burjuva devrimleri ortaya çıkacaktır.

5.2.Orta Çağ'da Devlet-Kilise Çatışması

Feodal düzenin ideolojisi sayılan Hıristiyanlığın iktidar konusundaki yaklaşımı Orta Çağ Avrupa'sında tartışma ve çatışmalara yol açmıştır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Avrupa'da yaşanan kargaşa döneminin akabinde iki önemli kurum ortaya çıkmıştır: Bunlardan biri feodal düzen üzerine kurulmuş olan Roma-Cermen İmparatorluğu, diğeri ise Papalık (Kilise)'tır. Bir süre beraber yol alan bu iki kurum arasında daha sonra bir çatışma yaşanmıştır. Orta Çağ'a damgasını vuran bu çatışma iktidarın bu iki kurumdan hangisine ait olacağı konusunda yaşanmıştır. Bir görüşe göre iktidar/yönetim, Hıristiyanlığa bağlı Roma-Cermen İmparatoru'na ait olmalıydı; diğer görüşe göre ise iktidarın tek sahibi Papa olmalıydı.

İmparator ve Papa, birbiriyle ilişkili iki ayrı iktidarın temsilcileriydiler. İlki dünyevi iktidarı, ikicisi ise ruhani iktidarı temsil etmekteydi. Birbirinden ayrı ve özerk kalması öngörülen bu iki temsil, uygulamada karışabiliyor ve bu durum, İmparator ile Papa arasında bir iktidar çatışmasına yol açıyordu. Önceleri İmparator lehine olan bu güç dengesi daha sonra Papa lehine değişmiştir.

Kilisenin üstünlüğü ele geçirmesi, zamanla imparatorluğun **teokratik** bir niteliğe kavuşmasına – yani bir din devletine dönüşmesine – neden olmuştur. Ortaya çıkan bu yeni durumda İmparator ülkeyi ancak Kilise'nin onayı ve Papa'dan aldığı vekâletle yönetebilmekteydi.

Kilisenin bu tartışılmaz üstünlüğü **milli devletin** kurulmasıyla sona ermiştir. 1285-1314 yılları arasında Fransa kralı olan Philippe Le Bel, kilise mensuplarından da vergi almak istemiş ve bu konuda Papa VIII. Boniface ile girdiği mücadeleyi kazanmıştır. Philippe Le Bel zamanında Fransa feodal geleneklerinden uzaklaşıp merkezi ve modern bir devlet olma yoluna girmiştir. Papalık, manevi etkisini sürdürmekle beraber, artık yönetimde eskisi kadar söz sahibi olamayacaktır. Kral, bu yeni dönemde iktidarını papanın aracılığı olmadan doğrudan Tanrı'dan almaktadır. Kralın iradesi yasa değerindedir; iktidarının kaynağı, Roma'da olduğu gibi halk değil, Tanrı'dır.

Milli devlet, daha önce gördüğümüz site-devletten büyük, imparatorluktan küçük bir siyasi örgütü ifade eder. Bu siyasi oluşumda birliği kral temsil etmektedir. Bu merkezi devlet teşkilatının ortaya çıkmasına paralel olarak, feodalite de eski gücünü yitirmiştir. Ancak bugünkü anlamıyla modern "**ulus-devlet**"in kuruluşu, feodalitenin tüm kalıntılarını ortadan kaldırmayı hedefleyen Fransız İhtilâli (1789) sonrasında gerçekleşecektir.

5.3.Aquinolu Thomas'nın Yasalar Kuramı ve İktidarın Sınırlandırılması

Orta Çağ'da ortaya çıkan toplumsal-siyasal-hukuki yeni düzenle (feodalite) ilgili bu dersimize son vermeden önce, dönemin siyasi tartışmaları hakkında genel bir fikir sahibi olmak için Aquinolu Thomas (1225-1274)'ın görüşlerine kısaca bakmak faydalı olacaktır. Güney İtalya'nın Aquino kasabasında doğmuş Hıristiyan bir düşünür ve din adamı olan Aquinolu Thomas, İlk Çağ felsefesinden ve özellikle de Aristo'dan etkilenmiştir. Müslüman düşünürler aracılığıyla Orta Çağ Avrupası'na intikal eden Aristo felsefesiyle Hıristiyan düşüncesinin bir sentezini yapmayı amaçlamıştır. Bu çaba içerisinde, dünyevi ve ruhani iktidarı uzlaştırmaya çalışmıştır.

Aquinolu Tomas da tıpkı Aristo gibi insanın toplumsal bir varlık olduğuna, insanın tek başına sağlayamayacağı faydayı ancak toplum içinde sağlayabileceğine inanır. Toplumsal bir hayat için iktidar şarttır. İktidarın kaynağı Tanrı'dır. Tanrı'nın iktidarını yeryüzünde, toplumun yararını gözeterek kullanacak olan ise halktır. Aquinolu Tomas'ın bu düşüncesi, Aristo'nun ve Roma hukukunun izlerini taşımaktadır.

İşte bu noktada, Aquinolu Thomas'nın kurduğu yasalar hiyerarşisinden (aşama sırası) söz etmemiz gerekir. En tepede, Tanrı'nın üstün aklının ürünü olan **ölümsüz bir yasa** bulunur. Sorunların en mükemmel çözümü ancak bu üstün yasaya uymakla mümkün olabilir. Tanrı'nın aklının yansıması olan ve insanın kalbinde yer alan bir yasa türü daha vardır ki Aquinolu Thomas buna "**doğal yasa**" adını verir. İnsanoğlu, bu yasayı takip ederek ölümsüz yasanın gösterdiği yoldan gidebilir. Onun da altında, insanların yaptığı yasalar bulunmaktadır. Bugün adına "**pozitif hukuk**" dediğimiz, Aquinolu Thomas'nın sıralamasında en altta yer alan bu yasalar Tanrı'nın aklının ve doğal yasanın özel şartlara uygulanmasından ibarettir. Aquinolu Thomas, geliştirdiği yasalar kuramıyla, Tanrı ile insan arasında yukarıdan aşağıya bir ilişki ve süreklilik sağlamıştır.

Aquinolu Thomas'nın yasalar arasında kurduğu hiyerarşi, aynı zamanda iktidarın sınırlandırılmasını da mümkün kılmaktadır. Pozitif yasaların (yani insanların koyduğu yasaların) Tanrısal/ölümsüz ve doğal yasalarla uyumlu olma zarureti söz konusudur. Yeryüzünde iktidarı elinde bulunduranlar, Aquinolu Thomas'nın yasalar kuramına göre, keyfi bir yönetim sergileyemezler, yetkileri Tanrısal ve doğal yasalarla sınırlandırılmışlardır.

Aquinolu Thomas'ya göre iktidarın kullanılışına Tanrı'nın doğrudan bir müdahalesi veya etkisi söz konusu değildir. Tanrı, yeryüzünde iktidarı kullanmak üzere herhangi bir kişiyi (kral) atamaz. Peki, yeryüzündeki somut iktidarı kullanacak olan kişiyi, kralı veya imparatoru kim belirler? Aquinolu Thomas'ya göre iktidarı kullanacak olan kişiyi (yöneticiyi) belirleyecek olan halktır.

Bu düşüncelerinden dolayı Aquinolu Thomas'nın demokrasi savunucusu olduğu sonucunu çıkarmak hatalı olacaktır. Eski Yunan'dakine benzer bir demokrasi değildir onun önerisi. Ona göre, toplum ile yönetici arasında sarih (açık, belirgin) veya zımni (kapalı, gizli) bir kontratın (sözleşme) olması gerekmektedir. Eğer yönetici toplumla yaptığı – sarih veya zımni – sözleşmeyi çiğnerse bu hareketinin yaptırımına (müeyyide) katlanmak durumundadır. Aquinolu Thomas böylece mutlak iktidarın önlenebileceğini düşünmektedir.

Aquinolu Thomas, yine Aristo'dan esinlenerek, monarşi, aristokrasi ve demokrasi karması bir hükûmeti savunmuştur. Bu karma yönetim biçiminde ağırlığı en az olan demokrasidir. Sıradan insanların, yöneticinin seçilmesinde söz sahibi olmaması gerektiğini, bu hakkın seçkin (elit) bir gruba mahsus olduğunu ileri sürer.

Görüldüğü gibi Hıristiyan bir Orta Çağ düşünürü olan Aquinolu Thomas demokrasiyi savunmaz, ancak tiraniden yana da değildir. İktidarın sınırlandırılması gerekliliği, onun siyasi düşüncesinin temel taşlarından biridir. Savunduğu bu fikirlerle Aziz Thomas, anayasacılık düşüncesinin tohumlarını atan düşünürler arasında yer alır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu derste, feodal düzenin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde durulmuştur. Önceki çağda köleliğe dayanan ekonomi, Orta Çağ adı verilen bu dönemde derebeylik üzerine kurulmuştur. Üretim tekniğinde ortaya çıkan bazı gelişmeler köleci üretim biçiminden farklı bir ekonomik organizasyonu gerekli kılmıştır. Böylece yeni dönemin koşullarıyla uyumlu farklı bir ekonomik örgütlenme, yeni bir üretim şekli ortaya çıkmıştır. Feodalite veya derebeylik işte bu yeni – siyasal, toplumsal, iktisadi, hukuki – örgütlenme biçiminin adıdır. Feodalite, siyasi merkeziyetin olmadığı, devlet iktidarının parçalanmış durumda bulunduğu bir düzendir. Feodalite, bir yandan devlet otoritesini diğer yandan bireyin özgürlüğünü sağlayan egemenlik ve mülkiyet kavramlarını birbirine yaklaştırmıştır. Bu düzende egemenlik, bir mülkiyet hakkına dönüşmüştür.

Feodaliteye paralel olarak Orta Çağ'a damgasını vuran bir diğer gelişme Kilise ile devlet arasında, iktidarın kime ait olacağı konusunda süren çatışmadır. Kilisenin üstünlüğü ele geçirdiği ilk dönemde Roma-Cermen İmparatorluğu teokratik bir nitelik kazanmıştır. İmparator ülkeyi ancak Kilise'nin onayıyla ve Papa'dan aldığı vekâletle yönetebilmekteydi. Milli devletin kurulması Kilisenin üstünlüğüne son vermiştir.

Orta Çağ düşünürleri, iktidarın sınırları konusunda değişik fikirler serdetmişlerdir. Aquinolu Thomas, kurduğu yasalar hiyerarşisiyle dünyevi iktidarın sınırlarını çizmiş ve anayasacılık düşüncesinin tarihteki önemli temsilcileri arasında yer almıştır.

Bölüm Soruları

1. Aşağıdakilerden hangisi feodalite için geçerli bir değerlendirmedir?

a) Parçalanmış bir iktidar söz konusudur.

b) Halk, doğrudan devlete değil toprakların sahibi olan senyörlere tabidir.

c) Feodalite, egemenlik ve mülkiyet kavramlarını birbirine yaklaştırmıştır.

d) Avrupa'da feodal düzenin ortaya çıkmasında, Akdeniz'in doğu ve batı kıyılarının Müslümanların hâkimiyeti altına girmesinin de payı vardır.

e) Hepsi

2. Aşağıdakilerden hangisi "**fief**"in tanımıdır?

a) Derebeylerin arazilerinde çalışan ve onların mülkü sayılan köylüler

b) Orta Çağ'da bir toprağa bağlı olmayan hür köylüler

c) Orta Çağ'da senyörün vassalına geçimlik olarak verdiği toprak

d) Orta Çağ'da vassalın senyöre ödediği vergi

e) Feodal dönemde, Kilise hiyerarşisinin en altında bulunan din adamlarına verilen ad.

3. Aşağıda verilen tarihi olaylardan hangisi, Kilise'nin Orta Çağ'daki üstünlüğünün sona erdiğinin göstergesidir?

a) Roma-Cermen İmparatorluğu'nun kuruluşu

b) Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı

c) İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi

d) Milli devletin doğuşu

e) Fransız İhtilali

4. Aquinolu Thomas için aşağıda yapılan değerlendirmelerden hangisi doğru değildir?

a) Yasaları hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutmuş, en üstte insanların yaptığı yasaların bulunduğunu ileri sürmüştür.

b) Aristo felsefesiyle Hıristiyan düşüncesinin bir sentezini yapmayı amaçlamıştır.

c) Geliştirdiği yasa kuramı ile, dünyevi iktidarın sınırlarını çizmeyi amaçlamıştır.

d) Monarşi, aristokrasi ve demokrasi karması bir hükûmeti savunmuştur.

e) Anayasacılık düşüncesinin tohumlarını atan düşünürler arasındadır.

Cevaplar: 1-e; 2-c; 3-d; 4-a.

6. İSLAM'DA TOPLUMSAL VE SİYASAL DÜŞÜNCE

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6. İSLAM'DA TOPLUMSAL VE SİYASAL DÜŞÜNCE

6.1.İlk Dönem İslam Siyaset Düşüncesi

6.2.Bir Orta Çağ İslam Düşünürü: İbn Haldun

Anahtar Kavramlar

- İslam siyaset düşüncesi,
- İbn Haldun,
- Mukaddime,
- Asabiye,
- Döngüsel tarih kuramı

Giriş

Bu bölümde, ilk dönem İslam siyaset düşüncesinin niteliği, temel kaynakları ve kısaca gelişimi üzerinde durulacaktır. Ayrıca, Orta Çağ İslam düşünürlerinden İbn Haldun'un toplum ve devlet ile ilgili analizlerine yer verilecek, modern tarihçilik ve sosyoloji disiplini açısından ifade ettiği anlam üzerinde durulacaktır.

6.1.İlk Dönem İslam Siyaset Düşüncesi

İslam dini, insanın bireysel yaşamının yanı sıra toplumsal ve siyasal hayatla ilgili de belli normlar getirmiştir. İslam'ın temel metni ve birincil kaynağı olan Kur'an'da, bireyin yaşam tarzına dair belli kurallar (emir ve yasaklar) olduğu gibi toplum düzeni ve siyaset (yönetim, devlet) ile ilgili bazı temel ilkeler de bulunmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, İslam sadece ruhani, "öteki dünya"ya (ahiret) dönük bir din değildir; bilakis "bu dünya" ile ilgili belli düzenlemeler de getirmiştir. İslam peygamberi Hz. Muhammed, insanları bireysel kurtuluşa ulaştırma hedefine paralel olarak toplumsal ve siyasal bir düzen kurmayı da hedeflemiştir. 622 yılında, kendine inananlarla birlikte, baskılara maruz kaldığı Mekke'den Medine'ye göç (Hicret) ettikten sonra burada bir devlet kurması ve vefatına kadar devlet başkanlığı yapması İslam'ın bu dünya (toplum, siyaset, iktisat) ile ne kadar ilgili olduğunun göstergesidir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle İslam'da din-devlet veya ruhani-cismani iktidar ayrımı olmadığını tespit etmek yanlış olmayacaktır. İslamiyet'te, birey için olduğu gibi toplum ve devlet hayatı için de geçerli olan belli kural ve ilkeler manzumesi vardır. Bu bütüncül sisteme **şeriat** adı verilir.

Diğer peygamberler gibi Hz. Muhammed'in de görevi, Allah'tan aldığı vahyi (Kuran) pratiğe geçirmek, Allah tarafından birey, toplum, yönetim, iktisat vb. konularla ilgili konulan emir, yasak ve temel ilkeleri gündelik hayatta uygulamaktı. Hz Muhammed, Müslümanlar topluluğu (**ümmet**) için bir örneklik teşkil etmekteydi. O'nun Kur'an'dan aldığı ilhamla ortaya koyduğu uygulamalar (**sünnet**), yaşadığı devirde olduğu gibi sonraki dönemlerde de Müslümanlar için bağlayıcı bir niteliğe sahiptir.

Hz. Muhammed, toplum, devlet ve iktisadi yaşamla ilgili aldığı karar ve uygulamalarında Kur'an'daki temel ilkelere dayanmaktaydı. O'nun vefatından sonra, Müslümanların kendi aralarında gerçekleştirdiği seçimlerle yönetime gelen ilk dört halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) ise devleti Kur'an ve Hz. Peygamber'in önceki uygulamalarını esas alarak yönetmişlerdir. İlk dört halifenin iktidara gelişinde, bugünkü anlamıyla olmasa da bir seçim mekanizması işletilmiştir. Peygamberin halifeleri ruhani-cismani veya dini-dünyevi iktidar gibi ayrımlar söz konusu olmaksızın Müslümanların (ümmetin) her alandaki önderleri olmuşlardır. Bu noktada İslam ile Hıristiyanlık arasında önemli bir fark dikkat çekmektedir. İslamiyet'te, Hıristiyanlık'tan farklı olarak, dini otoriteyi temsil eden

Kilise benzeri bir kurum söz konusu değildir. Dolayısıyla ruhani/manevi ve cismani/dünyevi liderlik ikiliği bulunmamaktadır. Liderlik veya iktidar her boyutuyla tek elde toplanmıştır. Kur'an'daki en temel ilkelerden biri şüphesiz, mutlak iktidarın yaratıcıya (Allah'a) ait olmasıdır. Halifelerin (devlet başkanlarının) görevi, devleti Kur'an ve sünnetin öngördüğü biçimde yönetmek ve yeryüzünde adaleti tesis etmektir.

İslami yönetimin önemli ilkelerinin başında **meşveret** gelmektedir. Danışma, fikir alışverişinde bulunma anlamına gelen meşveret, Kur'an'da Müslümanlara riayet etmeleri emredilen ilkelerden biridir. Müslümanların, işlerini aralarında "şura" ile yani istişare ederek, birbirlerine danışarak yapmalarını öğütlenmektedir (Şura Suresi, 38. ayet). Bu emir, İslami siyaset ve yönetim anlayışını belirleyen en temel ilkelerdendir.

Buraya kadar anlattıklarımız Hulefa-i Raşidin (Doğru yolda olgun halifeler) denilen ilk dört halife dönemi için geçerlidir. Daha sonra, yani Hz. Ali'den sonra yönetime gelen Muaviye'nin kendi yerine, oğlu Yezid'i halife ilan etmesiyle İslam tarihinde saltanata geçiş söz konusudur. Bu yeni dönem, tarihte, Emeviler dönemi olarak bilinmektedir.

6.2.Bir Orta Çağ İslam Düşünürü: İbn Haldun

Orta Çağ İslam düşünürlerinin en önemlilerinden biri İbn Haldun'dur. 1332-1406 yılları arasında yaşayan İbn Haldun Tunus'ta doğmuştur. Gözleme dayanan ampirik (görgül) bir zemine oturttuğu çalışmalarıyla, 19. yüzyılda doğacak sosyolojinin habercileri arasında sayılır. Tanınmış sosyal antropolog Ernest Gellner, İbn Haldun'un fikirlerini açıklarken onu "sosyologların en tarafsızı" olarak tanımlar ve ekler: İbn Haldun "durumu olduğu gibi anlatır, düzeltmek için bir reçete önermez. Yalnızca durumu inceler."

En meşhur eseri *Mukaddime*'dir. Kuzey Afrika'daki kısa ömürlü küçük devletlerin gelişme ve çöküş dönemlerine şahit olan İbn Haldun, gözlemlerini *Mukaddime*'sine aktarmıştır. Mukaddime, 7 ciltlik dünya tarihi *Kitab ül-İber* (İbretler Kitabı)'in giriş kitabı olarak yazılmıştır. İbn Haldun bu eseriyle Kâtip Çelebi ve Naîmâ gibi birçok Osmanlı tarihçisini etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve çöküş dönemleri pek çok defa onun teorileriyle analiz edilmiştir. 19. yüzyıldan itibaren ise Avrupalı tarihçiler tarafından keşfedilmiş ve eserleri büyük ilgi çekmiştir.

İbn Haldun'a göre tarihin görünür yüzünde bir dizi olaylar yer alırken, tarihin asıl manası gizli yüzündedir. *Mukaddime*'nin girişinde sırf nakil ve söylentilere dayanan bir tarih

bilimine güvenilemeyeceğini, çeşitli milletlerin ve devletlerin gelişimlerinin peş peşe sıralanmasının tarihi anlamaya hiçbir katkı sağlamayacağını belirtir. Önemli olan bu gelişmenin sırrını kavramaktır. Nakledilen bilgilerin ve olayların bir mantık süzgecinden geçirilip, gerçeğe uygun olup olmadığını anlamak gerekir. Bu görüşleriyle İbn Haldun, modern historiografiye (bilimsel tarih yazımı) çok yaklaşan kuramsal-yöntemsel bir tutum sergilemiştir.

Peki, toplumların gelişip değişmesiyle ilgili bu mantık süzgeci nedir? Kuzey Afrikalı düşünüre göre tarihin gerçek bilgisine ulaşabilmek için sosyal olay ve olguların objektif gözleminden işe başlamak gerekir. Uygarlık ve toplulukların çeşitleri, zaman içindeki değişimleri ve bu değişimlerin nedenleri incelenmelidir. İşte bunu yapacak bir bilime ihtiyaç vardır. İbn Haldun, kendinden önceki düşünürlerin eserlerini taramış ve böyle bir bilimin oluşturulmamış olduğunu, oluşturulmuşsa da kendisinin buna ulaşamadığını belirtmiştir.

İbn Haldun, ilk kez kendisi tarafından kurulduğunu belirttiği bu ilme **"Ümran İlmi"** adını vermiştir. Böylece bir taraftan bilimsel tarihçiliğin, diğer taraftan da sosyolojinin temellerini atmıştır. İbn Haldun bu yeni bilimin araştıracağı konuları şöyle özetler: Geçmiş çağlarda yaşamış kavimlerin durumları ve yaşayışlarında meydana gelen değişiklikler; bu kavimlerin idareyi ve ülkeyi ellerine geçirmelerinin sebepleri; insan topluluklarının tabiatları, yerleşik veya göçebe hayat, göçler ve nüfus hareketleri; devletlerin kuruluşu, kuvvet kazanmaları ve çökmeleri; üretim ve tüketim; bilim, sanat, ticaret; zamanın akışı içerisinde bu sayılan durumların değişmesi ve değişmelerin sebeplerinin incelenmesi".

İbn Haldun'un tarih yazıcılığı açısından önemi, ilk kez somut tarihsel olaylar arasındaki nedensellikten bahsetmesidir. Orta Çağ İslam düşünürü, nedenselliği tarihe uygulayarak, diğer bir deyişle olaylar arasında geriye dönük bağlantılar kurarak tarihe ve toplumlara ilişkin yasalar bulmaya çalışmıştır. Ona göre, tarihsel olayların doğruluklarını denetleyebilmek ancak böylelikle mümkün olabilmektedir.

İbn Haldun, dinamik bir toplum anlayışına sahiptir. Toplumların sürekli bir değişim ve çatışma içinde olduklarını ileri sürer. Devleti de toplumsal bir olay gibi değerlendirir ve inceler. Toplumun kökeni, insanın toplumsal bir varlık olmasına dayanır. Bir arada yaşama zorunluluğu, diğer bir ifadeyle **toplum olma** durumu, dayanışma ihtiyacından doğmuştur. İnsanlar, doğal zorluklarla baş edebilmek için bir arada (toplum olarak) yaşamak zorundadırlar. Toplumlar arasındaki farklar ise coğrafi şartlar ve iklim koşullarından kaynaklanmaktadır.

İbn Haldun toplumları iki ayrı tipe ayırmıştır: göçebe toplumlar ve yerleşik toplumlar. Sosyal dinamik, diğer bir deyişle toplumsal değişme, bu iki toplum tipi arasındaki diyalektik çatışmadan kaynaklanmaktadır. Yerleşik toplumlar zamanla gevşer ve yozlaşır. Bu toplumlarda yaşayan insanlar zevk ve rahata düşkün hâle gelirler. Göçebeler ise daha savaşçıdırlar ve aralarındaki bağ (**asabiye**) daha kuvvetlidir. Zamanla zenginleşen ve güç kazanan göçebe toplumlar, yerleşik uygarlıklar kurarlar ya da yerleşik uygarlıkları yıkarak yerlerine geçerler.

Göçebe toplumlarda düzeni yaratan sosyal ilişki/bağ veya İbn Haldun'un ifadesiyle **"asabiye"**, aynı zümreye mensup olmanın yarattığı dayanışmadan doğar. Bu bağ önce kabiledeki akrabalık ilişkilerinden doğar. Kabile geliştikçe, içine farklı soylar dâhil olunca, asabiye dar anlamda bir akrabalık bağı olmaktan çıkar, geniş anlamda bir kavim ve kabile bağı hâlini alır. Göçebe toplumlarda düzenin kurulmasında, asabiye bağının yanı sıra şeflerin otoritesinin payı da vardır. Şefle kabile üyeleri arasındaki bağ, kendiliğinden doğan ve örfi kurallarla desteklenen bir bağdır. Devlet örgütüne sahip yerleşik toplumların tersine, göçebe toplumlarda şefin emrinde askeri bir güç bulunmaz.

Toplumun yerleşik bir düzene geçişiyle birlikte devlet doğar. Yerleşik uygarlık sürecine geçişle kabileler (soylar) birbiriyle kaynaşır/karışır ve nüfus artar. Ayrıca toplumda servet birikimi ortaya çıkar. Bu yeni durumda, düzeni sağlamak için asabiye artık yeterli değildir. Merkezi bir baskı ve kontrol aracına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere siyasi iktidar (devlet) doğar.

İbn Haldun'a göre devlet, birbirleriyle rekabet ve mücadele hâlindeki kabilelerden birinin diğerlerine üstün gelmesi ve onlar üzerine üstünlük kurmasıyla başlar. Devlet toplumdan farklı bir kategoridir. Toplum, insanların birbirlerine yardım etmeleri zorunluluğundan doğmuştur. Devlet fikri ise, insanı hemcinslerinin saldırı ve zulmüne karşı koruma gereğinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar diğer hemcinslerinin tecavüzünden korunabilmek için bir yasakçıya ihtiyaç duyar ve onun otoritesine boyun eğerler. Devletin ortaya çıkışı sosyal bir olaydır ve tıpkı toplum gibi, bir zorunluluktan ileri gelmektedir.

İbn Haldun'a göre kabile dayanışmasına dayanılarak kurulan hanedan devletinde hükümdar bir müddet sonra kendi kabilesinin (aile ve soyunun) mensuplarına güvenemez olur. Bunların yerine dışarıdan derlenmiş, kendine bağlı bir askeri güç sağlar. Bu usule **devşirme** denir. Bu sistem, uzun süre Osmanlı Devleti tarafından da uygulanmıştır. Askeri ve sivil bürokrasinin önemli bir bölümü, gayrimüslim tebaadan çocuk yaşta devşirilen kişilerden

oluşturulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda devşirmeler, devletin çok yüksek makamlarına (sadrazamlığa kadar) yükselebilmişlerdir.

İbn Haldun, yerleşik yaşamın ortaya çıkardığı karmaşık sorunları çözebilmek, hükümdarın yetkilerini sınırlandırıp belli kurallara uymasını sağlamak ve devleti çökmekten kurtulabilmek için devletin belli bir siyaset izlemesi gerektiğini ileri sürer. Yerleşik toplumların yönetiminde üç çeşit siyasetin uygulandığını gözlemlemiştir:

1. Aklî Siyaset: Devletin, insanların akıl yoluyla bulup uyguladıkları siyasetle yönetilmesidir. Bu siyasetin iki farklı tezahürü söz konusu olabilir: Kamu çıkarını ön plana alan bir siyaset olabileceği gibi, hükümdarın çıkarlarına hizmet eden bir siyaset de olabilir.
2. Medeni Siyaset: Filozofların sözünü ettiği ideal siyasettir. Otoriteye gerek olmaksızın, insanların barış ve huzur içinde yaşaması şeklinde tanımlanabilir. Eflatun'un bahsettiği "ideal site" veya İslam düşünür Farabi (872-950)'nin sözünü ettiği "erdemli şehir" buna bir örnektir. Bu tür bir siyasetin gerçekleşebilmesi için insanların erdemli ve olgun olmaları gerekmektedir. Kendi kendilerini denetleyebilen faziletli insanların yönetimde olduğu bu tür bir siyasetin pratikte gerçekleşebilmesi uzak bir ihtimaldir. İbn Haldun, Farabi'nin *Medinetü'l- Fazıla* (Erdemli Şehir) adlı eserinden bahsederken, toplumsal gerçekliğin böyle bir devleti mümkün kılamayacağını belirterek "medeni siyaset" düşüncesini açıkça eleştirir.
3. Dini Siyaset: Devletin, Allah'ın elçileri vasıtasıyla bildirdiği yasalar çerçevesinde yönetilmesidir. Dini kurallar, sadece bireylerin değil, devletin izlemesi gereken yolu da gösterir. Peygamberden sonra halifeler tarafından yürütülmüş olan bu siyaset, İbn Haldun'a göre hem bu dünya hem de ahiret için en doğru siyaset biçimidir.

Medeni siyaseti tamamen hayali bir düşünce olarak değerlendirip devre dışı bırakan İbn Haldun, akli ve dini siyaset türlerini karşılaştırır ve dini siyasetin akli siyasetten üstün olduğunu ifade eder.

İbn Haldun'un bu tespitleri, onun gözlemci yönünü ortaya koymaktadır. Devleti meydana getiren neden veya zorunlulukları, sosyal olaylarla açıklama eğiliminde olan bu İslam düşünürü, *Mukaddime* adlı eserinde devletlerin ve medeniyetlerin Arap-Müslüman dünyasında geçtikleri aşamaları **döngüsel** bir şekilde tasvir eder. İbn Haldun'a göre bir hükümdarlığın geçtiği beş aşama vardır: **Birinci aşama** hükümdarın halkı ile birlikte hareket ettiği, zafer kazanılan ve devlet kurulan evredir; **ikinci aşamada** olası rakipler ortadan kaldırılır ve iktidar sağlamlaştırılır; **üçüncü aşama** feragat ve rahatlık çağıdır, hem yöneten hem de yönetilenler

bolluk içindedir, hükümdarlar tek başlarına kendi düşünceleriyle iş görür; **dördüncü evrede** hükümdar seleflerinin yolundan giderek onların kazanımlarını korumaya çalışır ve barışı korur; **beşinci ve son aşama** ise israf ve saçıp dağıtma çağıdır, hükümdar kendinden önceki kazanımları kendi zevkleri uğruna dağıtır, hükümdarlığa katkısı olanları görevden uzaklaştırır, ordu teşkilatı bozulur ve nihayet devlet tedavisi mümkün olmayan hastalığa tutulur ve yıkılır.

İbn Haldun'un kuruluş, ilerleme, doruk noktası, çöküş ve yok olma şeklinde birbirini takip eden aşamalarla tanımladığı bir devletin hayatı, insan hayatı ile çok büyük benzerlikler taşımaktadır. Zaten kendisi de bir devletin doğal ömrü ile herhangi bir insanınki arasında benzerlik kurar ve devlet ömrünün çoğunlukla üç insan neslinin yaşadığı süreyi, yani yaklaşık 120 yılı geçmeyeceğini belirtir. Devleti kuran ilk nesildir; ikinci nesil bolluk ve refah içinde yaşar ve yerleşik hayata alışır, ancak daha sonraki süreçte zaferler kesintiye uğrar; refah içinde yaşamaya alışan üçüncü kuşak ise devletlerini koruyamazlar ve devlet bu üç nesilde ihtiyarlık ve yıkılma çağına gelir, nihayet herhangi bir kuvvet saldırdığı takdirde devleti koruyacak ve karşı koyacak kuvvet bulunmayacak, devlet yıkılacaktır. Ancak, İbn Haldun her ne kadar bir medeniyetin gelişim süreci ile bir canlının biyolojik döngüsü arasında karşılaştırmaya gitse de hükümdarlık için çöküş, doğal ölüm anlamına gelmemektedir. Söz konusu hükümdarlık, kendisini fetheden başka bir toplumun egemenliğine geçmektedir. Fethi gerçekleştiren yeni toplum ise yeni bir devletin temellerini atar ve yeni bir döngü başlar.

İbn Haldun'un yaşadığı döneme kadarki tarihsel süreci analiz ederek oluşturduğu yaklaşımın, Osmanlı düşünürleri arasında da yankı bulduğunu yukarıda belirtmiştik. Naîmâ örneğinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu anlamlandırmada bu yaklaşıma başvurulmuştur. Naîmâ (1655-1716) bir devletin hayatında beş aşama öngörür: Kuruluş dönemini iktidarın sağlamlaştırıldığı dönem takip eder, üçüncü aşamada huzur ve rahatlık hâkimdir, daha sonra bolluk ve aşırılıklar dönemi gelir ve nihayet çözülme dönemi ile hükümranlık yıkılır. Bu dönemlendirmeye göre 1683 yılındaki ikinci Viyana kuşatması ile Osmanlı İmparatorluğu dördüncü aşamaya, yani aşırılıklar dönemine girmiştir.

Naîmâ'nın bu yaklaşımında İbn Haldun'un izleri açık bir şekilde görülür, ancak, bu benzerliğe rağmen temel bir farklılık vardır. İmparatorluğun askerî başarısızlıklar ve toprak kayıpları yaşadığı dönemden itibaren yapılan analizler her ne kadar İbn Haldun'unkiler ile paralellikler sunsa da, Osmanlı devlet adamlarının yaklaşımlarını belirleyen siyasal sistemdeki dengeyi ve bu dengeden hareketle toplumsal uyumu koruma amaçlarıdır. Diğer bir ifadeyle

amaç, sadece sorunları tespit etmek değil, aynı zamanda iktisadî, siyasî ve toplumsal sorunlara çözüm önerileri getirmektir. İbn Haldun'un döngüsel şemasından hareket eden, fakat bu şemayı Osmanlı İmparatorluğu'na uygulamaya çalışan devlet adamları, devletin "sağlığını" kaybetmemesi ya da yeniden kazanması için birtakım öneriler sunmuşlardır. Oysa İbn Haldun için imparatorlukların yıkılması sürecin doğasında vardır, yani yıkılma bir kaza değil kaçınılmaz bir sondur. Nitekim Fransız jeopolitika uzmanı Yves Lacoste, İbn Haldun'dan hareketle şu açıklamaları yapmaktadır: "Canlı organizma, yaratılışından itibaren ölümün mikroplarını içinde barındırır. Hayatın kaçınılmaz gelişimi, ölümün kaçınılmaz gelişimine yol açar. İmparatorluklar için de aynı durum geçerlidir."

İşte, Osmanlı devlet adamlarının değiştirmek istedikleri bu "kaçınılmaz son" fikridir. Bir anlamda hastalığı teşhis edip buna bir çare bulmak isterler, yani amaç İbn Haldun'un öngördüğü son aşamayı yaşamamaktır ve bu açıdan da İbn Haldun'un analizinden farklılaşırlar.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

İslam dini, insanın bireysel yaşamı için olduğu gibi toplumsal ve siyasal hayatla ilgili de belli normlar getirmiştir. İslamiyet'in birincil kaynağı olan Kur'an'da, bireyin yaşam tarzına ilişkin belli kuralların (emir ve yasaklar) yanı sıra toplum düzeni ve siyasetle (yönetim, devlet) ilgili bazı temel ilkeler de bulunmaktadır. Bu nedenle, İslam'da din-devlet, ruhani-cismani iktidar ayrımı yoktur. Bu anlamda, İslam'da, Hıristiyanlıkta olduğu gibi devlete karşı konumlanmış Kilise benzeri bir kurum da söz konusu değildir. İslami yönetim anlayışının en önemli ilkelerinden biri "danışma, fikir alışverişinde bulunma" anlamına gelen "meşveret"tir.

Orta Çağ İslam düşüncesinin en önemli temsilcilerinden biri İbn Haldun'dur. Kuzey Afrikalı bu düşünür, gözleme dayanan, ampirik çalışmalarıyla, 19. yüzyılda doğacak sosyolojinin habercileri arasında sayılır. "Sosyologların en tarafsızı" olarak nitelendirilen İbn Haldun, birçok Osmanlı ve Batılı düşünürü etkilemiştir. "Ümran İlmi"ni kurarak bilimsel tarihçiliğin ve sosyolojinin temellerini atmıştır. Nedensellik prensibini tarihe uygulayarak yani olaylar arasında geriye dönük bağlantılar kurarak, tarihe ve toplumlara ilişkin yasalar bulmaya çalışmıştır. İbn Haldun toplumları "göçebe toplumlar" ve "yerleşik toplumlar" olmak üzere ikiye ayırmış; yerleşik toplumlarda üç tür siyasetin söz konusu olabileceğini gözlemlemiştir: Akli siyaset, medeni siyaset, dini siyaset. Ona göre, toplumun ortaya çıkışı gibi devletin doğuşu da sosyal bir olaydır ve zorunluluktan ileri gelmektedir. Devletlerin kuruluş, ilerleme, doruk noktası, çöküş ve yok olma şeklinde birbirini takip eden beş aşamadan geçmek durumunda olduklarını ileri sürerek döngüsel bir tarih anlayışını benimsemiştir.

Bölüm Soruları

1. İslam siyaset düşüncesinin temel ilkelerinden biri olan "meşveret" hangi anlama gelmektedir?

a) Akıl yürütme

b) Dünya hayatını bireysel ve toplumsal bir imtihan olarak görme

c) Dünyayı bir savaş ve mücadele alanı olarak görmek

d) Danışma, fikir alışverişinde bulunma

e) Din ile dünya işlerini birbirinden ayırmama

2. İbn Haldun'a göre yerleşik uygarlıklarda görülebilecek üç siyaset tipi aşağıdaki şıklardan hangisinde bir arada verilmiştir?

a) Adil siyaset; Medeni siyaset; Dini siyaset

b) Akli siyaset; Medeni siyaset; Dini siyaset

c) Akli Siyaset; Ahlaki siyaset; Medeni siyaset

d) Hukuki siyaset; Adil siyaset; Eşitlikçi siyaset

e) Adil siyaset; Eşitlikçi siyaset; Özgürlükçü siyaset

3. İbn Haldun'un tarih anlayışı genel olarak nasıl tanımlanabilir?

a) İlerlemeci

b) Materyalist

c) Düz-çizgisel

d) Döngüsel

e) Hepsi

4. İbn Haldun'un geliştirdiği "asabiye" kavramı, aşağıdakilerden hangisiyle karşılanamaz?

a) Toplumsal dayanışma

b) Toplumsal uyuşma

c) Toplumsal sapma

d) Milliyetçilik fikri

e) Yakınlık bağı

Cevaplar: 1-d; 2-b; 3-d; 4-c

7. YENİ ÇAĞ: MİLLİ DEVLET VE MUTLAK MONARŞİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

7. YENİ ÇAĞ: MİLLİ DEVLET VE MUTLAK MONARŞİ

7.1.Yeni Çağ'da Siyasi İktidar ve Reform

7.2.Niccolo Machiavelli: Etik ve Siyaset

7.3.Thomas Hobbes: Toplum Sözleşmesi Kavramının Doğuşu

Anahtar Kavramlar

- Milli devlet,
- Reform,
- Machiavelli,
- Hobbes,
- Toplum sözleşmesi

Giriş

Bu bölümde ilk olarak, Avrupa'da milli devletlerin doğuşu ve merkezi krallıkların güçlenmesi konu edilecektir. Bu çerçevede, Batı'da Hıristiyanlık içinde yaşanan önemli bir düşünsel reforma, Protestanlığın ortaya çıkışına da değinilecektir. İkinci olarak, İtalyan birliğinin sağlanmasına yönelik kaleme aldığı *Prens* adlı eseriyle tanınan Machiavelli'nin düşüncelerine yer verilecektir. Son olarak ise XVII. yüzyılda mutlak monarşinin tartışmaya açılmasına ve kralın yetkilerinin sınırlandırılmasına karşı çıkan İngiliz düşünür Hobbes'un *Leviathan* adlı eseri ve "toplum sözleşmesi" kavramı üzerinde durulacaktır.

7.1.Yeni Çağ'da Siyasi İktidar ve Reform

Orta Çağ üzerine olan dersimizde belirttiğimiz gibi ticaretin gelişmesiyle feodal düzenin gücü azalmış ve yeni bir toplumsal sınıf belirmeye başlamıştır. Ticaretle geçinenler "burg" denilen kaleler içinde (kentlerde) yaşıyor ve kendilerine "burgensis" adı veriliyordu. Geçimini ticaret ve zanaatla sağlayan bu yeni sınıf (daha sonra burjuva denilecek) zamanla toplum içinde güç kazanmış ve çıkarları gereği feodal senyörlere karşı merkezi iktidarı (kralı) desteklemiştir. Ancak daha sonra mutlak monarşiyle de çatışmaya girmiş ve tarihte burjuva devrimleri olarak bilinen radikal değişimleri gerçekleştirmiştir. Bu konuya ilerleyen derslerimizde tekrar döneceğiz.

XVI. yüzyılın hemen öncesinde ortaya çıkan bazı teknolojik gelişmeler de merkezi krallıkların güçlenmesine olanak vermiştir. Örneğin güçlü toplarla feodal senyörlerin şatolarını tehdit etmek ve onlara baş eğdirmek mümkün hâle gelmiştir. Neticede senyörler zamanla kralın çevresinde toplanmayı ve onun himayesinde yüksek memuriyetlerde bulunmayı çıkarlarına daha uygun görmeye başlamışlardır. Böylece kurulan milli devletler Papa'nın dünyevi iktidarına da karşı çıkmaya başlamışlar ve neticede kralın sınırsız iktidarı giderek pekişmiş, mutlaklaşmıştır.

XVI. yüzyıldan itibaren Kilisenin iktidarı, Hıristiyanlık içinde de sorgulanmaya başlamıştır. Kilisenin kurduğu hiyerarşik düzene yöneltilen eleştiriler, Hıristiyanlık içinde yeni bir akımın doğmasına yol açmıştır. Hıristiyanlığın kaynağına dönmeyi savunan ve **Protestanlık** adı verilen bu akımın en önemli öncüleri arasında Alman Martin Luther (1483-1546) ve Fransız Jean Calvin (1509-1564) sayılabilir. Bu isimler Papa'ya başkaldırmışlar ve Hıristiyanlık içinde bir reform yapılması gereğini savunmuşlardır. Dini alanda bireyin özgürlüğünü savunan Protestan düşünür ve ilahiyatçılar, toplumsal ve siyasal alanda ise herhangi bir özgürlük talebinde bulunmamışlardır. Kilisenin (Papa'nın) iktidarına vurulan bu darbe sonuçta dünyevi iktidarın (kralların) büsbütün rakipsiz kalması sonucunu doğurmuştur.

Dini alanda devrimci olan Luther, siyasi alanda son derece muhafazakârdır. Siyasi iktidara başkaldırmak - hükümdar zalim bile olsa – ona göre yanlıştır. Luther'e göre, hükümdara başkaldırmak Tanrı'ya başkaldırmakla aynı anlama gelir. Zira Tanrı, bazılarına yönetici olma ayrıcalığı vermiştir. Tanrı'nın yönetme ayrıcalığı bahşettiği kişi adaletsiz, kötü ve hatta zalim olabilir. Her durumda, Tanrı'nın verdiği hükme razı olmak gerekir, çünkü O yanılmış olamaz.

Benzer bir yaklaşım Calvin'in düşüncelerinde de karşımıza çıkar: Ona göre, tiranlık bile olsa siyasi iktidara itaat etmek, boyun eğmek gerekir.

Protestanlık düşüncesi burjuvazinin/kapitalizmin gelişiminde önemli bir etken olmuştur. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında yaşamış olan sosyolojinin kurucu babalarından Max Weber, Protestanlık ile kapitalizmin gelişimi arasındaki ilişkiye işaret etmiştir. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde Weber, Protestanlık düşüncesinin temel niteliklerinin kapitalizmin doğuş ve gelişimine imkân verdiğini ileri sürmüştür. Protestanlığa göre insanların kurtuluşu, bu dünyada Tanrı adına çok çalışmalarıyla mümkündür. Protestanlığa göre insanlar yeryüzünde Tanrı'nın krallığını kurmakla yükümlüdürler. Bunu sağlayabilmeleri için Tanrı insanlardan, çok çalışmalarını, fazla üretmelerini, tutumlu olmalarını, lüks yaşamdan kaçınmalarını beklemektedir. Weber'e göre çok çalışma/üretme ve tutumlu olma/biriktirme, kapitalizmin Batı Avrupa'da gelişip serpilmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır.

7.2.Niccolo Machiavelli: Etik ve Siyaset

Niccolo Machiavelli (1469-1527) Floransalı bir düşünürdür. 1498-1512 yılları arasında Floransa Cumhuriyeti'nin hizmetinde çalışmıştır. 1512'de Medecislerin iktidara gelmesiyle işine son verilince, Machiavelli kendini siyasi yazarlığa vermiştir. Amacı sadece düşünsel eserler vermek değil ayrıca yeni iktidarın beğenisini kazanmaktır. Bu amaçla, *Prens* ve *Titus Livius'un İlk On Bölümü Üzerine Söylevler* adlı ünlü eserlerini yazmıştır.

Machiavelli'nin yaşadığı dönemde Fransa, İngiltere ve İspanya'da merkezi krallıklar kurulmuştur. Roma İmparatorluğu'nun çökmesiyle irili ufaklı birçok devletin ortaya çıktığı İtalya ise hâlâ siyasi birlikten yoksundur. İtalyan birliği (**Risorgimento**, yani yeniden doğuş, diriliş) ancak XIX. yüzyılda gerçekleşebilmiştir. O tarihe kadar İtalya sadece coğrafi bir bölgeyi ifade etmekteydi, siyasi bir birlik anlamına gelmiyordu. Machiavelli'nin yaşadığı XV. ve XVI. yüzyıllarda – ve sonrasında – İtalya'da Papa'nın yönetimindeki toprakların dışında ayrıca kuzeyde Yunan site-devletlerini andıran devletçikler bulunmaktaydı. Venedik, Milano ve Floransa bunlardan en önemlileridir.

Machiavelli'ye göre İtalya'nın coğrafi bir terim olmaktan çıkıp siyasi bir birlik anlamı taşımasının zamanı gelmiştir. Bu birliği ancak bir hükümdar (prens) sağlayabilir. Bu öyle bir prens olmalı ki amaca varmak için her türlü aracı meşru saysın, onu hiçbir ahlaki kural durdurmasın. Machiavelli çizdiği prens figürüyle, hem İlk Çağ hem de Hıristiyan Orta Çağ

düşüncesiyle hesaplaşmaya girmiştir. Eflatun, Aristo, Stoacılar ve Hıristiyan düşünürler için devletin amacı etiktir, ahlakidir. Söz konusu İlk Çağ düşünürlerine göre devlet insanı iyiye, erdemli bir yaşama yöneltmelidir; Hıristiyan filozoflara göre ise sonsuz kurtuluşun eşiğine ulaştırmalıdır.

Machiavelli ise devletle ilgili bu tür anlayışlara karşı çıkmıştır. Sofistlerden sonra ilk kez o, siyaset (veya iktidarın kullanımı) ile ahlakın birbirinden ayrı şeyler olduğunu söylemiştir. Bu ikisinin (siyaset-ahlak) birbirine karıştırılmasının bir fayda sağlamayacağını ileri sürmüştür. Tarih boyunca yöneticilerin sözleriyle uygulamalarının örtüşmemesi aslında fiili olarak sıkça rastlanan bir durumdur. Machiavelli işte bu gerçeği yalın bir şekilde gözler önüne sermeyi amaçlamıştır. İtalyan düşünür, siyasi konuları, ahlaki, metafizik ve dini ilkelerden soyutlayarak, bunlardan bağımsız bir şekilde ele alması nedeniyle siyasi düşünce tarihine önemli bir yenilik getirmiştir.

Prens adlı eserinde Machiavelli her toplumda iki farklı mizaç olduğunu ileri sürer: Biri halkınki, diğeri ise büyük olanların mizacı. Ne var ki halk büyüklerin emri ve baskısı altında olmak istemezken, büyükler ise halka komut vermek ve onu baskı altında tutmak ister. Savunduğu bu düşünceyle Machiavelli, toplumsal bölünmüşlüğün gerçekte toplumların vazgeçilmez ve önlenemez bir niteliği olduğunu belirtmek istemiştir. İşte bu tespit, Machiavelli'yi modern anlamda siyaseti kavrayan ve anlayabilen bir düşünür olarak karşımıza çıkarıyor. Siyasetin oluşmasına yol açan işte bu bölünmüşlük, bu ikilik, diğer bir ifadeyle – ileriki derslerimizde göreceğimiz Marx'ın ifadesiyle – sınıf mücadelesidir. Bu ikilik olmazsa toplum olmayacak, dolayısıyla siyaset de olmayacaktır.

Machiavelli'ye göre siyasal iktidarın görevi, bu ikiliği gidermek veya çözmek değildir. Siyasetin tek fonksiyonu, kendisiyle tümüyle barışık (çatışma olmayan) bir toplumun tesisi değildir. Çünkü böyle – çatışmasız – bir toplum, siyasetin var olma nedenini ortadan kaldırmakla kalmaz aynı zamanda kendini de yok etmiş olur. O hâlde siyasetin amacı, toplumda önlenemez ve vazgeçilmesi mümkün olmayan bölünmüşlüğü ve çatışmayı **yönetmektir**.

Machiavelli bir Rönesans düşünürüdür. Dolayısıyla Machiavelli'yi anlamaya çalışırken, İtalya'nın içinde bulunduğu siyasi durum (parçalanmışlık) kadar, yaşadığı dönemde Avrupa'da ortaya çıkan köklü düşünsel değişim de hesaba katılmalıdır. Bu dönemde Orta Çağ Hıristiyan

düşüncesi eski önemini yitirmeye başlamış, eleştirel düşünce boy atmış, birey fikri gelişmeye başlamıştır.

Machiavelli *Prens* adlı eserinde, İtalyan birliğini kuracağını hayal/ümit ettiği prense, devlet yönetimi konusunda öğütler verir. İktidarı miras yoluyla değil kendi gücüyle ele geçiren bir prens, hükümdar adayı nasıl davranmalıdır? Machiavelli bu varsayımdan hareket ederek hükümdara kuvvetli, yırtıcı, kurnaz ve hatta ikiyüzlü olması tavsiyesinde bulunuyor. Machiavelli'nin "siyasi ikiyüzlülük" dediği tavır, günümüz modern siyaset jargonunda "siyasi propaganda" olarak anlaşılabilir. Machiavelli propagandayı siyasi iktidarın temel unsurlarından biri olarak değerlendirmektedir. Ona göre kuvvet kullanmadan iktidar yolunun açılması mümkün olmadığından prens, savaş sanatını da çok iyi bilmek durumundadır.

Machiavelli insan tabiatı konusunda karamsardır. İnsan, tabiatı gereği kötü, bencil, korkak ve ikiyüzlüdür. İşte bu nedenle devlet yönetiminde gerekirse baskıcı, acımasız hatta kan dökücü de olunabilir. Fakat acımasızlık ile şefkat arasında iyi bir denge sağlanmalıdır. Sürekli acımasız ve kan dökücü olmak prensin sonunu hazırlayabilir. Machiavelli'ye göre insan korktuğuna, sevdiğinden daha fazla hizmet eder. Prens hem sevilir hem korkulur olmalıdır; ama korkulur olması, sevilir olmasından daha iyidir.

Prens, savaşta olduğu kadar barışta da becerikli olmalıdır. Devletlerarası antlaşmaları hazırlar ve uygularken tilki gibi kurnaz olmak gerekir. Antlaşmalar bazen çiğnenmek üzere yapılır. Prens, ahlaki kurallarla kendini bağlamadığı gibi milletlerarası hukukla da kendini sınırlandırmamalıdır. Böylece Machiavelli, milletlerarası hukukun en önemli ilkelerinden olan "**Pacta sunt servanda**" (ahde vefa) ilkesini hiçe saymayı önermektedir.

Machiavelli tüm bu fikirleri, İtalyan birliğinin sağlanabilmesi için ileri sürmüştür. Onun en temel amacı, İtalya'nın sadece coğrafi bir bölgeyi ifade eden bir adlandırma olmaktan çıkıp siyasi bir birlik hâline gelmesi, diğer bir ifadeyle gecikmiş İtalyan birliğinin sağlanmasıdır. Ne var ki Makyavelizm, siyasi düşünce tarihine ve siyaset literatürüne "amaca ulaşmak için her yol ve araç mübahtır, meşrudur" yaklaşımını dile getiren genel bir kavram olarak geçmiştir.

7.3.Thomas Hobbes: Toplum Sözleşmesi Kavramının Doğuşu

İngiliz düşünür Thomas Hobbes (1588-1679) burjuva devrimlerinin hazırlık/gelişme çağında karşımıza çıkan önemli isimlerden biridir. Hobbes'un yaşadığı dönemde Katolik İspanya Kralı II. Philippe, Kilisenin "sapık" ilan ettiği bir mezhebin (Anglikanizm) takipçisi

olan Elizabeth'in hüküm sürdüğü İngiltere'yi işgal etmeye hazırlanıyordu. İspanya amacına ulaşamadı ama ülkesinin işgale uğrama tehlikesi Hobbes'un düşüncelerini derinden etkiledi.

Hobbes'u siyasi düşünceler tarihinin önemli bir figürü kılan 1651'de Londra'da basılan *Leviathan* adlı eseridir. Bu kitap, ismini İncil'de bahsi geçen bir ejderhadan almaktadır. Leviathan, yeryüzünde kimsenin güç yetiremeyeceği bir canavarın adıdır.

Hobbes'u böyle bir kitap yazmaya iten neden, İngiltere'de büyük bir siyasi karışıklık sürerken (dolayısıyla dış tehditlere açıkken) ve Avrupa din savaşlarıyla sarsılırken kralın yetkilerinin sınırlandırılması tartışmalarının yapılıyor olmasıdır. Hobbes, ülkesinin ve Avrupa'nın yaşadığı bu genel kargaşa döneminde, karalın yetkilerin sınırlandırılmasının tehlikeli sonuçlar doğuracağına inanmaktaydı.

Burjuva devrimlerinin arifesinde, Hobbes burjuvazinin tarafında yer almamıştır. Bilakis, mutlak iktidarı sağlam temellere oturtmaya gayret etmiştir. Hobbes'a göre mutlak iktidar, kralın Tanrı'dan aldığı yetkiye değil bireylerin çıkarlarına dayanmalıdır. Leviathan, dev ve yapay bir insandır. Bu yapay yaratık, devletin ta kendisidir. Hobbes'un Leviathan adını verdiği bu dev insan, yani devlet, insanları korusun diye bizzat insanlar tarafından kendi aralarında yaptıkları bir **sözleşme** ile yaratılmıştır.

Hobbes'un, devletle ilgili düşüncelerinin hareket noktası **"doğal yaşam"**dır. Ona göre insanların doğal yaşam sürdükleri – devletin olmadığı – dönem altın bir çağ olmaktan uzaktır. Tam tersine, devletin henüz olmadığı bu dönemde insanlar cehennem hayatı yaşamaktaydılar. İnsanların eşit ve sınırsız özgür oldukları doğal yaşam koşullarında "İnsan insanın kurdudur" (**Homo homini lupus**) sözü haklılık kazanmaktadır. İnsanların sürekli bir şekilde birbirlerinden korktukları böyle bir durumda uygarlığın ilerlemesi beklenemez. Hobbes'a göre, insanların birbirini ezdiği bu cehennem hayatına son vermek için bir sözleşme (kontrat) yapmak gerekmiştir. Bu sözleşmeyle insanlar, önceden sahip oldukları sınırsız özgürlüklerine son vermişler; kendilerini temsil edecek ve yönetecek dev insanı (devlet) yaratmışlardır.

İnsanların yarattığı bu yüce egemen güç (Leviathan yani devlet), insanların kendi aralarında yaptıkları sözleşmeyle hiçbir şekilde bağlı değildir. Çünkü insanlar doğal yaşam hâlindeyken sahip oldukları tüm hakları barışa kavuşmak üzere bu egemen güce yani devlete devretmişlerdir. Egemen güç, Hobbes'a göre monarktır (kral) ve o, yapılan sözleşmenin taraflarından biri değildir. Bu nedenlerledir ki son derece geniş yetkilerle donanmış olmasına rağmen Leviathan'ın topluma karşı hiçbir yükümlülüğü yoktur.

Hobbes'un bu düşüncelerinden çıkan sonuç şudur: Hukukun tek bir kaynağı vardır ve o kaynak Leviathan'ın yani devletin iradesidir. Dolayısıyla, İngiliz düşünüre göre doğru ile yanlışın ne olduğuna karar verecek olan da monark ya da daha genel bir ifadeyle devlettir. Zira insanlar bu yetkiyi yaptıkları sözleşmeyle Leviathan'a devretmişlerdir.

Hobbes'a göre, mülkiyet de insanların ortak iradeleriyle yaratılan egemen gücün mutlak denetiminde olmalıdır. Doğal yaşam koşullarında herkesin her şey üzerinde hak iddia etme durumu söz konuydu. Fakat neticede kuvvetli olan istediğine sahip olabiliyordu. Devletin yaratılmasıyla, mülkiyet güvenlik altına alınmıştır. Devlet, gerekli gördüğü veya dilediği zaman mülkiyeti yeniden düzenleme hakkına sahiptir. Hobbes'a göre devletsiz özel mülkiyetin bir anlamı yoktur.

Hobbes, aynı mantık zincirinin devamı olarak din konusunda da devleti merkeze almıştır. Ona göre insanlar iki efendiye birden hizmet edemezler. Bu noktada Hobbes, Katolikliğin ortaya koyduğu düalizmi (ikicilik) reddeder; ruhani (Papa) ve dünyevi (Kral) liderlik ayrımına karşı çıkar. İç barışı sağlayabilmek için egemen gücün, ruhani (dini) ve cismani (dünyevi) iktidarı tek elde toplaması gerektiğine inanır.

Hobbes'un yönetim biçimleri arasında monarşiyi tercih ettiği açıktır. Fakat onun savunduğu monarşide, monark (kral) gücünü tanrıdan değil toplumdan alır. Hobbes'un mutlak monarşiyi savunmasındaki neden, bireyin güven ve mutluluğunun sağlanmasıdır.

Hobbes her ne kadar monarşinin yılmaz bir savunucusu olsa da, onun düşüncelerinin gelişiminde yeni yeni gelişen bir toplumsal sınıfın – yani burjuvazinin – dolaylı da olsa etkilerini görmek mümkündür. Sonuçta Hobbes öngörmese de **toplum sözleşmesi** ileriki dönemlerde burjuvazinin çıkarlarına hizmet edecektir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

XVI. yüzyıldan itibaren merkezi krallıkların güçlenmesi ve böylece kurulan milli devletler, Kilisenin iktidarına başkaldırmışlardır. Bu durum zaman içerisinde kralın iktidarının giderek sınırsız ve mutlak bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Aynı dönemde Kilisenin iktidarı, Hıristiyanlık içinde de sorgulanmaya başlamıştır. Kilisenin kurduğu hiyerarşik düzene yöneltilen eleştiriler, Hıristiyanlık içinde **Protestanlık** adı verilen yeni bir akımın doğmasıyla sonuçlanmıştır. Papanın iktidarına vurulan darbelerle krallar (dünyevi iktidar) tamamen rakipsiz kalmıştır.

İtalyan birliğinin sağlanması için çaba sarf eden, *Prens*'in yazarı Floransalı düşünür Machiavelli siyaset ile ahlakın birbirinden ayrı şeyler olduğunu söyleyerek, bu ikisinin (siyaset ve ahlak) birbirine karıştırılmasının insanlara bir fayda sağlamayacağını ileri sürmüştür. Machiavelli, siyasi konuları, etik ve dini ilkelerden bağımsız bir şekilde ele alması nedeniyle siyasi düşünce tarihine önemli bir yenilik getirmiştir.

İngiliz düşünür Hobbes ise, ülkesinin ve Avrupa'nın yaşadığı genel kargaşa döneminde, kralın yetkilerinin sınırlandırılmasının yanlış olduğunu savunmuş, mutlak iktidarı sağlam temellere oturtmaya çalışmıştır. Hobbes'a göre mutlak iktidar kaynağını, Tanrı'dan değil bireylerin ortak çıkarlarından almalıdır. Hobbes, ruhani ve dünyevi iktidar ayrımına karşı çıkmış, iç barışı sağlayabilmek için egemen gücün, dini ve dünyevi iktidarı tek elde toplaması gerektiğini savunmuştur.

Bölüm Soruları

1. Hıristiyanlığın kaynağına dönmeyi savunan, öncüleri arasında Martin Luther ve Jean Calvin'in bulunduğu Protestanlık hangi yüzyılda ortaya çıkmıştır?

a) 13. yüzyıl

b) 14. yüzyıl

c) 15. yüzyıl

d) 16. yüzyıl

e) 19. yüzyıl

2. Machiavelli, *Prens* adlı eseriyle neyi amaçlamıştır?

a) Protestanlığa karşı Katolikliği savunmak

b) Katolikliğin temel ilkelerini eleştirmek

c) Gençlere siyasi öğütler vermek

d) İtalyan birliğini sağlamak

e) Hepsi

3. Aşağıdakilerden hangisi Thomas Hobbes'un savunduğu düşünceler arasında yer almaz?

a) İnsanlığın altın çağı, insanların doğal yaşam sürdükleri, devletin olmadığı dönemdir.

b) Devlet iradesi hukukun tek kaynağıdır.

c) Mülkiyet, insanların ortak iradeleriyle yaratılan egemen gücün mutlak denetiminde olmalıdır.

d) Dini ve dünyevi iktidar tek elde toplanmalıdır.

e) Hepsi

Cevaplar: 1-d; 2-d; 3-a

8. BURJUVAZİNİN GÜÇLENMESİ: LİBERALİZM VE DEMOKRASİYE DOĞRU

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

8. BURJUVAZİNİN GÜÇLENMESİ: LİBERALİZM VE DEMOKRASİYE DOĞRU

8.1.17. ve 18. Yüzyıllarda Siyasal Düşünce: Burjuvazinin Etkisi

8.2.John Locke ve Liberalizm: İngiltere Örneği

8.3.Montesquieu ve Aristokratik Liberalizm: Fransa Örneği

Anahtar Kavramlar

- Burjuvazi,
- Liberalizm,
- Locke,
- Montesquieu,
- Kuvvetler ayrılığı,
- Doğal yaşam,
- Toplum sözleşmesi

Giriş

Bu derste, 1789 öncesi dönemde siyasi iktidarı ele geçirme çabasında olan burjuvazinin siyasi düşünceleri ele alınacaktır. Bu çerçevede, burjuva ideallerinin ve liberalizmin sözcülüğüne soyunmuş iki düşünürün, Locke ve Montesquieu'nün fikirleri incelenecektir.

8.1.17. ve 18. Yüzyıllarda Siyasal Düşünce: Burjuvazinin Etkisi

Önceki derslerimizde doğumuna tanık olduğumuz burjuvazi, 17. ve 18. yüzyıllarda siyasal düşünceler tarihine damgasını vurmuştur. Söz konusu dönemde, feodal ilişkilerin varlığını koruduğu hukuki yapıya, bunun savunucusu olan mutlak monarşiye ve Orta Çağ'dan farklı bir biçimde de olsa gücünü sürdüren Kilise'ye karşı savaş açmış düşünürler ortaya çıkmıştır. Bu düşünürlerin savunuculuğunu yaptığı fikirler genel olarak burjuva sınıfının ideolojisini yansıtmaktaydı: **John Locke** gibi liberal, **Montesquieu** gibi aristokrat ve liberal, **Jean-Jacques Rousseau** gibi halk iktidarını savunan, **Emmanuel-Joseph Sieyès** gibi milli egemenlik adı altında burjuva egemenliğini öneren düşünürler bunlardan en önemlileridir.

Ticaretin geliştiği ve endüstriyel üretim biçiminin ortaya çıktığı bu dönemde feodalite artık sorgulanmaya, hatta ortadan kalkması gereken bir düzen olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Giderek güçlenen yeni sınıf (burjuvazi) yeni bir sosyal-ekonomik düzen kurarken bunun bir gereği olarak kendi dünya görüşünü de ortaya koymuş, geliştirmiş ve yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Bu dönemde burjuvazi, kurmayı hedeflediği yeni sosyoekonomik düzene uygun olacak bir siyasi iktidarın teorik temellerini atmaya koyulmuştur.

Burjuvazinin iktidarı ele geçirmesi farklı ülkelerde değişik biçimlerde olmuştur: Örneğin İngiltere'de, Kıta Avrupa'sından çok daha önce ortaya çıkan burjuvazi küçük toprak sahibi soylularla işbirliği yapmış ve daha önce kurulmuş olan parlamentoda iktidarı tedricen ele geçirmiştir. Fransa'da ise aristokrasi burjuvaziyle işbirliğine yanaşmamış ve neticede halkın büyük bir kısmının (köylüler ve manifaktür işçileri) desteğini alan burjuva sınıfı 1789 Devrimi'ni gerçekleştirmiştir. Bu derste, 1789 öncesi dönemde siyasi iktidarı ele geçirme çabasında olan burjuvazinin siyasi düşünceye etkisi ele alınacaktır.

8.2.John Locke ve Liberalizm: İngiltere Örneği

Liberalizmin babası sayılan İngiliz düşünür John Locke (1632-1704) siyasal düşünceler tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Locke, siyasal düşünceler tarihinde işgal ettiği yeri düşüncelerinin derinliğinden ziyade İngiltere'de iktidara giderek yaklaşan yeni sınıfın sözcülüğünü yapmış olmasına borçludur. İngiltere'de 1642'de Parlamento Taraftarları **(Parliamentarians)** ile Kralcılar **(Royalists)** arasında patlak veren iç savaşla başlayan burjuva devrimi, değişik evrelerden geçerek 1689'da **Haklar Kanunu** (Bill of Rights)'nun çıkartılmasına kadar sürmüş, mutlak monarşinin mağlubiyeti ve burjuvazinin zaferiyle

sonuçlanmıştır. Söz konusu kanunla, mutlak kral istibdadı kınanıyor ve İngiltere Krallığı'nın bir meşrutiyet olduğu kayıt altına alınıyordu.

Locke'un siyasetle ilgili fikirlerinin yer aldığı *Hükümet Üzerine İki Deneme* adlı eseri 1690 yılında yayınlanmıştır. Locke, kapitalist üretim tarzının işleyebilmesi için elzem olan ve burjuvazinin ihtiyaç duyduğu kurumların düşünsel temellerini atmaya çalışmıştır. Burjuva sınıfı kendi çıkarları doğrultusunda özgürlüklerin ve mülkiyet hakkının garanti altına alınmasını, mutlak iktidarın sınırlandırılmasını talep etmekteydi. İngiliz burjuvazisinin gelişimini sürdürebilmesi ve kapitalizmin işleyebilmesi için en uygun yönetim şekli meşruti (anayasal) monarşiydi. Locke, burjuvazinin talepleri doğrultusunda sınırlı monarşiyi, diğer bir deyişle parlamenter / anayasal monarşiyi savunmuştur.

Locke tutarlı bir siyaset kuramı geliştirebilmek için düşüncesinin merkezine **"toplum sözleşmesi"** kavramını yerleştirmiştir. İngiliz düşünür, entelektüel üretiminin yanı sıra aktif politika içinde de yer almıştır. Kralın yetkilerini genişletmeyi amaçlayan gruba (**Tory**ler) karşı, bu yetkilerin sınırlandırılmasını savunan kesimin (**Whig**ler) yanında yer almıştır[1]. Siyasi görüş ve eylemlerinden dolayı bir süre Hollanda'ya göç etmek zorunda kalmıştır.

Kısaca söylemek gerekirse Locke İngiliz burjuvazisinin ideallerini dile getirmiştir. *Hükümet Üzerine İki Deneme* adlı eserinde yer alan birinci deneme, Sir Robert Filmer'in 1680 yılında yazdığı ve kralın mutlak iktidarını savunduğu *Patriarcha* adlı kitabının bir eleştirisidir. İkinci deneme ise İngiliz burjuva devriminin bir savunusundan ibarettir. Sir Robert Filmer, kralın gücünü Tanrı'nın Âdem'e verdiği babalık otoritesine (patriarkal güç) dayandırmaktaydı. Locke'a göre de ilk toplumu meydana getiren ailedir. Fakat babanın çocuğu üzerindeki otoritesi veya egemenliği, çocuk kendi haklarını elde edinceye kadar sürebilir. Ayrıca babanın hükmetme (yasalar yapma, cezalandırma vs.) gücü, baba-çocuk ilişkisinin doğal bir sonucu olarak görülemez. Babanın, babalık gücüne dayanarak hükümdar olabilmesi ancak çocukların rızasına bağlıdır. Dolayısıyla aile ile politik topluluk birbirinden ayrı şeylerdir. Peki, politik toplum nedir? Neden ve nasıl ortaya çıkmıştır? Nasıl yönetilmelidir?

Locke bu soruya – tıpkı Hobbes gibi – **"doğal yaşam"** durumu ve **"toplum sözleşmesi"**nden hareketle cevap aramıştır. Fakat önemli bir noktada Hobbes'tan ayrılmaktadır: Locke'a göre doğal yaşama hâlinde "insan insanın kurdu" değildir; toplumun ve

[1] Sonraki yıllarda İngiltere'de *Tory*ler (*Tories*) muhafazakâr partiyi, *Whig*ler (*Whigs*) ise liberal partiyi meydana getireceklerdir.

devletin henüz kurulmadığı bu dönem bir cehennem hayatı olarak değerlendirilemez. Aksine bu dönem, doğal özgürlük ve eşitlik dönemidir. İnsanlar bu haklara (özgürlük ve eşitlik) sahip olarak doğarlar. Bu durum, herkesin her istediğini yapabileceği anlamına gelmez. Kötü bir davranışta bulunan (Tanrı'nın koyduğu doğal akıl yasasını çiğneyen) cezalandırılır. Cezalandırma hakkı ise herkese aittir. Ne var ki üstün bir otoritenin olmadığı bu dönemde, sadece güçlü olanlar bu hakkı kullanabilmektedir.

Locke'a göre **mülkiyet hakkı** da – doğal yaşama hâlinde söz konusu olan – doğal haklar arasında yer alır. Her insanın öncelikle kendi kişiliği üzerinde bir mülkiyet hakkı vardır ve bu hak üzerinde hiç kimse hak iddia edemez. Ayrıca insanın kendi kişisel çalışmasının ürünü olan şeylerin de kendine ait olması gerekir. Yani insan, çalışmasıyla elde ettiği şeyler üzerinde de mülkiyet hakkına sahiptir. Locke'a göre mülkiyet hakkı insanın çalışmasından doğar. Görüldüğü gibi Locke'un savunduğu mülkiyet anlayışı, feodal mülkiyet anlayışından temelde çok farklıdır ve burjuvazinin görüşünü ifade eder. Locke ayrıca insanın çalışarak meydana getirdiği şeyler üzerinde, kendinden sonra çocuklarının da mülkiyet hakkına sahip olmaları gerektiğini savunur.

Netice olarak Locke tüm doğal hakların korunması gerektiğini savunur. Ancak ona göre ideal bir toplum yaratabilmek için gerekli olan üç unsur doğal yaşama hâlinde bulunmamaktadır. Bunlar:

1. Herkesin boyun eğeceği ve herkese eşitçe uygulanacak yasalar,
2. Herkesin cezalandırma hakkını kullanmasını önleyecek tarafsız yargıçlar,
3. Yargıcın kararını uygulayacak toplumsal bir güç.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Locke'un amacı toplumda kapitalist bir ekonomik işleyişi mümkün kılacak ve oluşan düzeni yasalar vasıtasıyla güvence altına alacak bir devletin kurulmasını sağlamaktı. Doğal yaşamdan toplum düzenine geçerken insanlar sadece cezalandırma hakkını topluma bırakıyorlar ve bunun karşılığında güvenliklerinin sağlanmasını istiyorlardı. Böylece – herhangi bir zorlama olmadan – sözleşmeye katılıyorlar ve doğal haklarını da muhafaza ediyorlar. Locke'un önerdiği modele göre insanlar sahip oldukları hakları muhafaza ederek devleti kendi iradeleriyle kurarlar ve sahip oldukları haklara devletin müdahale etmesine müsaade etmezler.

Locke'a göre burjuvazinin gelişimini sürdürebilmesi için iktidarın sınırlandırılması kaçınılmaz bir gereklilik, hatta zorunluluktur. İktidarın sınırları ise insanların doğuştan sahip

oldukları doğal haklarla çizilmelidir. Bu haklar, yukarıda da belirttiğimiz gibi hayat hakkı, özgürlük ve mülkiyettir. Locke'a göre eğer bir yönetim, iktidarı kötüye kullanarak insanların bu haklarına tecavüz ederse, insanların o yönetime başkaldırma hakları vardır. Başka bir deyişle, sözleşmeye riayet etmeyen tiranlık yönetimine isyan etmek de insanların hakları arasında yer alır.

8.3.Montesquieu ve Aristokratik Liberalizm: Fransa Örneği

Locke'un İngiltere için geliştirdiği liberal model Fransa'da farklı şekillerde yankı bulmuştur. İngiltere'den Fransa'ya yansıyan liberalizm Sieyès (1748-1836) ve Voltaire (1694-1788) gibi düşünürler tarafından bir burjuva liberalizmi olarak algılanmıştır. Rousseau (1712-1778) ise burjuvazinin yükseliş devrinde halkın iktidarını savunmuştur. Bu bölümde düşüncelerini inceleyeceğimiz Montesquieu (1689-1755) ise aristokratik bir liberalizmi savunmuştur.

Soylu bir aileye mensup olan Montesquieu 1716 yılında Bordeaux parlamentosuna seçilmiştir. O dönemde Fransa'da karşımıza çıkan parlamentolar, bugünkü gibi halkın seçtiği vekillerden oluşan ve yasama görevi yapan kurumlar değillerdi. Fransız Devrimi'nden önce parlamentoların üyeleri kral tarafından seçilmekte ya da üyelik babadan oğula geçmekteydi. Parlamentoların başlıca görevleri yargılama, kralın emirlerini kayıt ve ilan etmekti. Ayrıca krala bazı uyarı ve tavsiyelerde bulunma yetkisine sahiptiler.

Montesquieu'nün siyasal düşünceler tarihine en büyük katkısı yasalarla ilgili gözlem ve incelemeleridir. Yasaların neden her yerde aynı olmadığını, neden farklı ortamlarda farklı yasaların uygulandığını araştırmıştır. Bu farklılığa neden olan etkenleri tespit etmeye çalışmıştır. Montesquieu'ye göre yasalar "en geniş anlamda, eşyanın tabiatından kaynaklanan zorunlu ilişkilerdir". Dolayısıyla ona göre yasa, yasa koyucunun dilediği gibi yapacağı bir şey değildir. "*Yasaların Ruhu*" adlı önemli eserinde bu durumu şöyle açıklamıştır:

"Yasalar kendileri için yapılan milletlere o kadar uygundur ki bir milletin yasalarının başka bir millete uygun düşmesi pek büyük bir rastlantı eseri olabilir (…). Yasalar, ülkenin **fiziki** durumuna, soğuk, sıcak veya ılıman **iklime** sahip olmasına; **toprağın** niteliğine, engebelerine, büyüklüğüne; halkın **yaşama biçimine,** çiftçi, avcı ya da çoban oluşuna; **anayasanın** dayanabileceği özgürlük derecesine; halkın **dinine, eğilimlerine, zenginlik** düzeyine, **sayısına, ticaret** hayatına, **örf** ve **adetlerine** uygun olmalıdır. (…) İşte yasaları bütün

bu açılardan incelemek gerekir. Benim bu kitabımda yapmak istediğim budur. Ben bütün bu ilişkileri inceleyeceğim. Bunların tümü **'yasaların ruhu'** denilen şeyi meydana getirirler".

Doğal hukuk kuramcıları, insan tabiatının değişmez esaslara dayandığı yani evrensel olduğu ön kabulünden hareketle, buna uygun değişmez ve evrensel bir hukuktan söz ederler. Doğal hukuk kuramcılarına göre insan tabiatının ve tabiata uygun yasaların ne olduğunu da gene başka bir değişmez olan insan aklı bulup çıkaracaktır. İşte Montesquieu bu düşünceye karşı çıkarak farklı ortam ve toplumlarda farklı yasaların söz konusu olduğunu ileri sürmüştür. *Yasaların Ruhu*'nda savunduğu fikirlerle sosyoloji bilimine ve hukuk sosyolojisine önemli katkılarda bulunmuş, ayrıca siyaset biliminin de kurucuları arasında yerini almıştır.

Yasaların Ruhu adlı eserinde Montesquieu birçok kuram geliştirmiştir. Bunlardan en önemlileri **iklimler kuramı**, **yönetim biçimleri kuramı** ve **kuvvetler ayrılığı kuramı**dır.

Öncelikle Montesquieu'nün iklimin ve coğrafi koşulların yönetim biçimleri üzerindeki etkilerine dair geliştirdiği **iklimler kuramı**na bakalım. Montesquieu'ye göre despotizmin daha çok Asya'da ortaya çıkması, insan haklarının ise Avrupa'da savunulması iklim farklılıklarına bağlıdır. Asya'daki sert iklim koşulları, aşırı soğuktan aşırı sıcağa geçiş, kuzeydeki sert insanların güneydeki gevşek insanlar üzerinde egemenlik kurmalarına yol açar. Büyük iklim farklarının olmadığı Avrupa'da ise her ırk aynı yapıcı ruhu taşır ve özgürlük ancak bu ılık iklimde gelişebilir. Ayrıca Avrupa, dağlar ve nehirlerle bölünmüş ufak bölgelerden oluşmuştur. Bu bölgelerde birbirinden bağımsız küçük siyasi birimler yaşar. Bunlardan her biri kendi kendilerini koruma imkânına sahiptir. Bu yüzden de bağımsızlık ve özgürlüklerine düşkündürler. Bu siyasi topluluklar hiçbir zaman kendilerini yutan büyük despotik imparatorluklar içinde erimemişlerdir. Oysa Asya'da çok geniş düzlükleri içine alan doğal engellerden yoksun alanlarda birçok kavmi kendi egemenliği altına alan devasa despotik imparatorluklar kurulmuştur.

Montesquieu'nün **yönetim biçimleri kuramı**na göre üç tür yönetim biçimi vardır: **cumhuriyet**, **monarşi** ve **despotizm**. Fransız düşünüre göre **cumhuriyet** kralın olmadığı yönetim şeklidir. Soyluların yönetimde olduğu – kralın olmadığı – bir cumhuriyet de mümkün olabilir. Cumhuriyette egemenlik halkın tamamına veya bir bölümüne aittir.

Montesquieu **"doğrudan"** ve **"temsili"** olmak üzere iki tür cumhuriyetten bahseder ve kendi tercihinin "temsili cumhuriyet" olduğunu belirtir. Bu tercihini şöyle temellendirir: "Halk, egemenliğinin bir kısmını devretmek üzere seçtiği kişileri hayranlık uyandıran bir isabetle seçer

(...) Ancak uygulama ve sonuçlandırma konusunda, zaman ve zemini seçmede yeteneksizdir". Kısaca söylemek gerekirse Montesquieu'ye göre halk kendi kendini yönetecek yeterlikte değildir.

Montesquieu'ye göre her yönetim biçiminin kendine özgü bir temel ilkesi vardır. Rejimin yaşamını devam ettirebilmesi insanların bu temel ilkeye uygun davranmalarına bağlıdır. Cumhuriyetin ilkesi "**erdem"**dir. Her vatandaş kamu yararını kendi çıkarlarından üstün tuttuğu, yani erdemli davrandığı sürece cumhuriyet rejimi varlığını sürdürebilir. Diğer bir deyişle, cumhuriyetin varlığını koruyabilmesi ancak vatandaşların erdemli olmalarıyla mümkündür. Cumhuriyeti ayakta tutacak olan şey, kişilerin erdemli olmalarıdır. Bu ilke eğitim yoluyla bireylere kazandırılmalıdır. Ayrıca bu ilkenin yaşatılabilmesi için uygun yasaların hazırlanması da gereklidir. Erdem ilkesinin günümüzdeki karşılığı "vatandaşlık bilinci" veya "yurtseverlik"tir.

Montesquieu'nün yaşadığı dönemde cumhuriyet, ilk çağlardan yani Yunan ve Roma'dan kalma bir nostaljiden ibarettir. Eski çağlarda uygulanmış olan cumhuriyet yönetimi, Montesquieu için artık gerçekleştirilmesi pek mümkün olmayan bir yönetim biçimidir. İşte bu nedenledir ki Montesquieu için asıl üzerinde durulması ve düzeltilmesi gereken monarşidir. Monarşiye öyle bir form kazandırılmalıdır ki ılımlı ve dengeli bir yönetim biçimi hâline gelsin; kısaca söylemek gerekirse soylular ve burjuvalar yönetimde birlikte yer alsın.

Monarşi, tek kişinin yönetimidir. Fakat Montesquieu monarşinin önemli bir özelliğine dikkat çeker: Monark, yerleşmiş ve değişmez yasalara riayet ederek yönetir. Bu yönetim şeklinde yönetici kapris ve arzuları doğrultusunda bir yönetim sergileyemez, zira monarkın yetkilerini sınırlayan belli kanunlar vardır. Ayrıca monarkın bu yasalara uymasını sağlayacak, denge sağlayıcı bazı güçler de söz konusudur: Aristokrasi, Kilise, burjuvazinin güçlenmesiyle meydana gelen "Etats généraux"lara seçimle temsilci gönderen imtiyazlı şehirler, kral adına yargı yetkisini kullanan ve krala her konuda uyarı ve tavsiyelerde bulunabilen parlamentolar bu güçler arasında sayılabilir.

Kendisi de soylu olan Montesquieu'ye göre monarkın aşırılıklarını frenleyebilecek en önemli güç aristokrasidir. Soylular sınıfı, aristokraside en üst mertebeyi işgal eden monarka (Kral) direnerek liberal özgürlüklerin savunuculuğunu yapabilirler. Bu nedenledir ki soyluların olmadığı bir monarşi, despotizme dönüşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Aynı zamanda Kilise de halk ile monark arasında durarak krala karşı bir denge unsuru oluşturma kapasitesine

sahiptir. Kısaca, soylular ve rahipler sınıfı, halk ile monarkın doğrudan karşı karşıya kalmalarını engelleyerek halkın monark tarafından ezilmesinin önüne geçebilirler.

Monarşinin temel ilkesi ise "**şeref"**tir. Bu ilkeye göre her sosyal tabaka, her ayrıcalıklı sınıf ve kişi kendi durumunu – yani onurunu – korumalı ki monarşi yaşayabilsin. Baskı – kral dâhil – nereden gelirse gelsin her sınıf buna direnebilmeli, şerefini koruyabilmelidir.

Despotizmde ise hükümdarın isteklerini sınırlayabilecek, onun arzu ve kaprislerinin dizginleyebilecek güçler yoktur. Sadece hükümdar ve halk vardır; bunlar arasında aracı kurumlar söz konusu değildir. Bu yönetim biçiminde temel ilke "**korku"**dur. Ayrıcalıklı sınıflar olmadığı için mutlak bir eşitlik söz konusudur. Ancak buradaki eşitlik, mutlak itaatte ve korkuda eşikliktir. Montesquieu'ye göre Asya'daki ülkelerin çoğu bu şekilde yönetilmektedir: Türkler, Japonlar, Çinliler vs. despotik bir yönetim altında, korku üzerine bina edilmiş ve kişilerin hiçlikte mutlak eşitliğine dayanan bir yönetimle yönetilmektedirler.

Montesquieu'nün Avusturya'nın doğusuna geçmediği hatırlandığında, bu anlattıklarını politik bir egzotizm olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Fransız düşünürün asıl amacının özelde XIV. Louis'nin despotik yönetimine karşı çıkmak, genel olarak ise mutlak monarşiyi dizginlemek olduğunu da belirtmek gerekir. Doğu'ya hızlı bir bakış atan Montesquieu, Batı'da olduğu gibi feodalite ve Kilise gibi – aracı – kurumlar göremeyince burada despotik yönetimlerin olduğuna hükmetmiştir. Doğu despotizmine dair analizleri ampirik hiçbir veriye dayanmamaktadır. Dolayısıyla bir yanılsama ve kuruntunun ifadeleri olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Montesquieu'nün Locke'tan ve İngiliz anayasacılığından esinlenerek geliştirdiği **"kuvvetler ayrılığı"** kuramı burjuva özgürlük anlayışının en önemli belgelerinden olan 1789 Fransız "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" içinde de yer almıştır. Bildirinin 16. maddesinde "Kuvvetlerin ayrılmadığı ve özgürlüklerin teminat altına alınmadığı yerde anayasa yoktur" ifadesine yer verilmektedir. Batı'daki bütün çağdaş anayasalar kuvvetler ayrılığı ilkesini esas almaktadır.

Montesquieu *Yasaların Ruhu* adlı eserinin 11. Kitabını özgürlükler konusuna ayırmış ve özgürlüğü, yasalar tarafından yasak edilmeyeni yapabilmek diye tanımlamıştır. Ayrıca önlerinde kendilerini frenleyecek herhangi bir engel olmazsa yöneticilerin özgürlükleri çiğneyebileceği ve yetkilerini aşabileceğini belirtmiştir.

Montesquieu'ye göre dünyada, asıl amacı özgürlüğü temin etmek olan tek bir anayasa vardır, o da İngiliz Anayasası'dır. Özgürlüğün sağlanabilmesi için ılımlı ve ölçülü bir hükûmet gereklidir. Anayasa, temel olarak yetkilerin aşılması ve kötüye kullanılmasına engel olacak bir mekanizmaya sahip olmalıdır. Montesquieu'nün İngiliz Anayasası'nda gözlemlediği ve Fransa'ya da önerdiği bu mekanizmaya "**kuvvetler ayrılığı"** adı verilmektedir.

İngiltere'de yazılı bir anayasanın olmadığını, anayasa niteliği taşıyan kuralların çoğunun örf ve adetlerden meydana geldiğini hatırlatalım. İngiliz Anayasası, her güce karşı bir karşı güç yaratmayı ve neticede karma bir hükümet oluşturmayı hedeflemektedir. İngiliz Anayasası'nda kuvvet, kuvveti durdurmaktadır. Montesquieu'nün "Kuvvet kuvveti durdurmazsa özgürlük olmaz" sözü, çağdaş Batı demokrasilerinin temelini teşkil etmektedir.

Bahsedilen kuvvetler, devletin üç ayrı görevine tekabül etmektedir: yasaları yapmak (**yasama**), bunları uygulamak (**yürütme**) ve suçluları cezalandırmak (**yargı**).

Montesquieu'ye göre bu üç görev, aynı kişi veya kişilerin ellerinde olursa sistem yozlaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Buna engel olabilmek için bu görevler ayrı ayrı kişilere teslim edilmelidir. İngiltere'de **yürütme** görevi krala verilmiştir. Yürütme faaliyeti, çabukluk ve ani kararlar verebilme yeteneği gerektirmektedir. Dolayısıyla bu görev, tek bir kişiye ait olmalıdır. Zira yürütmenin birden fazla kişiye verilmesi karar almada ve uygulamada gecikmelere ve karasızlıklara yol açabilir.

Yasama gücü ise bir değil, iki meclise devredilmiştir. Meclislerden biri (Avam Kamarası) halkın, diğeri ise (Lortlar Kamarası) soyluların çıkarlarını savunacak temsilcilerden oluşmalıdır.

Yargı gücü ise belli bir gruba ait olmalı fakat bu grubun inisiyatif alanı son derece net çizgilerle (yasalarla) sınırlandırılmalıdır. Daha açık bir deyişle, yargıçlar kendi arzularına göre değil sadece yasalara göre karar verebilmelidir. Halk da yargıçlardan değil yasalardan çekinmelidir.

Montesquieu'ye göre "kuvvetler ayrılığı" ilkesiyle kuvvet kuvveti durduracak, her kuvvetin karşısında başka bir kuvvet yer alacaktır. Sosyal ve siyasal güçler arasındaki dengeyi sağlamanın tek yolu budur.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan siyasal düşünceler burjuvazinin etkisinde gelişmiştir. Söz konusu dönemde feodal hukuki yapıya, mutlak monarşiye ve Kilise'ye karşı savaş açmış düşünürler ortaya çıkmıştır. John Locke gibi liberal, Montesquieu gibi aristokrat-liberal düşünürlerin savunuculuğunu yaptığı fikirler, genel olarak burjuva sınıfının ideolojisini yansıtmaktadır.

Locke, siyasal düşünceler tarihinde işgal ettiği müstesna yeri düşüncelerinin derinliğinden ziyade İngiltere'de iktidara giderek yaklaşan yeni sınıfın sözcülüğünü yapmış olmasına borçludur. *Hükümet Üzerine İki Deneme* adlı eserinde, kapitalist üretim tarzının işleyebilmesi için elzem olan ve burjuvazinin ihtiyaç duyduğu kurumların düşünsel temelleri üzerinde durmuştur.

Montesquieu'nün siyasal düşünceler tarihindeki önemi ise yasalarla ilgili gözlem ve incelemelerinden kaynaklanmaktadır. Fransız düşünür, yasaların neden her yerde aynı olmadığını, neden farklı ortamlarda farklı yasaların uygulandığını araştırmış ve bu farklılığa neden olan etkenleri tespit etmeye çalışmıştır. "*Yasaların Ruhu*" adlı önemli eserinde iklimler, yönetim biçimleri ve kuvvetler ayrılığı kuramlarını geliştirmiştir. Yönetim biçimlerini cumhuriyet, monarşi ve despotizm olarak sınıflandırmış ve İngiltere'de uygulandığı şekliyle, yani "kuvvetler ayrılığı" ilkesini esas alan bir monarşiyi savunmuştur.

Bölüm Soruları

1. John Locke ve Thomas Hobbes'un düşünceleri arasında ne tür benzerlikler ve farklılıklar vardır?

2. Montesquieu'ye göre İngiliz monarşisinin özgürlükçü oluşunun nedenleri nelerdir?

3. 17. ve 18. yüzyıllarda ortay çıkan siyasi fikirlerle burjuva sınıfı arasında ne tür bir ilişki vardır?

9. FRANSIZ DEVRİMİ ARİFESİNDE KÜÇÜK BURJUVA İDEOLOJİSİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

9. FRANSIZ DEVRİMİ ARİFESİNDE KÜÇÜK BURJUVA İDEOLOJİSİ

9.1.Küçük Burjuva İdeolojisi

9.2.Jean-Jacques Rousseau: Egemenlik Kuramları ve Toplum Sözleşmesi

Anahtar Kavramlar

- Küçük burjuva ideolojisi,
- Jean-Jacques Rousseau,
- Egemenlik,
- Toplum sözleşmesi,
- Doğrudan demokrasi

Giriş

Bu derste, XVIII. yüzyılda ortaya çıkan küçük burjuva ideolojisinin niteliği ve gelişimi ele alınacaktır. Büyük burjuvazinin çıkarlarına uygun düşen temsili rejime karşı, küçük burjuvazinin kuramcısı olarak doğrudan demokrasi ve halk egemenliğini savunan Rousseau'nun fikirleri incelenecek, "toplum sözleşmesi" ve "egemenlik" kuramları ayrıntılı bir şekilde açıklanacak ve tartışılacaktır.

9.1.Küçük Burjuva İdeolojisi

XVIII. yüzyılın ilk üç çeyreğinde öne çıkan düşünürler, soylu azınlığın yerini paralı azınlığın, diğer bir deyişle soy aristokrasinin yerini para aristokrasinin alması için çaba sarf ediyorlardı. Bu iki toplumsal zümre (soylular ve büyük burjuvazi) arasında yer alan bir grup daha vardı: **küçük burjuvazi**. Eski rejime karşı büyük burjuvaziyle birlikte mücadele veren küçük burjuvazi, kapitalizmin gelişmesiyle yok olmaya mahkûmdu. Hiç şüphe yok ki **"Eski Rejim"** (**Ancien régime**) yani feodalite, küçük burjuvaziyi tatmin etmiyor, gelişimine engel oluyordu. Ancak büyük burjuvazinin hâkim olacağı yeni rejimin, küçük burjuvaziye hayat hakkı tanımayacağı da açıktı. Kapitalizmin gelişmesiyle, küçük burjuvazinin küçük mülkiyetinin yok olması kaçınılmazdı. Ne var ki tarihsel şartlar, küçük burjuvazi ile büyük burjuvazinin ittifakını zorunlu kılıyordu. İşte bu durum, küçük burjuvazinin demokratik düşüncelerin ve ütopik düşlerin peşinde koşmasına yol açmıştı. Küçük burjuvazi, bütün yurttaşların küçük mülk sahibi olacağı bir sosyal eşitlik düzeninin hayalini kurmaktaydı.

9.2.Jean-Jacques Rousseau: Egemenlik Kuramları ve Toplum Sözleşmesi

Cenevreli bir düşünür olan Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) aklın egemenliğini kurmayı amaçlayan XVIII. yüzyıl filozofları arasında özel bir yere sahiptir. Söz konusu dönemde aklın egemenliği, burjuvazinin egemenliği ile eş anlamlıdır. Rousseau, büyük burjuvaziye göre daha devrimci olan fakat tutarlı bir ekonomik görüşü olmayan, bu nedenle de ütopyalara sığınan küçük burjuvazinin müttefikliğine ve demokrasinin sözcülüğüne soyunmuş bir düşünürdü. Bu nedenle Rousseau'yu, küçük burjuvaziye ideoloji kazandırmış bir düşünür olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Nitekim Fransız Devrimi sürecinde, radikal cumhuriyetçilerin meydana getirdiği mutlak demokrasi taraftarı **Jacobinler** Rousseau'dan esinlenmiş, onun fikirlerini savunmuşlardır.

Rousseau her alanda eşitliği ve mutlak demokrasiyi savunmuştur. Onun savunduğu mutlak demokrasi, Fransız Devrimi ile kurulan temsili rejimden net çizgilerle ayrılır. Rousseau'nun, Fransa'da Eski Rejim döneminde ayrıcalıklı olmayanların, yani halkın meydana getirdiği ve emekçilerle birlikte burjuvaziyi de kapsayan "**Tiers état"** içindeki sınıf farklılıklarını görmediğini veya önemsemediğini belirtmek gerekir. Ona göre, hukuki olarak ayrıcalıklı sınıfların dışında kalan herkes bir bütün olarak halkı oluşturmaktadır. Kısacası Rousseau'ya göre halk, soyut bir kavramdır.

Küçük burjuvazinin kuramcısı olarak Rousseau, özellikle egemenlik konusundaki görüşleriyle dikkat çekmektedir. Rousseau, temsili demokrasinin temeli sayılan **milli egemenliği** değil, daha ziyade **halk egemenliğini** savunmuştur. Ancak bu iki tür egemenlik anlayışını birbirinden net çizgilerle ayırmak çok kolay değildir. Rousseau'ya göre egemenliğin sahibi, kolektif ve soyut bir varlık olan millettir. Bu anlamda, egemenliğin **kaynağı** bakımından **milli egemenlik** prensibini, egemenliğin **kullanılması** yönünden ise **halk egemenliği** prensibini savunduğu söylenebilir.

Romandan pedagojiye, botanikten müziğe ve siyasete kadar çok farklı alanlara ilgi duyan Rousseau'nun bizi siyasal düşünceler tarihi bağlamında ilgilendiren en önemli eserleri 1755'te yayımlanan *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma* ve 1762 tarihli *Toplum Sözleşmesi*'dir. Demokrasinin gerçekleşmesini sağlayacak hiçbir belirtinin henüz bulunmadığı bir dönemde demokrasiyi savunması nedeniyle bugünden bakıldığında bir ütopyacı olarak değerlendirilebilir. Rousseau'ya göre halk, iktidarı doğrudan – temsilciler olmadan– kullanmalıdır veya birer memur statüsünde olan vekillerini istediği zaman azledebilmeli yani görevden alabilmelidir. Oysa burjuvazinin çıkarlarına uygun düşen rejim, milletin bütününü bağımsız milletvekillerinin temsil ettiği temsili rejimdir.

Rousseau toplumun bir sözleşmeden doğduğunu savunur. Ancak ona göre doğal yaşama hâlinde insanlar eşit ve özgürdür. Ancak daha fazla şeye sahip olma hırsı ve varlıklı-yoksul ayrımının ortaya çıkması yüzünden mutlu yaşam zamanla sona ermiştir. Rousseau'ya göre toplum hayatında da doğal yaşam durumunda olduğu gibi özgür olunabilecek bir sistem kurmak gerekir. Rousseau'nun hayal ettiği sistemde, toplumu teşkil eden bireylerin ortak iradeleriyle oluşturacakları kuvvet (devlet), bireylerin canlarını ve malları korumalı, ayrıca özgürlüklerini de güvence altına almalıdır. Bu sistemde, devlete **itaat** ve bireysel **özgürlükler** aynı anda söz konusudur. Bunun gerçekleşebilmesi için birinci koşul, bireylerin topluca tüm haklarını topluma devretmeleridir. İkinci koşul ise herkesin iktidara katılmasıdır. Bu iki koşul birbirinden ayrılmadan yerine getirildiği takdirde, özgürlüklerin korunarak can ve mal emniyetinin sağlanması mümkün olabilir. Özetle ifade etmek gerekirse, halk denilen birliği oluşturan bireyler, egemen varlığın oluşumuna katılmaları dolayısıyla **vatandaş**, devletin yasalarına boyun eğmeleri nedeniyle de **uyruk**tur.

Peki, **halk egemenliği** nedir? Egemen varlık yani devlet iktidarı, Rousseau'ya göre kendini meydana getiren bireylerin toplamından ibarettir. *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde bu düşüncesini şöyle açıklar:

"Varsayalım ki devlet on bin vatandaştan meydana gelmiş olsun. Egemen varlık, ancak kolektif bakımdan bir bütün olarak düşünülebilir, fakat her insan vatandaş olarak bir birey sayılır. Bu durumda egemen varlığın vatandaşa nispeti on binin bire ilişkisi gibidir; yani devletin üyelerinden her birinin payına, tamamen devlete tabi olmakla birlikte, devlet iktidarının ancak on binde biri düşer. Halk yüz bin kişiden oluşsa da uyrukların durumu yine değişmez. Uyrukların her biri yine kanunların bütün gücünü taşır. Ama uyrukların yüz binde bire düşen oyu, kanunların konmasında on kat daha az etki yapar. Uyruk hep tek kaldığı için, egemen varlığın ilişkisi vatandaş sayısı ölçüsünde artar ve sonunda devlet ne kadar büyürse özgürlük de o kadar azalır".

Bu alıntıdan da anlaşıldığı gibi, her vatandaş iktidarın **bir** hissesine sahiptir. Toplumu oluşturan bireyler kendilerinde iktidarın bir parçasını taşırlar. Bu iktidar parçalarının bir araya gelmesinden yani kişilerin iradelerinin birleşmesinden "egemenlik" yani en üstün otorite ortaya çıkar.

Rousseau, yukarıda özetlediğimiz görüşleriyle halk egemenliğinin temellerini atarken milli egemenlik kuramına ve temsili rejim anlayışına karşı çıkmaktadır. Ancak herkesin kanunların yapılmasına katılması zorunluluğu ile kararların ancak oy çokluğuyla alınabilmesi noktasında önemli bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Bu çelişkiyi Rousseau iki yoldan çözmeye çalışmaktadır:

1. Rousseau'ya göre niteliği bakımından oybirliğini gerektiren yalnızca **toplum sözleşmesi**dir;
2. Rousseau'ya göre alınan bir karara muhalif olanların iradesi genel irade olarak değerlendirilemez; muhalif oy sahipleri genel iradenin ne olduğu konusunda yanılmıştır.

Görüldüğü gibi Rousseau genel iradenin yanılmazlığı ilkesini savunurken, genel iradeyi birey iradelerinin toplamından ayırmak zorunda kalmaktadır. Ancak bir yandan azınlığın çoğunluğa tabi olmasını istemek, öte yandan toplum sözleşmesine göre vatandaşların her birinin egemenliğin bir hissesine sahip olduğunu ileri sürmek birbiriyle bağdaşmayan iddialardır. Rousseau'nun, genel iradenin toplum içinde yaşayan bireylerin iradelerinden ayrı olduğu iddiasıyla **halk egemenliği**nin sakatlandığı fikri ileri sürülmüş ve buradan hareketle –

genel irade vatandaşların iradelerinin toplamı olmadığına göre – bireylerin iradelerinin dışında bir **milli irade**nin var olduğu iddia edilmiştir. Bu iddianın sahiplerine göre Rousseau, **halk egemenliği** kuramının yanı sıra, **milli egemenlik** kuramının da kurucusudur.

Ancak diğer bazı yazarlar, Rousseau'nun halk egemenliği kuramının, milli egemenlik kuramından ayrı olduğunu ileri sürerler. Ayrıca Rousseau'nun demokrasi anlayışıyla milli egemenlik teorisinin mantıki sonucu olan temsili rejimin kesinlikle birbirinden ayrıldığına işaret ederler. Bu görüşün savunucularına göre Rousseau, genel irade ile bireylerin iradelerinin toplamının ayrı şeyler olduğu fikrinden yola çıkan **milli egemenlik** kuramının ve bu kuramın mantıki sonucu olan **temsili sistemin** tam karşıtı olan bir demokrasi anlayışının savunucusudur. Rousseau "her birey diğer herkesle birleştiği hâlde yine kendine itaat etsin, eskisi kadar da özgür kalsın" derken **yasa egemenliği** ile **kişisel özerkliğin** kesinlikle bağdaştırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Oysa temsili rejimde, kişinin özerk kalması mümkün değildir; zira kişiler yasaları bizzat kendileri yapmamakta, yasa yapma hakkını başkalarına devretmektedirler. Rousseau ise kişi özerkliğini korumak için büyük çaba sarf etmektedir. Böylece mili egemenliği ve temsili rejimi savunanlardan ayrılmaktadır.

Rousseau yasaları halkın yapmasını şart koşmaz; yasaları halkın onaylaması halk egemenliğinin gerçekleşmesi için yeterlidir. Ehil kişiler yasaları hazırlayacak, halk da onaylayacaktır. Buradan hareketle milli egemenlik kuramında demokrasinin şartı olan **özgürlüğün** gerçekleşmesi ve **kişisel özerkliğin** korunabilmesi için iki temel ilkeden bahsetmek mümkündür:

1. Yasalar halk tarafından referandum yoluyla onaylanmalıdır,
2. Yasalar prensip olarak çoğunlukla değil oybirliğiyle onaylanmalıdır.

Rousseau'ya göre yasaları *onaylayacak* halk meclislerinin yanında, yasaları **hazırlayacak** bir parlamento da gereklidir. Ancak parlamento, temsili rejimde olduğu gibi iktidarı halk adına kullanacak bir meclis olmamalıdır. Halkın bir tür **memurları** durumunda olan parlamento üyelerinin görevi sadece yasaları hazırlamaktan ibarettir. Yasaların yürürlüğe girmesi ise halkoyuna bağlıdır, yani referandum yoluyla mümkündür.

Rousseau'ya göre Avam Kamarası'na gidecek olan temsilcileri seçmekle yetinen İngiliz halkı, kendini özgür sanmakla yanılmaktadır. Birey, iktidar üzerindeki hakkını terk edemez. Bireyin özerk kalabilmesi ancak **kendi** yaptığı yasalara uymasıyla mümkündür. Çünkü siyasi iktidarın kaynağı olan genel irade temsil olunamaz. Diğer bir deyişle, halk egemenliği fikrini

savunan Rousseau'ya göre, kanunların temsilciler tarafından yapılması, halkın kendisine efendiler seçmesi anlamına gelmektedir. Efendilerin olduğu bir toplumda ise özgürlükten söz edilemez. Eşitlik ve özgürlük ancak doğrudan demokrasi içinde mümkün olabilir.

Ne var ki toplumu meydana getiren vatandaşların tümünün bir araya gelip yasaları hazırlaması gerçekçi değildir. Halk ancak yasaların genel iradeye uygun olup olmadığına karar verebilir. Rousseau, yasaların bir takım kişiler ("yasa koyucular") tarafından hazırlanması gerektiğini ileri sürer. Yasaların belli kişiler yani "yasa koyucular" tarafından hazırlanması kaçınılmaz bir gerekliliktir ve halk egemenliği fikrine aykırı değildir. Ancak bu kişiler milletin "vekilleri" veya "temsilcileri" değildirler. Bunlar milletin ancak "memurları" olabilirler: Hiçbir konuda kesin karar veremezler; zira halkın kabul etmediği her yasa hükümsüzdür.

Görüldüğü gibi Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde halk egemenliği kuramının bir sonucu olarak **doğrudan demokrasi**yi savunmuştur. Yasama yetkisi halkın elindedir. Yasalar, yasa koyucular tarafından hazırlansa bile bunların onaylanması halk meclislerinin kararına bağlıdır.

Burjuvazinin başarısı için çalışan diğer düşünürler gibi Rousseau da asiller, rahipler ve halk (**Tiers état**) arasındaki eşitsizliğe karşı çıkar. Ancak Rousseau diğerlerinden farklı olarak, servetler arasında da eşitlik sağlamayı amaçlar; halk arasında herhangi bir farklılaşmaya yol açabilecek tüm yolları tıkamaya çalışır. Ne var ki Rousseau'nun yaşadığı dönemde monarka karşı mücadelede birleşen halk, kendi içinde sosyal sınıflara bölünmüş durumdaydı. Fransız Devrimi'nin kaynağının burjuvazi olduğunu hatırda tutmak gerekir. Halk içinde belli bir grubu ifade eden burjuvazinin iktidarı ele geçirmesi, halk egemenliği fikrinin bir kenara atılmasına ve bu iktidara daha uygun bir siyasal rejimin (temsili rejim) aranmasına yol açmıştır. Son tahlilde, **halk egemenliği** ile **milli egemenliğin** birbirinden faklı şeyler olduğu ve fikirleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde Rousseau'nun **halk egemenliği**ni savunduğunu belirtmek gerekir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Küçük burjuvazinin, eski rejimin (feodalite) koşullarında gelişmesi mümkün olmadığı gibi, büyük burjuvazinin hâkim olacağı yeni rejimde de yaşama imkânı yoktu. Giderek gelişen kapitalist sistemde, küçük burjuvazinin küçük mülkiyetinin yok olması kaçınılmazdı. Tarihsel zorunluluklar nedeniyle büyük burjuvaziyle bir süre ittifak yapmak zorunda kalan küçük burjuvazi, demokratik düşüncelere en açık toplumsal sınıfı oluşturmaktaydı. Küçük burjuvazinin amacı bütün yurttaşların küçük mülk sahibi olacağı bir sosyal eşitlik düzeninin kurulmasıydı.

Rousseau, ütopyalara sığınan küçük burjuvazinin ve demokrasinin sözcülüğünü yapmış bir düşünürdür. Büyük burjuvazinin tercihi olan temsili demokrasiyi eleştirir, egemenliğin **kaynağı** bakımından **milli egemenlik** prensibini, egemenliğin **kullanılması** yönünden ise **halk egemenliği** prensibini savunur. Rousseau'ya göre halk, iktidarı temsilciler aracılığıyla değil doğrudan kullanmalıdır. Vekiller (parlamenterler) halkın memurlarıdır ve halk tarafından gerekli görüldüğünde azledilebilirler.

Bölüm Soruları

1. Halk egemenliği ve milli egemenlik prensipleri arasındaki farklar ve ortak noktalar nelerdir? Rousseau'nun görüşleri çerçevesinde değerlendiriniz.

-A-	**-B-**
Milli Egemenlik	Halk Egemenliği
Temsili Demokrasi	Doğudan Demokrasi
Büyük Burjuvazi	Küçük Burjuvazi

2. Yukarıda iki grup hâlinde verilen kavramlar arasında ne tür ilişkiler kurulabilir? Tartışınız.

10. AYDINLANMA DÖNEMİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

10. AYDINLANMA DÖNEMİ

10.1.Aydınlanma Felsefesi

10.2.Aydınlanmacı bir Düşünür: Voltaire

10.3.Bir Aydınlatma Girişimi: Ansiklopedi

10.4.Fizyokrat Ekol

Anahtar Kavramlar

- Aydınlanma,
- İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi,
- Voltaire,
- İlerleme,
- Ansiklopedi hareketi,
- Fizyokrasi,
- Quesnay

Giriş

Bu bölümde aydınlanma düşüncesinin temel ilkeleri, bu felsefenin önde gelen temsilcilerinden Voltaire'in düşünceleri, Ansiklopedi hareketi ve fizyokrat okulun savunduğu iktisadi ve siyasi fikirler incelenecektir.

10.1.Aydınlanma Felsefesi

Bir ekonomik ve sosyal düzen olan feodalitenin ideolojik temelleri dine, daha açık ifadeyle Kilise'ye dayanmaktaydı. Önceki derslerde, burjuvazinin feodal düzen içinde yavaş yavaş gelişerek ekonomik ve sosyal alanda üstünlüğü ele geçirdiğini görmüştük. Burjuvazinin maddi alanda güçlenerek iktidara doğru yürüyüşü beraberinde yeni bir dünya görüşünü de beraberinde getirmişti. Burjuvazinin gelişmesiyle orta çıkan ve burjuva iktidarının felsefi temelini teşkil eden yeni dünya görüşüne **aydınlanma felsefesi** adı verilir. Tabii ki XVIII. yüzyılda tek bir felsefe ve siyaset kuramından bahsetmek mümkün değildir. Ancak Batı'da bu asra damgasını vuran **bir** dünya görüşünden söz edilebilir ki bu da **aydınlanma felsefesi**dir.

Burjuvazi, içinde geliştiği koşullara göre farklı şekillerde tezahür etmiş, farklı ortamlarda farklı görünümler almış, zamanın ve mekânın koşullarına göre farklı iktisadi görüşler savunmuştur. Bu anlamda, farklı burjuvazilerden bahsetmek mümkün olsa da bu sınıfın bir bütün olarak aydınlanma felsefesinin temel ilkelerini benimsediklerini belirtmek gerekir.

Aydınlanma felsefesin en temel özelliği aklın evrensel olduğunu, diğer bir deyişle akılla varılan tüm sonuçların tüm insanlığı kapsadığını iddia etmesidir. Örneğin XVIII. yüzyıl Fransız burjuvazisine bakacak olursak, bu sınıfın akla öncelik tanıyan bu dünya görüşüne dayanarak eski rejimi sert bir biçimde eleştirdiğini görürüz. Fakat özü itibariyle burjuva tarafından kendi çıkarlarına uygun olarak şekillendirilen bu felsefe, sadece Fransızlara değil tüm insanlara seslenen bir dünya görüşü olarak sunulmuştur. Yani aydınlanma felsefesi denilen ve aklı ön plana çıkaran bu dünya görüşü, kendisinin evrensel olduğunu, evrensel değerleri ihtiva ettiğini iddia etmektedir. Aydınlanmacı filozoflar, savundukları ilkelerin sadece burjuvazinin değil tüm insanların menfaatlerine uygun olduğunu ileri sürmekte ve genel olarak insanların tamamına mutluluk getireceğini vaat etmektedir. Bu ilkeler arasında özgürlük, ilerleme ve insan hakları sayılabilir.

Aydınlanma felsefesine göre insan özü itibariyle **evrensel** bir varlıktır, zaman ve mekâna göre değişiklik göstermez, dolayısıyla onun mutluluğu da evrensel ilkelere bağlıdır. 1789 tarihli **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi** de bu anlamda evrensel olma iddiasındadır. Özetle ifade etmek gerekirse, XVIII. yüzyıl aydınlanma düşüncesinin amacı **evrensel** insanın mutluluğunu sağlamaktı.

Burjuvazinin iktisadi gücü ele geçirdiği dönemde, kendi aklıyla kendi mutluluğunu sağlayabilecek evrensel insan anlayışının önündeki başlıca engel, insanların yasalar karşısında eşit olmamalarıydı. Hukuki ayrıcalıklar fikri, akılcı bir eleştiriye dayanabilme gücünden yoksun olduğu için burjuvazi bu engeli akıl olgusunu ön plana çıkararak aşmaya çalışmıştır. Hukuki ayrıcalıkların kalkmasından büyük ölçüde yararlanacak olan burjuvazi böylece hukuki ayrıcalıkların akla uygun olmadığı fikrini ortaya atmıştır. İnsanların evrensel akıl gereği doğuştan özgür ve birtakım haklara doğuştan sahip oldukları düşüncesi bu dönemde burjuvazi tarafından hararetli bir şekilde savunulmuştur.

Hukuki ayrıcalıkların kaldırılması ise ancak mutlak monarşinin dayandığı feodal yapının ortadan kalkmasıyla mümkün olabilecekti. Burjuvazinin çıkarları, hukuki ayrıcalıklar ve farklılaşmaların ortadan kalkmasını gerekli kılıyordu. Ekonomik olarak güçlü fakat hukuki ayrıcalıklardan yoksun bir sınıf olarak burjuvazi, hukuki ayrıcalıklara karşı savaş açmış, ayrıca mensubu olduğu **Tiers état**'nın tümünün de bu savaşa katılmasına uğraşmıştı. "Üçüncü sınıf" veya "üçüncü tabaka" anlamına gelen **Tiers état**, toplumda aristokratlar ve din adamları dışında kalan üçüncü sınıfı adlandırmak yani halkı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. **Tiers état** içinde burjuvalar, işçiler, esnaf ve zanaatkârlar bir arada bulunuyor, hepsi birden **Tiers état**'yı meydana getiriyorlardı.

Aydınlanma felsefesinin akılcılığı, **ilerleme** düşüncesini savunması, insanın mutluluğa yeryüzünde kavuşabileceğini iddia etmesi sadece burjuvazi için değil – asiller ve rahipler sınıfı hariç – halkın tamamı için olumlu çağrışımlara sahipti. Böyle akılcı bir dünya görüşünün getirdiği özgürlük fikri ticaretin gelişmesini, mutluluğa yeryüzünde kavuşma olanağı ise üretimin artışını sağlıyordu. Sonuçta özel mülkiyetin kutsal sayıldığı bir ortamda ileri sürülen bu fikirler, yeni üretim araçlarını ele geçirmiş bulunan burjuvazinin gelişimini sağlayacak ve siyasi iktidarını meşrulaştırılmasına yarayacaktı. Kısaca söylemek gerekirse, aydınlanma felsefesi adı verilen XVIII. yüzyıl felsefesi bir burjuva felsefesidir.

Aydınlanma felsefesinin dayandığı temel ilkeleri şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

A) Bilim ve Doğa: Bu iki kavram aydınlanma felsefesi içinde önemli bir yere sahiptir. Önceki iki asır boyunca gerçekleştirilen büyük keşiflerden sonra aydınlanma felsefesinin geliştiği on sekizinci yüzyıl bir **uygulama** dönemi olmuştur. Bu dönemde entelektüel ilgi en fazla doğa bilimleri üzerine odaklanmış, sadece düşünürler değil devlet adamları da doğa bilimleriyle ilgilenmişlerdir. Söz konusu dönemde bilim dalları arasında sınırların olmadığı

görüşü hâkim olduğundan, düşünürler bilimin birçok dalıyla aynı anda uğraşmışlardır: Voltaire bir filozof olarak tanınmasına rağmen matematikle de ilgilenmiş, Newton'u basitleştirerek anlatmaya çalışmıştır; Diderot felsefenin yanı sıra anatomi, fizyoloji ve kimya alanlarında araştırmalar yapmıştır; Montesquieu tıp ve fizyolojiyle, Rousseau ise botanikle ilgilenmiştir. Bu dönemin bir diğer özelliği doğa bilimlerinin ön plana çıkmasıdır.

B) Mutluluk: Aydınlanma felsefesiyle mutluluğun sadece öbür dünyaya ait olduğu görüşü terk edilmiş, insanların bu dünyada mutlu olmaları gerektiği savunulmaya başlanmıştır. Kastedilen sadece bireysel mutluluk değil aynı zamanda toplumsal mutluluktur. Aydınlanmacı düşünürlere göre amaç, mümkün olduğu kadar fazla insanın mutluluğunu sağlamaktır. Bu fikir, sonraki asırda Saint-Simon tarafından geliştirilecek ve sosyalizmin temelleri atılacaktır.

C) Erdem: Aydınlanma düşüncesi içinde erdem laik bir nitelik kazanmıştır. Erdemli olmak diğer insanlara, yani yurttaşlara faydalı olmak anlamına gelmektedir. Aydınlanma düşüncesine göre genel olarak ahlak, dinden arındırılmış bir alan olarak değerlendirilmekteydi.

D) Akıl: Aydınlanma felsefesine göre tüm insanlığın ilerlemesi, mutluluğa kavuşması ancak aklın rehberliğinde mümkün olabilir. Burada kastedilen akıl, değişmez yani evrensel akıldır. Akıl kısaca mutluluk için gerekli gerçekleri bilmek anlamına gelmekteydi. Dönemin önde gelen düşünürlerinden Diderot'nun öncülüğünde hazırlanan *Ansiklopedi*'ye göre "yasa, genel olarak yeryüzünün tüm halklarını yöneten insan aklıdır. Milletlerin siyasi ve medeni yasaları, bu insan aklının uygulandığı değişik özel durumlardan başka bir şey değildir".

E) Faydacılık: Bu kavram aydınlanma düşüncesinin önemli bir unsurudur. Faydacılık akımının kurucusu kabul edilen İngiliz filozof Jeremy Bentham (1748-1832)'a göre bireyin faydasına veya çıkarlarına uygun olan şeyler ancak onun rahatlığına katkıda bulunan ve haz almasını sağlayan şeylerdir. Bu anlayışa göre genel ahlaki değerlerin kişinin çıkarları karşısında pek önemi bulunmamaktadır. Yine bu düşünceye göre iktisadi sorunlar, siyasetten üstün tutulmalıdır.

10.2.Aydınlanmacı Bir Düşünür: Voltaire

Aydınlanma felsefesinin en önemli düşünürlerinden olan Voltaire (1694-1778) Fransız Devrimi öncesinde feodal sisteme ve özellikle de Kilise'ye karşı çıkışıyla tanınır. Ona göre Katolik inancı peşin yargılar, boş inançlar ve bağnazlıkla eş anlama gelmekteydi. Ne var ki Voltaire genel anlamıyla dinin ahlaki ve toplumsal olarak yararlı bir kurum olduğuna

inanıyordu. Din olmadığı takdirde bir köyü bile idare etmenin mümkün olmayacağını savunmuş ve "Tanrı olmasaydı, onu icat etmek gerekecekti" diye yazmıştır. Ayrıca "dine inanmalı fakat papazlara asla!" diyerek din ile Kilise'nin birbirinden ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Voltaire feodal düzen eleştirisini, hukuki eşitsizliklerin akli olmadığı tezi üzerine bina etmiştir: Feodal sistemin doğal ve değişmez bir hukuk sistemi olduğuna ancak soylular ayaklarında mahmuzlarla, köylüler de sırtlarında semerle doğacak olurlarsa inanacağını söylemiştir.

Kısaca söylemek gerekirse Voltaire XVIII. yüzyılda özgürlüklerin ve mülkiyetin savunucusu olarak karşımıza çıkar. Ancak onun savunduğu özgürlükler ve haklar, sadece medeni özgürlükler ve haklardır. Yani, siyasi özgürlüklerin talep edilmesi konusunda son derece çekingendir. Bu anlamda temsil sistemine ve parlamentonun üstünlüğüne inanmaz. Halkın siyaset alanında söz sahibi olması düşüncesine sıcak bakmaz ve aydın despotizmini savunur. Voltaire'e göre **aydınlanmış** (yani aydınlanma felsefesinin temel ilkelerini benimsemiş) bir hükümdar, milletin isteklerini sezebilir ve gerekli reformları başarıyla gerçekleştirebilir.

Toplumsal konulardaki görüşleri ise burjuvazinin talepleriyle paralellik arz eder. Voltaire, burjuvazinin ilerleme anlayışını şöyle formüle eder: Ticaret zenginliği; zenginlik ise özgürlüğü doğurur. Zenginlik, ticaretin gelişmesini; ticaretin gelişmesi ise devletin büyümesini sağlar.

Ayrıca burjuva mülkiyet anlayışına çok sıkı bir şekilde bağlıdır. Bununla birlikte toplumsal sınıflar arasında bir hiyerarşinin olması gerektiğini savunur. Ona göre sadece kentlerde yaşayan burjuvazi eğitilmelidir; herkesin düşünmeye ve fikir beyan etmeye başlaması toplumsal ve siyasal hayatı çıkmaza sokacaktır.

Voltaire, döneminin birçok diğer düşünürü gibi soyut ve büyük sentezler içeren düşüncelerden ziyade somut reformlar önermiştir: keyfi tutuklamalara son verilmesi, işkence ve ölüm cezasının kaldırılması, cezaların suçlarla orantılı olması, iç gümrüklerin kaldırılması, feodal haklara son verilmesi, vicdan ve düşünce özgürlüğü gibi... Bu anlamda Voltaire toplumsal ve siyasal alanda somut önerilerde bulunmuş ve bunların gerçekleşmesi için mücadele etmiştir.

10.3.Bir Aydınlatma Girişimi: Ansiklopedi

1751-1772 yılları arasında Denis Diderot'nun öncülüğünde ve d'Alembert, Buffon, d'Holbach, Quesnay, Voltaire, Rousseau gibi dönemin meşhur düşünürlerin katkılarıyla hazırlanan *Ansiklopedi* (*Encyclopédie*) XVIII. yüzyıl Fransız burjuvazisinin aynası kabul edilir. Bu dev eser 17 cilt metin ve 11 cilt illüstrasyondan (resimleme) oluşmaktaydı. XVIII. yüzyıldaki fikirlerin bir sentezi sayılan *Ansiklopedi*'de yer alan 71818 madde, alanında uzman 160'tan fazla yazar tarafından hazırlanmıştı.

Ansiklopedi'yi hazırlayanlar insanların eğitim ve bilgilenme yoluyla değişebileceklerine inanmaktaydılar. Bu değişim olumlu bir yönde gerçekleşecek ve bilgilendikçe insanların mutluluğa ulaşmaları da mümkün olacaktı. Ansiklopedistler bu değişimi sağlamak için çalışmayı bir görev olarak kabul ediyorlardı. Bu entelektüel gruba göre evren, bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı tek bir mekanizmadan ibaretti. Mutluluğa ermek için bu mekanizmayı kavramak gerekirdi ve bu da ancak bilimsel bilgiyle mümkün olabilirdi. Kısacası *Ansiklopedi* aydınlanma düşüncesinin en somut tezahürlerinden biridir.

10.4.Fizyokrat Ekol

"Doğa" ve "yönetim/iktidar" kavramlarının bileşiminden oluşan **fizyokrasi** 1750'lerde Fransa'da doğmuş bir iktisadi ve siyasi düşünce ekolüdür. Tabiatın gücüne ve tabii yasaların önemine inanan fizyokratlar devletin de tabii kanunlarla yönetilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu anlamda fizyokratların düşünceleri, doğal hukuk öğretisinin bir devamı niteliğindendir.

En önemli temsilcisi François Quesnay (1694-1774) olan fizyokrat ekol ekonomik haklara büyük önem vermiştir. Bu hakların başında mülkiyet hakkı gelmektedir. Onlara göre toplum düzeni mülkiyet hakkı üzerine kurulmuştur. Doğa yasaları gereği tüm insanlar çalışmalarının ürünü olan özel mülkiyete sahiptir. Fizyokratlara göre özel olmayan bir mülkiyet söz konusu olamaz, diğer bir ifadeyle özel olmayan bir mülkiyet hakkından söz etmek mümkün değildir. Gerçek mülkiyet toprak mülkiyetidir. Zenginliğin tek yaratıcısı da topraktır. Bu nedenle devlet toprak sahipleri tarafından yönetilmelidir. Buradan hareketle fizyokratların hayalinin bir tarım kapitalizmi gerçekleştirmek olduğu söylenebilir.

Fizyokratlar temelde mutlak monarşiye taraftardırlar. Siyaset anlayışlarında aracı kurumlara (meclislere) ve siyasi eşitliğe yer yoktur. Ancak yönetim mutlaka tabiat yasalarına

riayet etmelidir. Fizyokrasi, doğal hukuka verdiği önem ve iktisadi özgürlükleri savunması dolayısıyla Fransız Devrimi'ni etkilemiştir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Aydınlanma felsefesi, XVIII. yüzyıla damgasını vuran ve burjuva iktidarının felsefi temelini teşkil eden dünya görüşüne verilen addır. Bu görüşün temel unsurları arasında akıl, bilim ve doğa, dünyevi mutluluk, seküler erdem ve ahlak anlayışı ve faydacılık sayılabilir. Bu düşünce sisteminin en önde gelen isimlerinden olan Voltaire (1694-1778) Fransız Devrimi öncesinde feodal sisteme ve özellikle de Kilise'ye karşı çıkışıyla tanınmaktadır. Bu Fransız düşünüre göre Katolik inancı peşin yargılar, boş inançlar ve bağnazlıkla eş anlamlıdır. Katolikliğe çok sert eleştiriler yöneltmekle birlikte Voltaire genel anlamıyla dinin ahlaki ve toplumsal olarak yararlı bir kurum olduğuna inanır. Medeni özgürlükleri ve özel mülkiyeti savunmasına rağmen temsil sistemine ve parlamentonun üstünlüğüne inanmaz. Bu düşüncenin doğal bir devamı olarak aydın despotizmini savunur. Ayrıca toplumsal sınıflar arasında bir hiyerarşinin olması gerektiğini ileri sürer. Voltaire toplumsal, siyasal ve iktisadi hayatla ilgili somut reformlar önermiştir: işkence ve ölüm cezasının kaldırılması, iç gümrüklerin kaldırılması, feodal haklara son verilmesi, vicdan ve düşünce özgürlüğü gibi...

Aydınlanma çağının en somut ürünlerinden olan *Ansiklopedi* aynı zamanda Fransız burjuva sınıfının da aynası niteliğindedir. Ansiklopedistler insanların eğitim ve bilgilenme yoluyla değişebileceklerine ve mutluluğa erebileceklerine inanmaktaydılar. XVIII. yüzyılın en etkili entelektüel çevreleri arasında sayılan Ansiklopedistler, insanları bilgilendirerek mutluluğa ulaştırmayı bir görev addediyorlardı.

Fizyokrasi ise 1750'lerde Fransa'da ortaya çıkmış iktisadi ve siyasi bir düşünce ekolüdür. Tabiatın gücüne ve tabii yasaların önemine inanan fizyokratlar devletin de tabii kanunlarla yönetilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu anlamda fizyokratların düşünceleri, doğal hukuk öğretisinin bir devamı niteliğindedir. Fizyokratlar başta mülkiyet hakkı olmak üzere ekonomik haklara büyük önem vermişlerdir. Başını Quesnay'in çektiği bu iktisat ekolüne göre zenginliğin tek yaratıcısı topraktır ve gerçek mülkiyet de toprak mülkiyetidir. İşte bu nedenledir ki devlet toprak sahipleri tarafından yönetilmelidir. Bir tarım kapitalizmi gerçekleştirmeyi amaçlayan fizyokratlar siyaset alanında ise mutlak monarşiyi savunmuşlar fakat doğal hukuka verdikleri önem ve iktisadi özgürlükleri savunmaları dolayısıyla Fransız Devrimi'ni derinden etkilemiştir.

Bölüm Soruları

1. Aydınlanma felsefesinin temel ilkelerini gözden geçirerek bu dünya görüşünün burjuvazi ile olan ilişkisini tartışınız.

2. Bir aydınlanma çağı düşünürü olarak Voltaire'in özelde Katolik inancı ve genel olarak din konusundaki görüşleri nelerdir?

3. Ansiklopedistler hangi özellikleriyle aydınlanmacı düşünürler arasında yer alırlar?

4. Fizyokratlar mutlak monarşi taraftarı olmalarına rağmen Fransız Devrimi'ni nasıl etkilemiştir?

11. BİR DÖNEMİN SONU: FRANSIZ İHTİLALİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

11. BİR DÖNEMİN SONU: FRANSIZ İHTİLALİ

11.1.“Büyük Devrim”in Evrensel Yankıları

11.2.1789 Fransız Devrimi Sürecinde “Ulus” ve “Egemenlik” Tartışmaları: Emmanuel-Joseph Sieyès

11.3.Jakobenizm: Halka Rağmen, Halk İçin…

Anahtar Kavramlar

- Fransız Devrimi,
- Emmanuel-Joseph Sieyès,
- Egemenlik,
- Vatandaşlık,
- Jakobenizm,
- Genel irade

Giriş

Bu derste Fransız Devrimi'nin tüm dünyayı etkileyen sonuçları belirtildikten sonra, Devrim sürecinde oraya çıkan iki düşünce ve siyasal eylem biçimi incelenecektir: Devrim sonrası Cumhuriyetçi Fransa için bir anayasa hazırlamak üzere Sieyès tarafından geliştirilen milli egemenlik kuramı ve Devrimi korumayı amaçlayan Jakobenizm.

11.1.“Büyük Devrim”in Evrensel Yankıları

Fransa’da 1789’da cereyan eden devrim şüphesiz belli tarihsel koşulların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Önceki derslerimizde gördüğümüz gibi bu tarihi olayı hazırlayan özel bir felsefi arka plan ve toplumsal şartlar söz konusudur. Bu anlamda, “Büyük Devrim” (Osmanlıların ifadesiyle “İhtilal-i Kebir”) olarak da adlandırılan 1789 Fransız Devrimi zamansal ve mekânsal olarak özel/tekil bir olaydır. Ne var ki sonuçları, etki ve yankıları evrensel olmuştur. Küresel niteliği itibariyle Fransız Devrimi sadece gerçekleştiği topraklarda yeni bir toplum (ulus) ve devlet (ulus-devlet) tipinin ortaya çıkışına kaynaklık etmemiş, aynı zamanda çok hızlı ve geniş bir yayılma göstermiştir. Başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada siyasi, kültürel ve hukuki sonuçlar doğurmuştur: ulusçuluk, ulus-devlet modeli, vatandaşlık, laiklik…

1789 Fransız Devrimi genel olarak Avrupa’daki tüm imparatorluklar için sonun başlangıcı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da bu gelişmelerden payını almıştır. Başta ulusçuluk (milliyetçilik) olmak üzere 1789 Devrimi’yle birlikte ortaya çıkan birçok siyasi düşünce, Osmanlı İmparatorluğu’nda da yankı bulmuştur. İmparatorluğu teşkil eden farklı “milletler” bu düşüncenin etkisiyle bağımsızlık taleplerinde bulunmaya başlamış ve bu süreç İmparatorluğun parçalanması ve yıkılışıyla sonuçlanmıştır. 1789 Fransız Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ayrılıkçı gruplar için bir referans kaynağı olmuş, bir model oluşturmuştur.

11.2.1789 Fransız Devrimi Sürecinde “Ulus” ve “Egemenlik” Tartışmaları: Emmanuel-Joseph Sieyès

Fransız Devrimi sürecinde siyasal düşünceler tarihi açısında önemli tartışmalara imza atan düşünürlerden biri Emmanuel-Joseph Sieyès (1748-1836)’tir. Sieyès’in hararetlendirdiği tartışmaları “ulus” kavramı ve “temsil” anlayışı olarak iki başlık altında toplayabiliriz. Sieyès hiçbir zaman doğrudan “milli egemenlik”ten bahsetmemesine rağmen “millet/ulus” (**nation**) kavramı ve “milli birlik” konusundaki görüşleriyle dolaylı olarak “milli egemenlik” kuramına katkı sağlamıştır.

Sieyès Rousseau’nun düşüncelerinin tam karşısında yer almaktadır. Önceki derslerimizde gördüğümüz gibi Rousseau **halk egemenliğini** savunmuş, Sieyès ise **milli egemenliği** ön plana çıkarmıştır.

Sieyès her şeyden önce bir anayasacıdır; millet ve temsil kuramını geliştirirken zihninde sürekli olarak bir anayasa hazırlama fikri bulunuyordu. Bu anlamda sadece 1789 burjuva devrimini gerçekleştiren sosyal sınıfın siyasi düşünce alanında önde gelen temsilcilerinden biri değil, aynı zamanda anayasa hukukunun da önemli teorisyenlerindendir.

Sieyès'e göre millet/ulus, **Tiers état**'dır. Fakat toplumun bütün işlerini görmesine rağmen bu kesim (**Tiers état**), halkın sırtından geçinen bir azınlığın baskısı altındadır. Ayrıcalıklı sınıflar ortadan kalktığı zaman halk, hak ve özgürlüklerine kavuşacak, hukukun önünde eşit bir bütün meydana getirecektir. Sieyès'in ve genel olarak 1789'un aktörlerinin benimsedikleri – ve Kara Avrupa'sı anayasa hukukuna da ilham kaynağı olan – ulus anlayışı genel hatlarıyla bu şekilde ifade edilebilir. Kısaca ifade etmek gerekirse Sieyès'e göre ulus, ortak bir düzene ve ortak yasalara uyan bireylerin meydana getirdiği topluluğun adıdır.

Tüm bireyci ve liberal yazarlar gibi Sieyès için de ulus birbirinden bağımsız ve yasalar önünde eşit olan bireylerden oluşmaktadır. Bireylerden oluşan topluluk bir bütündür; yani ulus, kendisini oluşturan bireylerin bir toplamı değil *sentezi*dir. Kimyadan örnek vermek gerekirse, bir araya gelerek bileşen birçok madde nasıl yeni bir madde ortaya çıkarırsa Sieyès'e göre ulus da bireylerin toplamından farklı, onu aşan bir sentez yaratmaktadır. Ulusu teşkil eden bireylerin tek başlarına hiçbir güçleri yoktur; iktidar bütüne aittir. Anayasa da bütüne yani ulusa dayanacak ve onun örgütlenmesini temin edecektir.

İlk bakışta Sieyès ayrıcalıklı sınıflar (aristokrasi ve Kilise) dışında hiçbir zümreyi ulusun dışında tutmuyor gibi görünse de temsil meselesi hakkında ileri sürdüğü düşüncelerle bunun aksini yapmaktadır. **"Aktif vatandaş"** – **"pasif vatandaş"** ayrımı yaparak yalnızca ekonomik olarak güçlü olanların seçime katılmalarını temin etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Sieyès, **devletin birliği**nin toplumda yaşayan bireylerin birleşerek **halkı** meydana getirmeleriyle değil, **ulus** olgusuyla gerçekleştiğini iddia etmektedir. Kısaca söylemek gerekirse devletin birliği halka (yani somut olarak belli bir dönemde, belli bir ülke üzerinde yaşamakta olan bireylerin toplamı) değil ulusa bağlıdır. Peki, Sieyès'e göre ulus nedir? **Ulus**, kendisini teşkil eden, oluşturan bireylerden farklı bir hukuki şahsiyettir. Sadece belli bir dönemde, ülke üzerinde yaşamakta olan bireylerin toplamından meydana gelmez. Ulus yalnızca bugünü değil, geçmişi ve geleceği de kapsayan manevi bir varlıktır. Yaşayanların yanında ölmüş ve doğacak olanlardan da meydana gelmektedir.

Sieyès'in açtığı yoldan gidenler ulusu, yaşamış ve yaşayacak kuşakları da içine alan, uzak geçmişten sonsuz geleceğe doğru sürüp giden ve kendisini meydana getiren kişilerden ve onların iradelerinden ayrı, kendine özgü bir kişilik ve iradeye sahip bir tüzel kişilik olarak tanımlamışlardır. Bu tanımın tabii bir soncu olarak "milli/ulusal irade", milleti/ulusu meydana getiren kişilerin iradelerinden ayrı ve onların iradelerine üstün bir irade olarak tecelli etmektedir.

Ulus kavramını nasıl algıladığını daha berrak bir şekilde kavrayabilmek için Sieyès'in temsil meselesine nasıl baktığına da değinmek gerekir. Fransız düşünüre göre siyasi iktidar gibi sosyal hayat da temsile dayanmaktadır. Temsili sistemi savunurken ve meşrulaştırırken iki gerekçe sunar: Temsilin bir gereklilik olduğuna dair sunduğu birinci gerekçe **işbölümü**yle ilgilidir. Sieyès'e göre iktisadi alanda geçerli olan kanunlar siyasal alanda da geçerlidir. Dolayısıyla Adam Smith'in ekonomi alanında geliştirdiği işbölümü fikri, siyasal alan için de geçerlidir. Kısacası iktisadi hayatta olduğu gibi siyasi yaşamda da işbölümü bir zorunluluktur. Yönetici olmak bir yetenek meselesidir, bu yeteneğe sahip olmayanlar siyaset dışında başka işlerle uğraşmalıdırlar.

Bu varsayımdan hareketle Sieyès ikinci gerekçesini sunmaktadır: İnsanlar arasında doğal bir eşitsizlik söz konusu olduğu için herkes yönetici olamaz. Yöneticilik ancak temsile dayanan seçkinlerin üstesinden gelebileceği bir görevdir. Maddi ihtiyaçların sürekli baskısı altında bulunan ve eğitimden yoksun halk tabakası bu görevi yerine getiremez. Bu düşüncenin doğal bir sonucu olarak yönetenler – yönetilenler ayrımı ortaya çıkmaktadır.

Sieyès'e göre temsile dayanmayan her anayasa yanlış bir anayasadır. Temsilcilerin yetkilerini sınırlayacak olan ise seçmenlerden aldıkları vekâlet değil anayasadır. Böylece temsilciler, kendilerini seçenlerin talimatlarıyla değil, doğrudan doğruya anayasanın hükümleriyle bağlı olacaklardır. Temsilcilerin sorumluluğu, seçim bölgelerinde kendilerine vekâlet veren üç ayrı sınıfa mensup seçmenlere karşı değil, milletin bütününe karşıdır. Ulus ise yukarıda da belirtildiği gibi sadece bugünü değil, geçmişi ve geleceği de kapsayan manevi bir varlıktır.

Kısacası Sieyès'in savunduğu temsil anlayışına göre iktidarın kullanılması (yasama yetkisi), anayasaya bağlı olarak ulus adına **çoğunlukla** karar alan ve seçmenlerine emredici vekâletle bağlı olmayan bağımsız temsilcilere bırakılmalıydı. Burada dikkat çekici olan nokta şudur: Ulus adına yasama yetkisini kullanacak olan halkın çoğunluğu değil, seçmenlerin

çoğunluğunun seçtiği temsilcilerin çoğunluğudur; yani Sieyès'e göre yasama yetkisi, çoğunluğun çoğunluğuna ait olmalıdır.

Sieyès Temmuz 1789'da Fransız Kurucu Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmasında insan haklarını **"doğal ve medeni haklar"** ile **"siyasi haklar"** olmak üzere ikiye ayırmaktaydı. Doğal ve medeni hakları **"pasif haklar"**, siyasi hakları ise **"aktif haklar"** olarak niteleyen Sieyès şöyle demekteydi:

"Bir ülkenin vatandaşlarının tümü pasif vatandaş hukukundan yararlanmalıdır. Şahsının, malının, özgürlüğünün korunması herkesin hakkıdır. Ancak kamu gücünün kurulmasına ve işlemesine katılmak herkes için hak değildir; herkes aktif vatandaş değildir. Bugünkü durumda çocuklar, yabancılar, kamu gücüne ve örgütlenmesine hiçbir yardımı dokunmayanlar, toplumun yönetiminde aktif rol oynayamazlar, onu yönetemezler. Tümü toplumun yarattıklarından yararlanabilirler. Devlet denilen büyük sosyal teşebbüsün gerçek hissedarları ancak kamu örgütüne yardımcı olanlardır. Ortaklığın gerçek üyeleri, gerçek aktif vatandaşlardır".

Sieyès "aktif vatandaşlar"ın kimler olduğu konusunda bir açıklama yapmaz. Fakat **"aktif vatandaş"** – **"pasif vatandaş"** ayrımının iktisadi bir temele dayandığını ve Sieyès'in burjuva düzenine hukuki bir zemin hazırladığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim devrimin önemli aktörleri, Sieyès'in bu ayrımına dayanarak aktif ve pasif vatandaş ayrımının ödenen vergi miktarına bakılarak yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu düşünceye göre "aktif vatandaşlar" yani yönetime katılabilenler en fazla vergiyi verenler olmalıdır.

Sieyès'in "millet", "egemenlik" ve "temsil" konularındaki görüşlerini şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

1. İktidarın kaynağı, imtiyazlı sınıflar dışında kalan **Tiers état**, yani ulustur.
2. Ulus, iktidarını kendi başına değil ancak temsilcileri vasıtasıyla kullanabilir.
3. Temsilcilerin seçiminde, insanlar arasındaki işbölümü ve doğal eşitsizliğin sonucu olan "aktif vatandaş" – "pasif vatandaş" ayrımı temel alınmalıdır.
4. Temsilcilerin iradesi, doğrudan doğruya seçmenlerden alınan talimatla değil, anayasayla sınırlandırılmalıdır.
5. Anayasa, olağan temsilciler tarafından değil, olağanüstü temsilciler tarafından hazırlanacaktır. Olağanüstü temsilciler ise millet tarafından seçilecek ve emredici vekâletle bağlı olmayacaklardır.

6. Siyasi iktidar, seçmenlerin çoğunluğunun seçtiği temsilcilerin çoğunluğu tarafından millet adına kullanabilecektir.

11.3.Jakobenizm: Halka Rağmen, Halk İçin…

Fransız Devrimi sürecinde Jakoben tarikatından kalma eski bir manastır binasında toplanan devrimcilere "Jakobenler" adı verilmiştir. Devrimin en radikal ve terör uygulayan ekibi oldukları için de, Fransız Devrimi ile özdeşleşmişlerdir. En önemli temsilcisi Maximilen Robespierre (1758-1794)'dir. Bir avukat ve siyaset adamı olan Robespierre güçlü bir konuşmacı olarak tanınır. Jakobenizm, Fransız Devrimi'nin ülke içinde ve dışında tehlikelerle ("**karşı devrim**" tehlikesi) karşı karşıya olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Devrimci sürecin bir "karşı devrimle" sona erdirileceği ve vatanın tehlikede olduğu endişesi, Jakoben düşüncenin ortaya çıkış ve gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Jakobenler ve özellikle Robespierre, Rousseau'nun sadık bir takipçisidir. Robespierre temsil sistemine inanmaz ve parlamenter rejime karşı çıkar; çünkü ona göre – Rousseau'nun da belirttiği gibi – egemenlik hakkı devredilemez.

Jakobenlerin amaçları, bir dönemlik dikta yönetimi sonrası Aydınlanma Çağı felsefecilerinin öngördükleri doğal düzene ulaşmaktır. Jakobenler mülkiyete karşı değillerdir. Erdem sahibi, küçük mülk sahibi vatandaşların olduğu bir demokrasiden yanadırlar. Bu anlamda Jakobenlerin görüşleri ne sosyalist eğilimlere ne de ticaret burjuvazisinin görüşlerine uygun düşer.

Bugün **"tepeden inmecilik"** olarak da adlandırılan Jakoben düşüncenin arkasında derin bir siyaset ve bilim felsefesi vardır. Jakobenizmin en dikkat çekici özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Meşruiyetin birincil kaynağı hukuk değil, ideoloji ve ilkeleridir. Karşıt (yani "karşı devrimci") görüşler ise, yok edilmesi gereken ihanet ve sapmalardır.
2. Jakobenizm, güç kullanarak kendi görüşlerini dayatmayı meşru görür. Devrimi gerçekleştirmek ve korumak için şiddet ve baskı meşrudur.
3. Amaç için her vasıta meşrudur. Devrim ve devlet için hak ve hürriyetler, evrensel hukuk kuralları çiğnenebilir.
4. Halk, "doğru"yu ve çıkarlarını bilmez. Bu nedenle – gerekirse zorla – "aydınlatılmalı" ve sıkı bir "merkeziyetçilik"le yönetilmelidir.

Devrim sürecinde tavizsiz bir siyaset izleyen Jakobenler, **"kuvvetler ayrılığı"** ilkesini de reddederler ve sivil topluma egemen **bir** ve **bölünmez** kamu otoritesi ile soyut bir milli egemenlik kavramını benimserler. Jakobenlere göre devlet, topluma istediği şekli verebilir, hatta bu, devletin bir görevidir. Bu anlamda Jakobenizmin bir tür **toplum mühendisliği** çabası olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Jakoben demokraside, "genel irade", seçimle belirlenen çoğunluk iradesine benzemez. Jakoben liderlerden Saint-Juste (1767-1794)'e göre "Genel irade, çoğunluğun iradesi değil, milleti gerçek arzuları ve gerçek mutluğu hakkında aydınlatmakla görevli temiz insanların iradesidir".

Mutlak doğruyu, yanılmaz aklı, devrimi ve soyut bir millet anlayışını temsil ettiği içindir ki Jakobenizme göre devlet hukukun üstündedir ve yargı ve hukuk, devlet çıkarlarına tabidir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1789 Fransız Devrimi, tarihin belirli bir döneminde, belirli bir ülkede patlak verse de siyasi ve düşünsel olarak tüm dünyayı etkilemiştir: ulusçuluk düşüncesi, ulus-devlet modeli ve laiklik anlayışı başta Avrupa'nın diğer ülkeleri (İmparatorluklar) olmak üzere tüm dünyaya çok hızlı bir şekilde yayılmıştır.

1789 Fransa için toplumsal ve siyasal olarak çok sancılı bir süreç olmuştur. Bu süreçte birçok siyasi tartışma alevlenmiştir. Devrim sonrası Cumhuriyetçi Fransa için hazırlanan anayasanın oluşumunda rol alan Sieyès'in "milli egemenlik" kuramı bunlar arasındadır. Rousseau'nun savunduğu "halk egemenliği"ne karşı "millet egemenliği"ni savunan Sieyès'e göre "millet/ulus" ortak bir düzene ve ortak yasalara uyan bireylerin meydana getirdiği topluluğun adıdır. Ulus, kendisini oluşturan bireylerin bir toplamı değil **sentezi**dir. Ulusu teşkil eden bireylerin tek başlarına hiçbir güçleri yoktur; iktidar bütüne aittir. Ulus, kendisini teşkil eden, oluşturan bireylerden farklı bir hukuki şahsiyettir. Sadece belli bir dönemde, ülke üzerinde yaşamakta olan bireylerin toplamından meydana gelmez. Ulus yalnızca bugünü değil, geçmişi ve geleceği de kapsayan manevi bir varlıktır; yaşayanların yanında ölmüş ve doğacak olanlardan da meydana gelmektedir. Sieyès, "aktif vatandaş" – "pasif vatandaş" ayrımı yaparak temsil sistemini, ekonomik bir temele oturtmuş ve burjuva düzenine hukuki bir zemin hazırlamıştır.

Devrim sürecinde ortaya çıkan bir diğer düşünce ve eylem hareketi, başını Robespierre'in çektiği Jakobenizm'dir. Jakobenizm, Fransız Devrimi'ni ülke içinde ve dışındaki tehlikelere karşı korumayı amaçlamıştır. Devrimci sürecin bir "karşı devrimle" sonlandırılacağı ve vatanın tehlike altında olduğu endişesi, Jakoben düşüncenin ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır. Robespierre, temsil sistemine inanmaz ve parlamenter rejime karşı çıkar; çünkü ona göre egemenlik hakkı devredilemez. Bugün "tepeden inmecilik" olarak adlandırılan Jakoben düşünceye göre meşruiyetin birincil kaynağı hukuk değil ideolojidir. Jakobenizm, güç kullanarak kendi görüşlerini dayatmayı meşru görür. Devrimi gerçekleştirmek ve korumak için şiddet ve baskı meşrudur. Jakobenlere göre halk, doğruyu yanlıştan ayırt etme yeteneğinden yoksundur ve çıkarlarını bilmez. Halkın aydınlatılması Cumhuriyetçi seçkinlere düşen bir vazifedir.

Bölüm Soruları

1. **İhtilal-i Kebir**'in Osmanlı İmparatorluğu için ne gibi sonuçları olmuştur?

2. Sieyès'e göre "halk" ve "ulus" arasında nasıl bir fark vardır? "Ulusal egemenlik" kuramı çerçevesinde değerlendiriniz.

3. Bugün Jakobenizm yerine neden "tepeden inmecilik" ifadesi kullanılmaktadır? Jakobenler için halk ne ifade etmekteydi?

12. FRANSIZ DEVRİMİ SONRASI: AYDINLANMA FELSEFESİ, LİBERALİZM VE DEMOKRASİ KARŞITI GÖRÜŞLER

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

12. FRANSIZ DEVRİMİ SONRASI: AYDINLANMA FELSEFESİ, LİBERALİZM VE DEMOKRASİ KARŞITI GÖRÜŞLER

12.1.Edmund Burke ve Muhafazakâr Düşünce

12.2.Auguste Comte ve Pozitivizm

12.3.Alexis de Tocqueville: Eşitlik – Özgürlük Dengesi

Anahtar Kavramlar

- Aydınlanma,
- Liberalizm,
- Demokrasi,
- Muhafazakârlık,
- Edmund Burke,
- Auguste Comte,
- Pozitivizm,
- Üç hâl kanunu,
- Düzen,
- İlerleme,
- Alexis de Tocqueville,
- Adem-i merkeziyet

Giriş

Bu derste, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan ve aydınlanma düşüncesine, devrimin ideallerine, liberalizm ve demokrasiye eleştirel yaklaşan fikirler üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede Edmund Burke, Auguste Comte ve Alexis de Tocqueville'in eserleri ve düşünceleri ana hatlarıyla incelenecektir.

12.1.Edmund Burke ve Muhafazakâr Düşünce

1789'un hemen akabinde, Devrim'in aşırılıklarını eleştiren ve neden olduğu sosyopolitik sorunlara dikkat çeken birçok düşünür yetişmiştir. İrlanda asıllı Edmund Burke (1729-1797) bu düşünürler arasında yer almaktadır.

Burke genel olarak liberalizme karşı değildir. İngiliz faydacılığından esinlenen liberal düşünceyi benimser fakat bazı çekinceler öne sürer. Fakat Burke'ü nitelemek için en uygun ifade "**muhafazakâr"**dır. 1790'da yayınladığı *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler* adlı eserinde Burke, gelenekçi ve muhafazakâr düşüncelerini açıkça sergiler. **Muhafazakârlık**, genel hatlarıyla, geçmişe özlem duyan, gerçeği geçmişte arayan ve mevcut durumu korumaya çalışan bir siyaset düşüncesi, bir ideoloji olarak tanımlanabilir.

İngiliz parlamentosu üyesi olan Burke, Amerikan bağımsızlık hareketini desteklemesine rağmen Fransız Devrimi'ne, 1789'un devrim anlayışına şiddetle karşı çıkmıştır. Burke, İngiliz özgürlük anlayışını, yani faydacılık felsefesinin bir ürünü olan **somut** özgürlük anlayışını savunmuştur. **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi**'nin evrensel, her yerde herkes için geçerli olan **soyut** özgürlük anlayışına ise karşı çıkmış, anlamsız bulduğu bir özgürlük anlayışını kıyasıya eleştirmiştir. 26 Ağustos 1789'da Fransız Devrimi'nin temel metni olarak yayınlanan 17 maddeden oluşan bu metin, 1791'de kabul edilen Fransız Anayasası'na önsöz olarak eklenmiştir. Bildiri; insanların eşit ve özgür doğduğu, egemenliğin ulusa ait olduğu ve mutlak egemenliğin bir kişi ya da grubun elinde bulunamayacağı, devleti idare edenlerin esas olarak millete karşı sorumlu olduğu, hiç kimsenin dini ve sosyal inançları yüzünden kınanamayacağı, güçler ayrılığı ve mülkiyetin dokunulmaz ve kutsal olduğu ilkelerini ortaya koyuyordu.

Burke bu ilkelerin, soyut bir insana (bir Fransız veya İngiliz vatandaşına değil de *insan*a) hitap ettiği için hiçbir kıymetinin olmadığını ileri sürmüştür. Burke, kendisi için asıl önemli olanın **İngilizlerin hakları** olduğunu ifade eder. İngilizlerin, yönetime katılmak gibi bir talepleri olmadığını, sadece iyi yasalar, etkin ve dürüst bir hükûmet ve kralın askerlerinin ve donanmasının koruduğu bir mülkiyet hakkı istediğini belirtir.

Burke'e göre zamanın ve insanların yarattığı özel durumlar dikkate alınmadan yapılan soyut tartışmalar hiç bir olumlu sonuç doğurmaz. Tecrübeler, geçmiş, gelenekler ve özel koşullar göz önünde bulundurulmadan **soyut** bir hukuktan bahsetmek de yersizdir. Anayasalar da soyut bir biçimde, irticalen (doğaçlama yoluyla) yoktan var edilemezler; bütün insani yapıtlar gibi sürekli, yavaş ve doğal bir gelişimin ürünü olmalıdırlar. Burada altı çizilmesi

gereken bir nokta, Burke için **doğal** olanın, "tüm insanlar için geçerli olan" anlamına gelmediğidir. Doğal olan, uzun bir tarihi gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkandır. Kısacası doğa tarihtir, ya da tarihi tecrübedir.

Burke yukarıdaki görüşleri çerçevesinde bazı Fransız düşünürleri de eleştirir. Örneğin Sieyès'in anayasa anlayışına karşı çıkar, geliştirdiği egemenlik anlayışının son derece soyut olduğunu ileri sürer. Rousseau'nun "toplum sözleşmesi" de Burke'e göre anlamsız bir varsayımdır, somutlaşma ihtimali bulunmayan, uygulanması mümkün olmayan bir kuramdır. Burke, genel olarak tüm bu soyut kavram ve varsayımları düzeni, otoriteyi ve gelenekleri yok ettikleri için kınar. Aynı şekilde, evrensellik iddiasındaki aydınlanma düşüncesini de soyut bulduğu için eleştirir. Kısaca söylemek gerekirse Burke soyut bulduğu **Fransız akılcılığı**na (usçuluk) karşı, **İngiliz ampirizmi**ni (deneycilik, görgücülük) savunur.

Burke'ün değerli bulduğu tek Fransız düşünür ise Montesquieu'dür. Çünkü Montesquieu özgürlüğü, düzeni yıkmadan sağlamaya çalışmış; tıpkı İngiltere'de olduğu gibi sınıflar arasında bir denge kurmaya önem vermiştir.

12.2.Auguste Comte ve Pozitivizm

Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan düşünce sistemlerinden en önemlisi şüphesiz pozitivizmdir. Kurucusu, Fransız düşünür Auguste Comte (1798-1857) aynı zamanda sosyolojinin de isim babasıdır. Cumhuriyetçi bir filozof olan Comte, Fransız Devrimi'ni tarihte kaçınılmaz ve yaşanması **gereken** bir aşama olarak görür; 1789 insanlığın ilerlemesi için alınması gereken bir virajdır. Ancak Comte'un Devrim sonrasında özellikle Fransa'da süre giden sosyal ve politik kargaşa konusunda endişeleri vardır. Sosyolojinin kurucusu kabul edilen bu Fransız düşünürün temel gayesi, Devrim'in artçı sarsıntılarına son vermek, kısacası devrimci süreci nihayete erdirmektir.

Pozitif Felsefe Dersleri (6 cilt, 1830-1842) ve *Pozitif Siyaset Sistemi* (4 cilt, 1851-1854) adlı hacimli iki temel eseri bulunan Comte'a göre, Batı'nın içinde bulunduğu toplumsal karmaşadan kaynaklanan hastalığın tamamen tedavi edilebilmesi ancak "yeni bir inanç" ile mümkündür. İnsanlık yeni bir maneviyata ihtiyaç duymaktadır; maddi düzlemdeki karışıklık maneviyat eksikliğinin doğal bir sonucudur. Bu durum, ahlaki bozulmanın değil entelektüel bulanıklığın bir sonucudur. Batı'da süren anarşik durum **insanlığın** temel niteliği olan **süreklilik** prensibini altüst ederek toplumsal yaşamı tehlikeye sokmakta ve bu yüzden Avrupa,

“bayağı bir dayanışmaya” veya “gerçek özgürlüğün” “alçaltıcı bir eşitlik altında boğulduğu” “vahşi bir komünizme” doğru kaymaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse Comte’a göre, sosyal ve siyasal alandaki bunalım, düşünce alanındaki bunalımın sonucudur. Bu duruma son vermek için, bilimin toplumsal alana da müdahale etmesi gereklidir. Gözlerimizin önünde cereyan eden olaylar, ne ruh (tin) ile ne de madde (özdek) ile açıklanabilir. Ancak başka olaylarla açıklanabilir. Bilim, tarih boyunca gereksiz yere tartışılan tinselciliğe ve maddeciliğe (materyalizm) sırt çevirerek üçüncü bir yoldan yürümelidir: Sadece gözle görülebilen, gözlemlenebilen olaylarla ilgilenmelidir; bilim gözleme dayanmalıdır.

Comte’un **Üç Hal Kanunu** adını verdiği tarihi-toplumsal yasaya göre bilim ve insanlık sırasıyla üç evreden geçmiştir: teolojik, metafizik ve pozitif (bilimsel). İnsanlar ilk olarak en yalın bilim olan matematikte pozitif yani bilimsel düşünmeye başlamışlardır. Bilimsel düşünce daha sonra fizik, kimya, astronomi gibi nispeten daha karmaşık bilim dallarına da yayılmıştır. Biyoloji, diğer bilim dallarına göre daha karmaşık olduğu için, pozitif düşünce bu dalda daha geç ortaya çıkmıştır. Konusu toplum olan sosyoloji ise bilimlerin en karmaşığıdır ve pozitif düşünce en geç bu bilimde ortaya çıkmıştır. Comte’un bilim tasnifinde, hiyerarşik olarak en yukarıda sosyoloji bulunur. Ne var ki doğa ve fen bilimleri ile sosyal bilim (sosyoloji) arasında yöntem ve amaç olarak bir fark bulunmamaktadır.

İnsanlık tarihi de aynı üçlü aşamadan oluşmaktadır: teolojik, metafizik ve pozitif. İnsanlık, çocukluk döneminde, yani **teolojik** aşamada, fenomenlere dini bir izah getirmiş, etrafındaki olayları bu şekilde açıklamaya çalışmıştır. Gençlik çağına tekabül eden **metafizik** dönemde ise insanlar, soyut fikirlerin peşinde koşmuşlar, evreni soyut fikirler (tabiat, ideolojiler) ışığında açıklamaya çalışmışlardır. Son evre olan **pozitif** aşamada ise insanlar artık fenomenlerin nedenlerini/anlamlarını/kaynaklarını aramayı bırakmış, bunları yöneten, idare eden yasaları keşfetmeyi amaçlamışlardır. İlk iki evre, insanlık tarihinin negatif yani **yıkıcı** aşamalarıdır. Sonunda varılacak olan nihai evre ise (bilimsel evre), tüm toplumların istisnasız olarak ulaşmak durumunda oldukları pozitif, yani **yapıcı** evredir.

Yüce bir varlığa inanmanın insan için doğal ve engellenemez bir ihtiyaç olduğuna inanan Comte, 1789 sonrasında ortaya çıkan modern toplumda Kilise’den boşalan yerin başka dünyevi bir dinle doldurulması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle, hayatının sonlarına

doğru, bilimsel pozitivizmden dini pozitivizme doğru yönelmiştir. Böylece pozitif ve evrensel bir din olarak **İnsanlık Dini**'ni kurmuştur. Bu yapay dinde yüce ve kutsanan varlık insanlıktır.

Pozitivizmin siyasi boyutuyla ilgili olarak da şunlar söylenebilir: Comte'a göre Fransız Devrimi sonrasında insanlar bir anlamda başıboş bir hâlde kalmışlardır. Ortaya çıkan yeni toplum tipinde, eskiden başta din/Kilise gibi geleneksel kurumların doldurduğu birçok alan boş kalmış, toplum eşi görüşmemiş bir boşluğa düşmüş, toplumsal-siyasal büyük bir kargaşa ortamı doğmuştur. İşte bu duruma son vermek için toplumun bilimsel olarak yeniden örgütlemek gerekmektedir. Bu görev yeni ve en gelişmiş bilim olan sosyolojiye düşmektedir. Sosyoloji, modern toplumun rehberi olacak, toplumların düzen içerisinde ilerlemelerini sağlayacaktır. Nitekim **"düzen ve ilerleme"**, pozitivizmin temel ilkesi, başlıca sloganıdır.

Comte'un kurduğu pozitivizm maddeci/materyalist bir düşünce sistemi değildir. Comte, insanı maddeden ibaret görmez; insan sadece ekmekle yaşamaz. İnsanları asıl harekete geçiren fikirlerdir, düşüncedir.

Comte'a göre toplum ve devlet karşı karşıya konumlanmış, çatışan iki varlık değildir. Bu ikisinin uyum içinde bulunmaları gerekir. Devletin vazifesi, toplumun maddi ve manevi birliğini temin etmektedir. Devlet, planlayan, doğru yolu gösterendir. Kısacası devlet her alana müdahale etme yetkisine sahip olmalıdır. Özel mülkiyet de bu alanlardan biridir. Comte ilkesel olarak özel mülkiyete karşı olmamakla beraber, bu hakkın kötüye kullanılmasından endişe duymaktadır. Bu nedenle, devlet özel mülkiyeti denetleme ve gerek duyduğu zaman müdahale etme ve düzenleme yetkisini kullanmalıdır.

Öte yandan toplum da, bilimsel bir yönetim sergileyecek devlete itaat etmek, verilen görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Comte bilimsel-pozitif dönemde artık **haklar**dan bahsetmeyi bırakıp, bireysel ve toplumsal **vazifeler**i ön plana çıkarmak gerektiğini savunur.

12.3.Alexis de Tocqueville: Eşitlik – Özgürlük Dengesi

Alexis de Tocqueville (1805-1859) liberal düşüncenin önemli referans kaynaklarından biridir. Bir aristokrat olan Tocqueville'in iki önemli eseri bulunmaktadır: *Amerika'da Demokrasi* ve *Eski Rejim ve Devrim*. Bu iki eserine bakıldığında, Tocqueville'in bir filozof, tarihçi ve hukukçu olduğu, bazı tahlil ve yöntemleri ile de sosyoloji ve siyaset bilimine çok yaklaştığı görülür.

Hukuk tahsili yapmış olan Tocqueville XIX. yüzyıl düşünürlerinin birçoğunun yaptığı gibi otorite, eşitlik ve özgürlük meseleleri üzerinde durmuştur. 1835 ve 1840'da iki cilt olarak yayınladığı *Amerika'da Demokrasi* adlı eseri, Fransız hükûmeti adına cezaevlerini incelemek üzere gittiği Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptığı gözlemlere dayanan ampirik bir araştırmadır. Bu eserinde Tocqueville, düşüncelerin toplumsal sınıflar tarafından biçimlendirildiğini ileri sürmekte, yakın bir gelecekte yeni bir sanayi aristokrasisinin doğacağını ve dünyada Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya'nın hâkimiyet kuracağını öngörmekteydi. Tocqueville'in bu öngörülerinin gerçekleşmiş olması, onun sosyolojik ve politik dehasına işaret eder.

Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi*'de asıl üzerinde durduğu mesele ise özgürlük ve eşitliğin nasıl bağdaştırılacağı sorunudur. Tocqueville kısaca şu soruyu sorar: Eşitlikçi bir ortamda özgürlükler nasıl korunmalıdır? Gözlemlerine dayanarak Amerika'daki demokratik rejimin eşitliği sağlamada Avrupa'yı çoktan geçtiğini belirtir. Tocqueville'e göre bu durum, Amerika'da ayrıcalıklı sınıfların (aristokrasi) olmayışından ve kapitalizmin gelişme döneminde fırsat eşitliğinin bir süre sağlanabilmiş olmasından kaynaklanır. Toplumsal dengeyi sağlayabilmek için en önemli koşul olan orta sınıfın güçlendirilmesidir ve Tocqueville'e göre, Amerika bunu başarmıştır.

Aristokratik bir aileden olmasına rağmen Tocqueville, insanlığın 1789 sonrası yeni dönemde geri dönüşü olmayan yeni bir çağa girdiğini iddia eder: Bu çağ **eşitlik** çağıdır. Yeni dönemde insanlar arası eşitliği ortaya çıkaran faktörleri ise şöyle sıralar: eğitimin ve bilimin gelişmesi, matbaanın icadı, ateşli silahların gelişmesi, savaşlarda piyadelerin öneminin artması, hiyerarşik bir düzen kurmuş olan Katolikliğin yerini birçok bölgede Protestanlığın alması ve Amerika'nın keşfi...

Tocqueville'e göre, eşitlik sağlandıkça insan içgüdüsel olarak daha fazlasını ister. Giderek artan eşitlik talebi, ayrıcalıklılara karşı nefreti doğurur. **Doğuştan ayrıcalıkları**n ve zamanla ortaya çıkan **iktisadi ayrıcalıkları**n önlenmesi devletin görevidir. Devlet bu görevi yerine getirirken giderek merkezileşir. Merkezi devlet eşitliği benimser ve destekler. Fakat devletin merkezileşmesi, buna paralel olarak giderek artan bir şekilde toplumsal ve ekonomik hayata müdahale etmesi demokrasileri yeni bir despotizm türüyle karşı karşıya getirir.

Tocqueville'e göre, yeni dönemde, yani eşitlik çağında ortaya çıkan **eşitlikçi toplumun** fertleri bencildir; Tocqueville'in ifadesiyle "kişisel"dir. Modern toplumun fertleri, kendi

kabuğuna çekilmeye ve sadece yakın çevresiyle ilişki kurmaya meyillidir. Toplumda ortaya çıkan bu tür bir bireyselleşme, devletin daha da despotikleşmesine imkân verir. Çünkü birey, merkezi devlet karşısında tek başınadır.

Ancak tarihin geldiği nokta itibariyle, eşitliğin sağlanması yolunda ilerlemek dışında bir çare bulunmamaktadır. Tocqueville, modern toplumu 1789 öncesine döndürmenin artık mümkün olmadığını kabul eder. Bu nedenle, kendisi gibi aristokrat bir düşünür olan Montesquieu'nün önerilerine itibar etmez. Tocqueville, *Kanunların Ruhu*'nda monarşiyi ve devlet yönetiminde soylulara ayrı bir yer vermek gerektiğini savunan Montesquieu'nün fikirlerini benimsemez. Ona göre eşitlik modern dünyanın kaçınılmaz bir gerçeğidir; eşitlik ve özgürlük bağdaştırılabilir iki durumdur.

Peki eşitlikçi modern toplumlarda, devletin despotikleşmesi nasıl engellenebilir? Bir toplumda eşitlik ve özgürlük aynı anda nasıl mümkün olabilir? Tocqueville'e göre bu iki koşula bağlıdır: Birinci koşul siyasette **adem-i merkeziyet** (**decentralisation**) yani yerinden yönetim sistemini tesis etmektir. Ülke içindeki bölgelere idari özerklik verilerek yönetimin tek elde ve tek merkezde toplanması önlenecek ve Tocqueville'e göre böylece siyasi özgürlük sağlanacaktır.

İkinci koşul ise siyasi, iktisadi, bilimsel, sanatsal vb. alanlarda insanların çeşitli birlikler (dernekler) kurmalarının önü açılmalı, sivil toplum örgütleri teşvik edilmelidir. Vatandaşlar bu tür birlikler (dernekler) bünyesinde örgütlendikleri oranda kişisellikten kurtulacaklar, kamu işleriyle ilgilenmeye başlayacaklardır. Kısacası dernek (veya topluluk, cemiyet...) faaliyetlerinde bulunmak vatandaşların sorumluluk duygusunun artmasını sağlayacaktır. Ayrıca bu örgütlenmeler insanların devlet karşısında tek başlarına (birey olarak) savunamayacakları çıkarların topluca savunulmasına da imkân verecektir. Böylece eşitlikçi despotizmin önüne geçilecektir.

Tocqueville modern toplumda dinin de toplumsal bir kurum olarak önemli bir işlev göreceğinden bahseder: Din, insanların kişiselleşmelerini, birey olarak – devlet karşısında – tek başlarına kalmalarını ve maddi çıkarlar peşinde koşmalarını engelleyen bir kurumdur. Bu nedenle de modern toplumun eşitlik ve özgürlüğe bir arada sahip olabilmesi için din elzemdir, vazgeçilmezdir.

Bugünden bakıldığında Tocqueville, toplumsal ve iktisadi alanda devlet müdahalesini asgariye (mümkün olan en düşük seviyeye) indirgemeye çalışan, eşitlikçilik düşüncesine odaklanan ve özgürlükleri de savunan liberal bir düşünürdür.

Tocqueville'in diğer önemli eseri olan *Eski Rejim ve Devrim*, 1856'da yayınlanmıştır. Bu kitap, özellikle Devrim öncesinde Fransız toplumunun durumunu inceler. Tocqueville, bu döneme ("**ancien régime**" / "eski rejim") yeni bakış getirir ve Devrim'in bir kırılma, kopuş olmadığını, asırlardır devam eden ve devletin merkezileşmesiyle sonuçlanan bir sürecin neticesi olduğu tezini ortaya atar. Böylece tarihte kırılma ve kopuşların değil **sürekliliğin** altını çizmiş olur.

Tocqueville'e göre Devrim'in din karşıtı olması, özel politik nedenlerden kaynaklanmaktadır. *Amerika'da Demokrasi* adlı eserinde de belirttiği gibi, din ve demokrasi uyuşmaz iki kurum değildir. Fransa'da 1789 sürecinde ortaya çıkan Kilise karşıtı hareket aslında siyasal varlığa karşıdır. Yani rahiplere karşı verilen mücadele, özünde toprak sahiplerine, senyörlere ve yöneticilere karşı verilmiş bir mücadeledir.

Tocqueville'e göre 1789 olmasaydı, eski sosyal yapı er ya da geç zaten çökecekti. Belki bir anda yıkılmayacak ama parça parça düşecekti. Dolayısıyla Devrim, tarihi bir tesadüf değil önceki dönemin bir neticesidir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1789'un hemen sonrasında, Devrim'in neden olduğu sosyopolitik sorunlara dikkat çeken düşünürlerden biri muhafazakâr düşüncenin ilk ve en yetkin temsilcilerinden olan Edmund Burke'tür. Muhafazakârlık kısaca, geçmişe özlem duyan, gerçeği geçmişte arayan ve mevcut durumu korumaya çalışan bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Burke, Devrim'in temel ilke ve ideallerinin soyut bir insana hitap ettiğini, bu bakımdan kıymet taşımadığını savunmuştur. Ona göre, tecrübeler, geçmiş, gelenekler ve özel koşullar göz önünde bulundurulmadan soyut bir hukuktan bahsetmek de anlamlı değildir. Aynı şekilde, anayasalar da soyut bir biçimde hiç yoktan var edilemezler; bütün insani yapıtlar gibi sürekli, yavaş ve doğal bir gelişimin ürünü olmalıdırlar. Kısaca söylemek gerekirse Burke, soyut bulduğu Fransız aydınlanma düşüncesinin akılcılığına karşı İngiliz ampirizmini savunmuştur.

Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan en önemli düşünce sistemlerinden biri de şüphesiz pozitivizmdir. Pozitivizmin kurucusu olan Auguste Comte aynı zamanda "sosyoloji" adını verdiği yeni bir bilim dalının da isim babasıdır. Comte'un temel gayesi, Devrim'in yarattığı olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak, "düzen"i tesis etmektir. Comte'a göre, sosyal ve siyasal alandaki bunalım esas itibariyle düşünce alanında ortaya çıkan bunalımın bir sonucudur. Sosyal ve siyasal düzeni sağlayabilmek için entelektüel bir reforma ihtiyaç vardır. Comte'un "Üç Hal Kanunu" adını verdiği tarihi-toplumsal yasaya göre bilim ve insanlık sırasıyla üç evreden geçmiştir: teolojik, metafizik ve pozitif. Comte'a göre, Devrim sonrası ortaya çıkan toplumsal-siyasal kargaşaya son verebilmek için toplumun bilimsel olarak yeniden organize edilmesi gerekmektedir. Bu görev genç fakat en gelişmiş bilim olan sosyolojiye düşmektedir. Comte'un pozitif siyaset anlayışına göre devletin vazifesi, toplumun maddi ve manevi birliğini temin etmektedir. Devlet, planlayan, doğru yolu gösterendir. Toplum da, bilimsel bir yönetim sergileyecek devlete itaat etmek, verilen görevleri yerine getirmekle yükümlüdür.

Alexis de Tocqueville, liberal düşüncenin önemli referans kaynaklarından biridir. Tocqueville'in özellikle üzerinde durduğu mesele "özgürlük" ve "eşitliğin" nasıl bağdaştırılacağı sorunudur. Tocqueville 1789 sonrası yeni dönemde, yeni bir çağa girdiğini belirtir. Bu çağ "eşitlik" çağıdır. Yeni dönemde, yani eşitlik çağında ortaya çıkan eşitlikçi toplumun fertleri bencildir veya diğer bir ifadeyle "kişisel"dir. Modern birey, kendi kabuğuna çekilmeye meyillidir. Toplumda ortaya çıkan bu bireyselleşme/kişiselleşme temayülü, devletin – tek başına kalan birey karşısında – daha da despotikleşmesine neden olabilir. Eşitlikçi modern

toplumlarda, devletin despotikleşmesine engel olabilmek için Tocqueville iki yol önerir: 1) siyasette adem-i merkeziyet sisteminin tesis edilmesi ve 2) insanların birlikler (dernekler) kurmalarının, yani sivil toplum örgütlerinin teşvik edilmesi.

Bölüm Soruları

1. Muhafazakâr düşünce, Fransız Devrimi'ni nasıl değerlendirmektedir? Burke'ün Aydınlama düşüncesi ve Fransız akılcılığı hakkındaki görüşleri nelerdir?

2. Comte, "düzen ve ilerleme" ile ne kastetmektedir? Comte'a göre 1789 sonrasında toplumsal alanda ortaya çıkan boşluk(lar) nasıl doldurulmalıdır? Pozitivizm ve İnsanlık Dini hakkındaki açıklamaları gözden geçirerek tartışınız.

3. Comte'a göre modern toplumda sosyoloji ne tür bir işlev görecektir?

4. Tocqueville'e göre özgürlük ve eşitlik nasıl bağdaştırılabilir? Eşitlikçi toplumlarda despotizm tehlikesi neden söz konusudur? Devletin despotikleşmesinin önüne nasıl geçilebilir? Tocqueville'in çözüm önerileri nelerdir?

13. XIX. YÜZYILDA MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

13. XIX. YÜZYILDA MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİ

13.1.Milliyetçilik Düşüncesinin Doğuşu

13.2.Millet Kavramı ve Milliyetçilik Düşüncesi

13.3.Alman Milliyetçilik Düşüncesi: Fichte ve Hegel

Anahtar Kelimeler

- Milliyetçilik,
- Fransız Devrimi,
- Napoléon Bonaparte,
- Fichte,
- Hegel,
- Diyalektik yöntem

Giriş

Bu derste, millet kavramı, milliyetçilik düşüncesi ve farklı milliyetçilikler incelenecektir. Bu çerçevede, milliyetçiliğin Fransız Devrimi'ne uzanan kökleri ve Napoléon'un Avrupa'da yürüttüğü işgal politikalarına bir tepki olarak gelişen Alman milliyetçilik düşüncesi üzerinde durulacaktır. Ayrıca, XIX. yüzyılın iki önemli Alman düşünürünün (Fichte ve Hegel) devlet ve millet kavramları üzerine ileri sürdükleri fikirler değerlendirilecektir.

13.1.Milliyetçilik Düşüncesinin Doğuşu

Milliyetçilik veya **ulusçuluk** Fransız Devrimi'yle eşanlı olarak ortaya çıkan ve sonrasında hızla gelişen modern bir düşüncedir. Her ne kadar Fransız Devrimi tüm insanlığı ilgilendiren evrensel ideallerden söz etse de modern anlamıyla **"ulus"** kavramı ve **"ulusçuluk"** düşüncesi 1789'un bir ürünüdür. Bu düşünce çok kısa zamanda başta Avrupa olmak üzere tüm dünyaya yayılmış ve farklı etnik-dini topluluklardan oluşan imparatorlukların sonunu hazırlamıştır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan farklı ırk ve dinlere mensup, farklı diller konuşan gruplar, XIX. yüzyılda ulusçuluk düşüncesinin etkisiyle ayrılıkçı siyasi-kültürel taleplerde bulunmaya başlamış, merkezi yönetime başkaldırmış ve bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanıp çökmesiyle sonuçlanmıştır.

Milliyetçilik bir ideoloji olarak kuramsal yanı zayıf, ancak siyasal bir pratik olarak oldukça etkili bir düşüncedir. Bu özelliğiyle de kitleleri harekete geçirme kabiliyeti son derece yüksektir. Genel bir düşünce veya müstakil bir ideoloji olarak değerlendirmek gerekirse milliyetçiliğin ünlü teorisyenleri yoktur. Her milliyetçiliğin kendine ait tarihçileri, edebiyatçıları, yani kısaca entelektüel bir grubu vardır. Bunlar, milliyetçilik ideolojisini kuran değil, çeşitli milliyetçiliklere rengini veren yazarlardır.

Son iki asırlık siyasal gelişmelerin çatısını milliyetçi ilkelerin belirlediğini söylemek yanlış olmaz. Bu kadar belirleyici olmuş bir ideolojinin genel olarak anlamının belirsiz olması ilginç görünebilir, ancak milliyetçiliğin kitlelere ulaşma gücünün arkasında tam da bu muğlaklık yatar. Milliyetçilik koşullara göre içi doldurulabilen bir ideolojidir. Bu anlamda, sabit veya evrensel nitelikli evrensel milliyetçi ilkelerden bahsetmek zordur. Milliyetçilik liberalizm, muhafazakârlık, faşizm ya da sosyalizme eklemlenmekte zorluk çekmemiştir. Hangi ideolojiyle ittifak yaptığına bağlı olarak milliyetçi ilkeler de farklılaşmaktadır. Dolayısıyla tek bir milliyetçilik yoktur, milliyetçilikler vardır. Ancak milliyetçiliğin farklı görünümleri altında genel bir anlamı ve özelliklerinin olduğunu da belirtmek gerekir.

13.2.Millet Kavramı ve Milliyetçilik Düşüncesi

"**Millet**" ve "**milliyetçilik**" kavramlarının Batı dillerindeki karşılığı, Latince "**natio**" sözcüğünden türemiş "**nation**" ve "**nationalism(e)**"dir. Roma'da yabancıları adlandırmak için kullanılan "**natio**", olumsuz ve küçük düşürücü bir anlama sahipti.

Orta Çağ'da kullanılan "**nation**" sözcüğü ise bir anlam kaymasına uğrayarak üniversitelere gelen öğrenci gruplarını ifade etmek için kullanılır. Örneğin Paris Üniversitesi'nde dört milletin varlığından söz edilir: "şerefli" Fransa milleti, "sadık" Picardie milleti, "saygıdeğer" Normandiya milleti ve "sabırlı ve yiğit" Cermen milleti. Görüldüğü gibi "millet" kavramı, bu dönemde olumsuz ve küçük düşürücü anlamından sıyrılmıştır.

XIII. yüzyılda ise "millet" kavramı yeni bir anlam kazanır: Üniversitelerde aynı görüşü paylaşan öğrenci topluluklarını ifade etmek için kullanılır. Böylece "**nation**" kavramı, düşünsel-siyasi bir içerik kazanmış olur.

XVI. yüzyılda İngiltere'de ise "**nation**" kavramı, elitle birlikte ülke nüfusunu, yani "halk"ı da ifade etmek için kullanılır. Halk, önceleri küçümsenen, aşağı sınıfları anlatmak için kullanılan bir ifadeyken, milletin halkla özdeş kullanımı, halkın seçkin hâle gelmesi ve aşağılanmaktan kurtulmasının bir göstergesidir.

"**Nation**" kavramının geçirdiği dönüşümlerden de anlaşılacağı gibi milletin siyasal bir özne olarak ortaya çıkması görece yeni bir durumdur. Arapça bir kelime olan "millet" kavramı da bugünkü anlamına uzun bir süreç sonunda, çeşitli dönüşümlere uğrayarak kavuşmuştur. Arapçada millet kavramının işaret ettiği topluluğun dinsel bir anlamı vardır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'ndaki **"millet sistemi"** de dini inançlar ölçüt alınarak oluşturulmuştur. Millet sisteminin, Balkanlar'da ortaya çıkan milliyetçilik hareketleriyle işlevini kaybetmesinden sonra, Türkçede "millet" sözcüğü bugünkü modern anlamına yakın bir içeriğe kavuşmuştur. Cumhuriyetin ikinci on yılından itibaren ise milletin taşıdığı dinsel çağrışımlardan kurtulmak amacıyla **"ulus"** kavramı tercih edilmiştir.

Görüldüğü gibi gerek "**nation**" gerekse "**millet**" kavramları oldukça eski kavramlar olmakla birlikte günümüzde sahip oldukları modern anlamlarına ancak yakın bir geçmişte kavuşmuşlardır.

Siyasal bir hareket olarak milliyetçiliğin kökenlerinin Fransız Devrimi'nde bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Avrupa kıtasında yaygınlaşması ise, Fransız Devrimi'nin fikirlerini kılıçla yayan **Napoléon Bonaparte (1769-1821)** savaşlarıyla olmuştur. Daha önceki derslerimizde de gördüğümüz gibi Fransız Devrimi'yle birlikte feodal bağlar çözülmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde Rousseau'nun fikirlerinin etkisi daha fazla hissedilir olmuştur. Rousseau, yönetici-yönetilen ilişkilerini "genel irade" kavramı etrafında yeniden kurgulamasıyla milliyetçi düşüncenin önemli kalemlerinden, hatta kurucu yazarlarından biri

olarak kabul edilir. Yine daha önce gördüğümüz gibi Rousseau, milletin tek bir hükümdarın kişiliğinde ya da yönetici sınıfta somutlanmasını reddetmiş ve "millet" ile "halk" kavramlarını özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleştirme, Fransız Devrimi'nin temel ilkesi olurken, milliyetçilik düşüncesinin de gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır.

Napoléon'un önderliğinde milliyetçilik militarizmle iç içe geçmiştir. Milliyetçilik, bir Fransız asker ve devlet adamı olan Napoléon'un işgal ettiği bölgelerde hızla yayılmıştır. Avrupa'nın Napoléon tarafından işgal edilen topraklarında, feodal kalıntılar temizlenmiş fakat buna paralel olarak Rusya'dan İspanya'ya, İtalya'dan Almanya'ya kadar geniş bir bölgede sert tepkiler ortaya çıkmıştır. Napoléon, İtalya ve Almanya'da parçalanmış toprakları birleştirerek milletleşmenin koşullarını hazırlamış, aynı zamanda sebep olduğu öfkeyle milliyetçiliğin ihtiyaç duyduğu "öteki"nin yaratılmasını da kolaylaştırmıştır.

13.3.Alman Milliyetçilik Düşüncesi: Fichte ve Hegel

Almanya'da da milliyetçilik fikrinin gelişiminde Fransız düşüncesinin etkisi büyük olmuştur. Alman milliyetçiliğinin en önemli temsilcisi kabul edilen **Johann Gottlieb Fichte (1762-1814)**, Fransızların Devrim adına Almanya'yı ele geçirişlerini ve Alman ordusunun yenilgisini yaşamış bir düşünürdür. Bu yenilgi Alman filozofu çok derinden etkilemiştir. Fichte, verdiği halka açık konferanslarda Almanları saldırganlara karşı direnmeye, silaha sarılmaya davet etmiştir. Kendisi de Napoléon ordularına karşı savaşa bizzat katılmıştır. Almanların Fransızlara karşı elde ettiği zaferden sonra ise Berlin Üniversitesi'nde profesörlük ve rektörlük yapmıştır.

Fichte'ye göre özgürlük, özgür düşünce demektir. Özgür düşünceyi sağlayan ise bilimdir. Özgürlük anarşi değildir, çünkü bilim denge ve tutarlılıktır, sağduyu ve akıldır. Özgürlüğü ise kurallara bağlayacak, iç dengesini sağlayacak, tutarlı hâle getirecek olan hukuktur. Hukukun olması içinse birçok hukuk öznesinin (toplumu oluşturan bireyler) yanı sıra güçlü bir devletin varlığı gerekmektedir. Toplumun amacına ulaşabilmesi için özgürlüğün hukuk yani devlet tarafından düzenlenmesi gerekmektedir. Gerçek özgürlük düzenli özgürlüktür; düzenlenmeyen özgürlük bilim dışıdır.

Fichte'ye göre milli toplum, yani örgütlenmemiş toplum (**gesellschaft**) devlete üstündür. Devlet ancak milli toplumu kendi içinde toplayabildiği an yetkinliğe ulaşabilir, tam ve kusursuz hâle gelebilir. Milli toplumu çevreleyen devlet iktisadi alanı da düzenler.

Fichte *Alman Milleti'ne Söylevler* adlı eserinin ilk bölümünde, her şeyi yitirdik, elimizde "eğitim" kaldı, onu akıllıca kullanmalıyız der. Fichte, Jean-Jacques Rousseau'nun 1762'de eğitim üzerine yayınladığı *Emile* adlı eserinden esinlenerek aktif bir eğitim yöntemi önermiştir. İnsanı tümüyle kavrayacak olan bu aktif eğitim, karma ve yatılı liselerde devlet tarafından verilecek, çocuklar ailelerinden mümkün olduğu kadar uzak kalacaklardır.

Fichte'ye göre eğitilmeye en elverişli ırk, Alman ırkıdır. Alman ulusunu oluşturanların ortak noktası Almanca konuşmalarıdır. Alman milliyetçiliğinin en önemli unsuru dildir. Alman dili, Fichte'ye göre milli, yani halktan gelen bir dildir. Latinceden gelen diller, örneğin Fransızca, milli kaynağından kopuk, ölü dillerdir.

Fichte'ye göre Alman milleti, dünyanın en bilgin, en araştırmacı milletidir, insanlığın gelişmesinin öncüsüdür. Alman Romantikleri olarak adlandırılan entelektüel grup da siyasi düşünce alanında benzer fikirleri savunmaktadır. Bu düşünürler **organisist** bir yaklaşımı savunurlar: Devlet her şeydir; devlet, vücudu/bütünü temsil eder, birey ise hücredir. Alman milliyetçiliğini iktisadi görüşleri ise **Friedrich List (1789-1846)** tarafından dile getirilmiştir.

Alman milliyetçiliği ve siyaset düşüncesi hakkında görüşlerine yer vermemiz gereken bir diğer düşünür **Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)**'dir. Hegel, Alman idealist düşüncesine son hâlini vermiştir. Uyguladığı diyalektik yöntem daha sonra Marx tarafından da kullanılacaktır. Marx, o meşhur deyimiyle, Hegel'de elleri üzerinde duran diyalektiği ayakları üzerine oturtmuş ve **diyalektik materyalizm**i savunmuştur.

Hegel, Eflatun'un idealist düşüncesini yenilemiştir. Ona göre madde, ruhun ürünüdür. Hegel de tıpkı Fichte gibi gerçeğin bilinç alanında bulunduğunu, bilinci çözümleyecek olursak gerçeğe varabileceğimizi savunmuştur. Hegel'e göre varlığın özü zıtlıklardır. Zıtlıklar olmasaydı varlık da olmazdı. Karşıtlıklar, oluşun ilkesidir. Evrim, **tez** ve **antitez** arasındaki çatışma sonunda ortaya çıkan **sentez**dir.

Bu mantık çerçevesinde Hegel'e göre devlet, bireysel iradelerle genel iradenin karşılaştığı yerdir. Diğer bir deyişle, bireysel irade ve çıkarlarla genel çıkar arasında bir sentezdir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, devletin tek tek bireysel iradelerin bir yığınından ibaret olmadığıdır. Devlet, tanrısal bir irade, makul ve canlı bir bütündür.

Hegel'e göre insan, gerçekliğini, nesnel anlamdaki ahlaki değerini ancak bir topluluğun organı olmakla elde edebilir. Bu yüzden her şeyini devlete borçludur. Bireyin tüm değeri, tüm

manevi gerçekliği yalnızca devlete bağlıdır. Özgürlük ancak ahlaki bir bütün olan devletin varlığıyla gerçekleşebilir. Dolayısıyla, doğal yaşama hâlinde özgürlük söz konusu değildir.

Hegel'e göre devlette her şey, genelle özelin birliğine dayanır. Devletin içeriğini **"milli ruh"** meydana getirir. Milli ruh, din, hukuk, bilim, sanat, sanayi gibi özel alanlardan oluşur. Bu alanlar içten bir bağla birbirine bağlıdır, tümü birden milli ruhu teşkil eder. Bir devlet ancak milli bir ruh taşıyorsa devlet sayılabilir.

Hegel de Fransız Devrimi'nin soyutluğundan doğan yıkımları önlemek için somut olanı yani **tarihî olanı** ve **var olanı** savunmuştur. Diyalektik yöntemi düşünce alanında uygulayan, devleti mutlak ve yüce bir değer olarak gören Hegel, bir yanıyla milliyetçi, diğer yanıyla tutucu bir düşünürdür.

Bu Bölümde Ne Öğrendik?

Kökleri Fransız Devrimi'ne uzanan milliyetçilik, çağımızı derinden etkileyen modern bir siyasal düşünce ve harekettir. Milliyetçilik düşüncesinin Avrupa'da yaygınlaşmasında, Fransız Devrimi'nin fikirlerini kılıçla yayan Napoléon Bonaparte'ın büyük rolü olmuştur. Söz konusu dönemde, Rousseau'nun fikirleri hiç olmadığı kadar etkili olmaya başlamıştır. Rousseau, yönetici-yönetilen ilişkilerini "genel irade" kavramı etrafında yeniden kurgulamasıyla milliyetçi düşüncenin kurucu yazarlarından biri olarak kabul edilir. Rousseau, milletin tek bir hükümdarın kişiliğinde ya da yönetici sınıfta yansıdığı fikrini reddetmiş, "millet" ile "halk" kavramlarını özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleştirme, Fransız Devrimi'nin temel bir ilkesi olurken, milliyetçilik düşüncesinin de gelişimine önemli katkı sağlamıştır.

Alman milliyetçilik fikrinin gelişiminde Fransa'nın etkisi büyük olmuştur. Alman milliyetçiliğinin en önemli temsilcisi Johann Gottlieb Fichte (1762-1814)'dir. Fichte'ye göre özgürlük, özgür düşünce demektir ve özgür düşünceyi sağlayan da bilimdir. Özgürlük, anarşi anlamına gelmez, çünkü bilim denge, sağduyu ve akıl demektir. Özgürlüğü belli kurallara bağlayacak ve tutarlı hâle getirecek olan ise hukuktur. Hukuktan bahsedebilmek için güçlü bir devletin varlığı gerekmektedir. Gerçek özgürlük düzenli özgürlüktür; düzenlenmeyen özgürlük bilim dışıdır.

Alman milliyetçiliği ve siyaset düşüncesinin önde gelen bir diğer temsilcisi, Alman idealist düşüncesine son hâlini veren Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)'dir. Hegel'e göre, devletin içeriğini "milli ruh" meydana getirir. Milli ruh, din, hukuk, bilim, sanat, sanayi gibi özel alanlardan oluşur. Bu alanlar içten bir bağla birbirine bağlıdır ve birlikte milli ruhu teşkil ederler. Kısacası devleti devlet yapan, sahip olduğu milli ruhtur. Hegel, Fransız Devrimi'nin soyut ilkelerinden kaynaklanan yıkımları önlemek için somut, yani **tarihî olanı** ve **var olanı** savunmuştur. Diyalektik yöntemi düşünce alanında uygulayan Hegel, devleti mutlak ve yüce bir değer olarak görür.

Bölüm Soruları

1. "Nation", "millet" ve "ulus" kavramları, dünyada ve Türkiye'de tarihsel olarak nasıl bir anlam değişimi yaşamıştır?

2. Fichte'ye göre "özgürlük", "hukuk" ve "devlet" arasında nasıl bir ilişki vardır?

3. Fichte, Alman ırkı için nasıl bir eğitim tarzı önermiştir?

4. Hegel'e göre "milli ruh" hangi unsurlardan oluşur?

5. Hegel'in Fransız Devrimi'ne yönelik en temel eleştirisi nedir?

14. SOSYALİZM DÜŞÜNCESİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

14. SOSYALİZM DÜŞÜNCESİ

14.1.Sosyalizmin Doğuşu

14.2.Ütopyacı Sosyalizm

14.3.Bilimsel Sosyalizm

14.4.Anarşizm

Anahtar Kavramlar

- Sosyalizm,
- Sanayi Devrimi,
- Saint-Simon,
- Karl Marx,
- Anarşizm,
- Pierre-Joseph Proudhon

Giriş

Bu derste, ütopik ve bilimsel sosyalizm ile anarşizm konuları ele alınacaktır. Bu çerçevede sırasıyla, Saint-Simon, Karl Marx ve Pierre-Joseph Proudhon'un görüşleri incelenecektir.

14.1.Sosyalizmin Doğuşu

Çağımızda – özellikle XX. yüzyılda – etkili olmuş, bugün üzerine hâlâ çok çeşitli tartışmaların yürütüldüğü siyasi düşünce akımlarından biri de sosyalizmdir. "Sosyalizm" sözcüğü Fransa ve İngiltere'de, 1830-1840 tarihleri arasında kullanılmaya başlanmıştır. Bilinen ilk kullanımı, Fransız düşünür ve siyaset adamı Pierre Leroux'ya aittir. Leroux, 1832'de "sosyalizm" kavramını eşitlik ve özgürlüğün bağdaştırıldığı ideal bir toplum düzenini ifade etmek için kullanmıştır. Fransız düşünüre göre sosyalizm, mutlak bireyciliğin karşıtıdır.

Sosyalist düşünce kendisini genellikle ilk çağlardan beri süren bir mücadeleye, bir çatışmaya göre tanımlar: varlıklıya yoksulun, üretim araçlarına sahip olanla emeğinden başka bir şeyi olmayanların kavgası. Sosyalist düşünceye göre, eşitlik uğruna verilen mücadele, Eski Çağ'da (köle-efendi), Orta Çağ'da (serf-senyör), Fransız Devrimi esnasında (burjuva-aristokrat) ve sonraki dönemde (işçi/proleter-işveren/kapitalist) hep var olmuştur. Bu eşitsizlikler, siyasi düşünce alanına giderek daha belirgin bir şekilde yansımıştır. Sosyalist düşünürler, eşitsizliklerin her daim var olduğu toplumu – ve dolayısıyla tarihi – farklı sınıflar arasındaki çatışmalar bağlamında değerlendirmişlerdir. Nitekim XIX. yüzyılın en önemli düşünürlerinden ve sosyalist düşüncenin temel referans kaynağı olan Karl Marx (1818-1883) insanlık tarihinin, sınıf mücadeleleri tarihi olduğunu savunmuştur.

Sosyalizmin modern anlamıyla siyasi düşünce tarihinde yerini alabilmesi birbirine bağlı iki tarihi olayın gerçekleşmesiyle mümkün olmuştur. Bu olaylardan ilki **Sanayi Devrimi**, ikincisi ise sanayileşme sonucu ortaya çıkan **"işçi sınıfı"**, diğer bir yaygın kullanımıyla **"proleterya"**dır.

Sanayi Devrimi, XVIII. yüzyılda İngiltere'de başlamış, kısa bir süre içinde Kıta Avrupa'sının geneline yayılmıştır. Örneğin Fransa'da, Sanayi Devrimi'nin tamamlanması 1850'lerden sonra, yani XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir.

Sanayi Devrimi sonrasında iyice güçlenen kapitalizmin ortaya çıkarttığı sorunlar şu genel başlıklar altında toplanabilir:

- Serbest rekabet, denge ve koşullarda eşitlik yaratmamış, servetlerin belirli ellerde toplanmasına yol açmıştır,
- Kapitalist düzenin ortaya çıkarttığı bu tekelleşme, fazla üretime ve bunalımlara yol açmıştır,

- Sanayileşme, işçi sınıfının durumunu düzeltmemiş, aksine daha da kötüleşmesine sebep olmuştur.

Sosyalistler genel olarak işte bu sorunlara çareler aramaktaydı. Nihai amaçları eşitsizliği tamamen ortadan kaldırmaktı. Bunlar arasında bir kesim – tıpkı Aydınlanmacı düşünürler gibi – insanların çektiği ıstırap ve sefaletin, uğradıkları haksızlıkların, önerecekleri çarelerle son bulacağını savunmaktaydı. Bu düşünürlere göre, o ana kadar bu haksızlıklara bir çare bulunamayışının nedeni, eşitliği sağlayacak fikirlerin daha önceki dönemlerde bilinmemesinden kaynaklanmaktaydı. Düşünce ile madde arasındaki ilişkinin yarattığı temel çelişkiyi, düşünceyi ön plana çıkartarak çözme eğilimindeki bu düşünürlere, siyasal düşünceler tarihinde **"ütopyacı sosyalistler"** adı verilmektedir.

14.2.Ütopyacı Sosyalizm

Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan ütopik sosyalizmin en önemli temsilcilerinden biri Saint-Simon (1760-1825)'dur. Pozitivizmin habercisi sayılan bu aristokrat düşünür her şeyden önce bilime ve ilerlemeye inanır. Spekülatif tartışmaların yerini pozitif fikirlerin, ilahi esaslara dayanan ahlak ve siyasetin yerini akla dayanan ahlakın ve endüstriye dayanan politikanın alması gerektiğini savunur.

Auguste Comte'un en önemli ilham kaynaklarından olan ve bir anlamda hocası sayılan Saint-Simon'a göre, çalışan sınıf ana sınıftır. Toplumu besleyen, ayakta tutan kesim de bu sınıftır. Siyasetin bir üretim bilimi olduğunu savunan bu düşünüre göre devleti sadece işçi sınıfı değil, tüm üreticiler yönetmelidir. Fransızcaya "**industriel**" yani "sanayici" sözcüğünü kazandıran Saint-Simon'a göre, toplumun maddi gücünü sanayiciler, manevi gücünü ise bilim adamları sağlayacaktır. "Sanayici", toplumun genel olarak ihtiyaçlarını veya maddi zevklerini karşılayacak bir veya birçok maddi vasıtayı üretmeye ve üretilen bu malları fertlere ulaştırmaya çalışan kişidir. Sanayileşmekte olan bir toplumda (örneğin XIX. yüzyılın başlarında Fransız toplumunda) temel çelişki, Saint-Simon'a göre, üretime her ne şekilde olursa olsun katılanlarla, katılmayanlar arasındadır.

Bu düşüncenin bir parçası olarak, toplum için hayati olan meslekler üretime yönelik olanlardır. Bu nedenle bir toplum en iyi kimyagerlerini, mimarlarını veya ustalarını kaybederse, ülkenin ihtiyaçlarını karşılayan bu üreticilerin yerini doldurmak çok zor olacağından en azından bir kuşağın büyük sıkıntılar yaşaması kaçınılmazdır. Buna karşılık, saray efradının, subayların, bankacıların, din adamlarının veya mülk sahiplerinin önde gelenlerinin yitirilmesi, toplumda

büyük üzüntülere yol açsa da devletin gerçek yapısında bir değişikliğe yol açmayacağı için ikincil derecede önem arz etmektedir.

Saint-Simon, iktisadi alt yapının önemine vurgu yapmış, iktisadi ve siyasi liberalizm ile demokrasiyi amansızca eleştirmiştir. Devletin, insanların yönetimiyle ilgilenmeyi bırakması ve sadece malların idaresiyle ilgilenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre yönetimde sadece **uzmanlar** görev almalıdır: mühendisler, mimarlar, teknisyenler, iktisatçılar... Saint-Simon'un önerdiği bu yönetim tarzına bugün "**teknokrasi**" adı verilmektedir. Bu yönetim anlayışına göre; sanayi, ekonomi ve devlet, politikacılar değil, uzmanlar, teknisyenler ve uygulayımcılar tarafından yönetilmelidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Saint-Simon eşitliğe inanmayan düşünürler arasında yer alır, hiyerarşiyi ve aydınların üstünlüğünü savunur.

14.3.Bilimsel Sosyalizm

Bilimsel sosyalizm, materyalist felsefe ile diyalektik yöntemi birleştiren bir dünya görüşüdür. Bilimsel sosyalizme göre bilim, ancak doğadan hareket ettiği zaman gerçek bilimdir. Tarih ise, doğa tarihinin insanla ilgili parçasından ibarettir. Dünyayı değiştirmek, dünyanın ne yönde değişmekte olduğunu bilmekle ve bu bilgiyi kullanarak değişikliği hızlandırmakla mümkündür.

Bilimsel sosyalizmin veya diğer adıyla Marksizm'in kurucuları, *Komünist Manifesto* (1848) adlı eserin yazarları olan Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895)'dir. Engels Marksist öğretiye önemli katkılarda bulunsa da ön plana çıkan, öğretiye adını veren ve bilimsel sosyalizm denilen **sentezi** ortaya çıkarak düşünür Marx'tır.

Söz konusu sentez üç yaklaşımdan beslenir: 1) Hegel'in diyalektik tarih felsefesi, 2) Klasik ekonomi politikası olarak adlandırılan İngiliz iktisat öğretisi ve 3) Fransız sosyalizmi.

Marksizm'in her şeyden önce, elleri üzerinde yürüyen Hegel'in diyalektiğini ayakları üzerine oturttuğu söylenir. Hegel, diyalektiği idealist bir düşünce için kullanıyordu. Onun salt idealizmi siyaset alanında tutucu sonuçlara varıyordu. Oysa Herakleitos'tan esinlenen diyalektik yöntem, özü itibariyle hareket ve mücadele üzerine kurulmuş, çelişkilerin ve zıtlıkların mücadelesine dayanmaktaydı.

Gençliğinde Hegelci olan Marx, diyalektiği maddeye daha doğrusu materyalizme uyarlamıştır. Maddecilik nedir? Kısaca tekrarlamak gerekirse, "ruh" ile "madde", "düşünce" ile

"varlık" arasında belirli bir ilişki vardır. Materyalistlere göre, ilk ve esas olan maddedir. Evreni ve maddeyi yaratan ruh değildir; tersine ruhu yaratan maddedir, yani evrendir, doğadır. Kısacası ruh, maddenin yüksek bir ürününden başka bir şey değildir. Maddenin var olma biçimi harekettir, diğer bir deyişle devinmedir. Hiçbir yerde hiçbir zaman hareketsiz bir maddeye rastlamak mümkün değildir. Marksistlere göre, burada söz konusu olan mekanik bir hareket değil, diyalektik bir harekettir. Her değişme karşıt güçlerin çatışmasından doğar. Eğer bir şey değişiyorsa, bunun nedeni kendi karşıtını içinde barındırıyor olmasıdır. Diyalektik kısaca, çelişkilerin bilimidir. Diyalektik düşünceye göre, her değişim iki süreç içinde gerçekleşir: Önce nicel (kantitatif) bir değişim söz konusudur; bu daha sonra nitel (kalitatif) değişime dönüşür. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, nicel değişim belli bir noktadan sonra nitel bir değişimle sonuçlanır.

Marksizm'e göre, diyalektik yöntemi maddeye uygulayarak doğayı ve toplumu yöneten yasalar öğrenilebilir ve bu yasalardan hareketle – doğa gibi – toplum da değiştirilebilir. Marksizm'e göre insanlık tarihi, bir yandan insanın doğayla öte yandan insanının insanla mücadelesinden ibarettir. Daha doğru bir deyişle tarih, sınıf mücadelelerinin tarihidir. Bu açıklamalardan hareketle Marksizm'in hem determinist (gerekirci) hem de volontarist (iradeci) bir düşünce olduğunu söyleyebiliriz.

Marksizm gerekircilik düşüncesini İngiliz iktisat öğretisinden ödünç almıştır. Adam Smith ve David Ricardo gibi İngiliz iktisatçılara göre zenginliğin üretimi sırasında insanlar (işçi, patron, köylü, zanaatkârlar vs.) arasında kendi iradeleri dışında belirlenen ilişkiler doğar. Bunlar, insanların kendi iradeleriyle değiştiremeyecekleri zorunlu ilişkilerdir, yani üretim ilişkilerinin yarattığı sınıflar arası ilişkilerdir. Marksizm'in temel kavramlarında olan "sınıf" ve "sınıf çatışması"nın kaynağı ise Fransız sosyalizmine dayanır.

Felsefe, iktisat ve sosyoloji alanlarının üçünü de kapsayan *Kapital* (1867) adlı çok önemli bir eser ortaya koyan Marx, geliştirdiği **"artı değer"** kuramıyla iktisat bilimine önemli bir katkıda bulunmuştur. Özetle "artı değer", işçinin ücret olarak aldığından daha fazla değer yaratması ve aradaki farkın da işverene gitmesidir. Marx'a göre proletarya ile burjuvazi arasındaki bu sömürü ilişkisi, proletaryanın mutlak fakirleşmesine yol açmaktadır.

Anlaşılacağı gibi, bilimsel sosyalizm ne sadece bir iktisat öğretisi, ne de yalnızca bir siyaset öğretisidir. Sözcüğün en geniş anlamıyla bu felsefe, bir dünya görüşüdür

(Weltanschauung). Bu anlamda Marksist düşünce, dünyayı sadece açıklamayı değil değiştirmeyi de amaçlayan bir felsefedir.

Bilimsel sosyalizmin siyasete bakışını açıklamak için öncelikle Marksist sosyolojiden ve tarihi maddecilikten bahsetmek gerekir. "Tarihi maddecilik", maddeci diyalektik yöntemin toplumların tarihine uygulanmasından ibarettir. Tarih, insanların eseridir ancak onların tarihi yapan bilinçlerini belirleyen, düşüncelerine yön veren sosyal durumlarıdır, yani maddi koşullardır.

İnsanın bilincini öncelikle belirleyen şey, onun varlığını etkileyen ihtiyaçlarını karşılayan **üretim**dir. Üretimi belirleyen en nesnel öğe ise **üretim tekniği**dir. Üretim tekniği, insanın eseridir fakat insanın denetleyemeyeceği sonuçlar doğurmaktadır. Üretim tekniği, **üretim biçimi**ni belirler. Üretim biçimi ise **sosyal yapı**yı doğurur.

Üretim ilişkilerinin bütünü, toplumun iktisadi yapısını yani **alt yapı**yı meydana getirir. Bilimsel sosyalizme göre hukuki ve siyasi kurumlar **üst yapı**yı meydana getirir ve alt yapı tarafından belirlenir. Bu tek yönlü bir belirlenme değildir; üst yapının da alt yapıyı etkilediği durumlar vardır, ancak **son tahlilde belirleyici öğe alt yapıdır.**

Marx'a göre üretim tekniği geliştikçe, üretim ilişkileri ve üst yapı kurumları da değişmektedir. İlkel sınıfsız toplum, köleci toplum, feodal toplum ve kapitalist toplumun her biri değişik üretim ilişkilerini yansıtmaktadır. Aynı zamanda bu toplumların hepsi ayrı üst yapı kurumlarına sahiptirler. Siteden imparatorluğa, mutlak monarşiden temsili monarşiye geçiş, rastlantıların veya insan düşüncesinin evriminin bir sonucu değildir. Bu siyasi değişimlerin temel nedeni kol değirmeninden yel değirmenine, oradan da buharlı makineye geçişin bir neticesidir. Yani tüm bu değişimlerin temel etkeni, üretim tekniğindeki gelişmelerdir. İlkel sınıfsız toplumdan başlayıp sırasıyla köleci, feodal ve kapitalist toplumdan geçerek sosyalizme varacak tarihsel süreçte, değişimin temel nedeni maddi alanda süre giden değişimlerdir.

Marx'a göre kapitalist toplumda üretim araçları gittikçe tekelleşecek, yani belirli ellerde toplanacaktır. Bu durumda çelişkiler ve sefalet giderek artacak ve sonuçta kapitalizm, proletarya tarafından ortadan kaldırılacaktır. İlkel sınıfsız toplum, köleci toplum, feodal toplum ve kapitalist toplumdan sonra üretim biçimi olarak sosyalizm gelecektir. Diyalektik bir süreç neticesinde kapitalist toplum kendi karşıtına dönüşecek (kapitalist toplumdan sosyalist toplum doğacak) ve böylece sınıfsız topluma geçilecektir. Fakat bunun için öncelikli olarak sınıflı

toplumun üst yapı kurumlarının ortadan kalkması şarttır. Bu geçiş, siyasi bir mücadeleyi de gerekli kılmaktadır. Marksizm'e göre, siyasi mücadelenin odaklandığı nokta ise devlettir.

Bilimsel sosyalizme göre devlet, toplumun tarihi gelişimi içinde belirli bir dönemin ürünüdür. Bu anlamda devlet, ne toplum dışı, ne de toplum üstü bir kurumdur. Devleti önemli kılan şey ise toplumun sınıflara bölünmüş olmasıdır. Engels'e göre "çelişik ekonomik çıkarları olan sınıfların birbirini yememeleri ve kısır bir çatışma sonucu toplumun parçalanmaması için görünüşte bu çatışmaların üstünde olan, bu çatışmaları önleyecek bir güce ihtiyaç vardır. İşte toplumdan doğan fakat ondan üstün bir duruma geçen ve gittikçe toplumdan uzaklaşan bu güç devlettir".

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi devlet, bilimsel sosyalizme göre sosyal mücadeleyi yavaşlatan, ona engel olan, iktidardaki sınıfın (yani ekonomik bakımdan üstün durumda olan ve üretim araçlarına sahip olan sınıfın) baskı aracıdır. Marx devletin temelde bir baskı aracı olduğunu belirtmekle beraber bazı durumlarda sınıflar arası güç dengesinin bulunduğu dönemlerde devletin hakem durumuna geçebileceğini de kabul eder. Buna örnek olarak burjuvazinin yükseldiği, aristokrasinin ise gerilediği XVIII. yüzyıl mutlak monarşilerini gösterir.

Marx'a göre burjuva demokrasisi tarihi bakımdan gerekli, mutlak monarşiye kıyasla daha ileri bir aşamadır. Burjuva demokrasisi sosyalizme geçebilmek için önemli bir uğraktır.

14.4.Anarşizm

Anarşizm, ütopyacı sosyalizmin bir türü olarak değerlendirilebilir. Bilimsel sosyalizmden de beslenen anarşizme göre devlet, egemen sınıfın çıkarlarını korumanın dışında bir işlevi olmayan – gereksiz – bir kurumdur. Özgürlüğü ve eşitliği sağlayabilmek için işe, devleti ortadan kaldırmakla başlanmalıdır. Devletle birlikte "baskıcı" her türlü kurum da ortadan kaldırılmalıdır.

Kendini "anarşist" olarak niteleyen ilk kişi Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865)'dur. *Mülkiyet Nedir?* (1840) ve *Sefaletin Felsefesi* (1846) adlı iki önemli eseri olan bu Fransız düşünür, aslında ütopyacı bir sosyalisttir. Özellikle, "Mülkiyet hırsızlıktır!" sözüyle tanınır. Düşünceleri, "Özgürlük, her zaman özgürlük, sadece özgürlük, hükûmetçiliğe hayır!" sözleriyle özetlenebilir. Proudhon, "anarşizm" sözcüğünü etimolojik anlamıyla kullanır. Bu anlamıyla anarşi, "hükûmetsizlik" demektir. Proudhon, ister kutsal hukuka dayalı bir monarşi,

ister jakoben bir diktatörlük olsun, otoritenin her türlüsünü reddeder. Ona göre, sınıflar arası çatışmanın baş sorumlusu devlettir.

Proudhon Fransa'da yaşadığı İkinci İmparatorluk Dönemi'nde (1851-1870) anarşist fikirlerinin çoğunun gerçekleşemeyeceğini gördüğü için federatif ilkeleri savunmaya önem vermiştir. Mülkiyet hırsızlıktır diyen, devlet otoritesine karşı çıkan Proudhon'a göre halkı vesayetten kurtarmak, barışı ve özgürlüğü sağlamak, Avrupa'da devrim fikrini geliştirmek için tek yol Fransa'yı on iki bölgeye ayırmak ve Paris'i ortadan kaldırmaktır.

Proudhon'a göre demokrasi, gizli bir aristokrasidir. Çünkü tecrübeyle anlaşılmıştır ki burjuvazi halkı temsil etmez ve bu sınıfın çıkarları halkın genelinin çıkarlarına terstir. Servetlerin eşitsizliği ve egemenliğin vekâlet yoluyla devri demokrasilerde de sürmektedir. Fransız tarihçi ve devlet adamı Louis Adolphe Thiers (1797-1877)'in meşhur "Kral hüküm sürer fakat yönetmez" sözünü Proudhon, "Halk hüküm sürer fakat yönetmez" şeklinde uyarlar ve demokrasiye sert eleştiriler yöneltir.

Proudhon'a göre siyasi düzen, birbiriyle çelişen iki temel ilkeye dayanır: otorite ve özgürlük. Her toplum türünde geçerli olan bu iki ilke, kendi aralarında savaş hâlindendirler. Ayrıca bu iki ilkeden biri olmadan diğerinin anlamı yoktur. En otoriter toplumlarda bile az da olsa özgürlük; en özgür toplumlarda az da olsa otorite bulunur. Anayasaların görevi, otoriteyle özgürlük arasında dengeyi bulmaktır.

Rejimler genel olarak ikiye ayrılabilir: 1) Otoriter rejimler, 2) Özgürlükçü rejimler. Fakat Proudhon'a göre, birey-toplum ilişkisi dört biçimde kurulur ve her rejim için ikişer olmak üzere dört yönetim şeklinden söz edilebilir. Bu ayrıma göre otoriter rejimler, iki tür yönetim biçimine yol açar:

1. Herkesin, bir kişi tarafından yönetildiği monarşi veya patriarka,

2. Herkesin, herkes tarafından yönetildiği panarşi veya komünizm.

Bu iki yönetim biçiminin ortak özelliği iktidarın bölünmez oluşudur.

İnsanlığın gelişmesi sonucu otoritenin günden güne zayıfladığını ileri süren Proudhon, özgürlükçü rejimleri de ikiye ayırır:

1. Herkesin, her bir birey tarafından yönetildiği demokrasi,

2. Her bireyin, kendi kendini yönettiği anarşi veya **self-government**.

Bu son iki yönetim biçiminin temel özelliği ise iktidarın bölünürlüğüdür.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Sosyalist düşüncenin merkezinde, insanlık tarihi boyunca hiç eksik olmamış bir çatışma bulunmaktadır. Bu çatışma, Eski Çağ'da köle ile efendi, Orta Çağ'da serf ile senyör, Fransız Devrimi esnasında burjuva ile aristokrat ve sonraki dönemde işçi ile işveren arasındaki mücadeleden kaynaklanmaktadır. Sosyalizmin kendi kavramlarıyla ifade etmek gerekirse, söz konusu çatışma, üretim araçlarına sahip olanlarla emeğinden başka bir şeyi olmayanların mücadelesine dayanmaktadır. Sosyalist düşüncenin önemli temsilcilerinden Karl Marx'a göre insanlık tarihi, sınıf mücadeleleri tarihinden ibarettir.

Sosyalizmin modern anlamıyla siyasi düşünce tarihinde yerini alması iki tarihi olayın gerçekleşmesiyle mümkün olmuştur: Sanayi Devrimi ve işçi sınıfının ortaya çıkması.

Eşitsizliği tamamen ortadan kaldırmayı amaçlayan sosyalistlerin bir kesimi, insanların çektiği ıstırap ve sefaletin önerecekleri çarelerle son bulacağını savunmaktaydı. Düşünce ile madde arasındaki ilişkinin yarattığı temel çelişkiyi, düşünceyi ön plana çıkartarak çözme eğilimindeki bu düşünürlere, "ütopyacı sosyalistler" adı verilmektedir.

Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan ütopik sosyalizmin en önemli temsilcilerinden biri Saint-Simon (1760-1825)'dur. Pozitivizmin habercisi sayılan bu aristokrat düşünür her şeyden önce bilime ve ilerlemeye inanır. Spekülatif tartışmaların yerini pozitif fikirlerin, ilahi esaslara dayanan ahlak ve siyasetin yerini akla dayanan ahlakın ve endüstriye dayanan politikanın alması gerektiğini savunur. Saint-Simon'a göre toplumu besleyen, ayakta tutan kesim çalışan sınıftır. Devleti sadece işçi sınıfı değil, tüm üreticiler yönetmelidir. Sanayileşmekte olan bir toplumda temel çelişki, üretime her ne şekilde olursa olsun katılanlarla, katılmayanlar arasındadır. Yönetimde sadece **uzmanlar** yani mühendisler, mimarlar, teknisyenler, iktisatçılar görev almalıdır.

Bilimsel sosyalizm, materyalist felsefe ile diyalektik yöntemi birleştiren bir dünya görüşüdür. Bilimsel sosyalizm veya diğer adıyla Marksizm'in kurucuları, Karl Marx ve Friedrich Engels'dir. Bilimsel sosyalizm üç unsurun sentezinden oluşur: 1) Hegel'in diyalektik tarih felsefesi, 2) Klasik ekonomi politikası olarak adlandırılan İngiliz iktisat öğretisi ve 3) Fransız sosyalizmi.

Marx, diyalektiği materyalizme uyarlamıştır. Materyalistlere göre, ilk ve esas olan maddedir. Evreni ve maddeyi yaratan ruh değildir; tersine ruhu yaratan maddedir. Diyalektik

düşünceye göre, her değişim iki süreç içinde gerçekleşir: Önce nicel bir değişim söz konusudur; bu daha sonra nitel değişime dönüşür. Nicel değişim, belli bir noktadan sonra nitel bir değişimle sonuçlanır.

Geliştirdiği "artı değer" kuramıyla Marx, iktisat bilimine önemli bir katkıda bulunmuştur. "Artı değer", işçinin ücret olarak aldığından daha fazla değer yaratması ve aradaki farkın da işverene gitmesidir. Bilimsel sosyalizm ne sadece bir iktisat öğretisi, ne de yalnızca bir siyaset öğretisidir. Sözcüğün en geniş anlamıyla bu felsefe, bir dünya görüşüdür. Bu anlamda Marksist düşünce, dünyayı sadece açıklamayı değil değiştirmeyi de amaçlayan bir felsefedir.

Marksizm'e göre insanın bilincini öncelikle belirleyen şey "üretim"dir. Üretimi belirleyen en nesnel öğe ise "üretim tekniği"dir. Üretim tekniği, insanın eseridir fakat insanın denetleyemeyeceği sonuçlar doğurmaktadır. Üretim tekniği, "üretim biçimi"ni, üretim biçimi ise "sosyal yapı"yı belirler. Üretim ilişkilerinin bütünü, toplumun iktisadi yapısını yani "alt yapı"yı meydana getirir. Bilimsel sosyalizme göre hukuki ve siyasi kurumlar (ideoloji, din, kültür, sanat vs.) ise "üst yapı"yı meydana getirir ve alt yapı tarafından belirlenir. Bu tek yönlü bir belirlenme değildir; üst yapının da alt yapıyı etkilediği durumlar vardır, ancak son tahlilde belirleyici öğe alt yapıdır. Bilimsel sosyalizme göre devlet, toplumun tarihi gelişimi içinde belirli bir dönemin ürünüdür; sosyal mücadeleyi yavaşlatan, ona engel olan, iktidardaki sınıfın baskı aracıdır.

Anarşizm, ütopyacı sosyalizmin bir türü olarak değerlendirilebilir. Anarşizme göre devlet, egemen sınıfın çıkarlarını korumanın dışında bir işlevi olmayan bir kurumdur. Özgürlüğü ve eşitliği sağlayabilmek için işe, devleti ortadan kaldırmakla başlanmalıdır. Devletle birlikte "baskıcı" her türlü kurum da ortadan kaldırılmalıdır.

Kendini "anarşist" olarak niteleyen ilk kişi Pierre-Joseph Proudhon'dur. Proudhon, anarşist fikirlerinin çoğunun gerçekleşemeyeceğini gördüğü için federatif ilkeleri savunmaya önem vermiştir. Ona göre demokrasi, gizli bir aristokrasidir. Çünkü burjuvazi, halkı temsil etmez ve bu sınıfın çıkarları halkın genelinin çıkarlarına terstir. Ayrıca, servet eşitsizliği ve egemenliğin vekâlet yoluyla devri de demokrasilerde sürmektedir.

Bölüm Soruları

1. Sosyalizm kendi içinde ne tür farklılıklar gösterir? Saint-Simon, Marx ve Proudhon'un düşüncelerinden hareketle tartışınız.

2. Diyalektik yöntem nedir? Hegel ve Marx'ın düşüncelerini karşılaştırınız.

3. Marksizm ve Anarşizm'e göre devlet nedir? Bu iki siyasi akımın, devlete yaklaşımında tespit ettiğiniz belirgin farklar nelerdir?

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Çulha Zabcı, Filiz & Ergün, Reyda, *Kral Devletten Ulus Devlete*, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Köker, Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara, İmge Kitabevi, 1996.

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Köker, Levent, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.

Aristote, *Politique*, Birinci Kitap, Fransızcaya çev. Jean Aubonnet, Paris, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1968.

Arnhart, Larry, *Plato'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Kemal Bayram, Ankara, Adres Yayınları, 2004.

Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar Eski ve Orta Çağlar, der. Mete Tunçay, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006.

Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar. Yeni Çağ, der. Mete Tunçay, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2002.

Batı'da Ssiyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar Yakın Çağ, der. Mete Tunçay, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004.

Comte, Auguste*, Cours de philosophie positive*, 6 cilt, Paris, 1830-1842.

Comte, Auguste, *Système de politique positive*, 4 cilt, Paris, 1851-1854.

Giddens, Anthony, "Pozitivizm ve Eleştiricileri", Tom Bottomore & Robert Nisbet (der.), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2010.

İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1988.

Jaspers, Karl, *Les grands philosophes*, Paris, Union Générale d'Édition, 1967.

Lacoste, Yves, *Ibn Khaldoun. Naissance de l'histoire, passé du tiers monde*, Paris, François Maspero, 1978.

Marx, Karl, “Manifeste communiste”, *Œuvres*, Paris, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, 1963.

Marx, Karl, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı (Zür Kritik der politischen Ökonomie*), Berlin, 1859.

Marx, Karl, Friedrich Engels, *Selected Works*, Moskova, Foreign Language Publishing House, 1962.

Marx, Karl, *Selected Writings in Sociology and Philosophy*, (İngilizceye çev. Tom Bottomore), Londra, McGraw-Hill, 1964.

Montesquieu, *De l’Esprit des lois*, Genève, Barillot, 1748.

Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Fehmi Baldaş, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1965.

Sarıca, Murat, 100 *Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1987.

Şenel, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1995.

Tannenbaum, Donald & Schultz David, *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve fikirleri*, çev. Fatih Demirci, Ankara, Adres Yayınları, 2005.

Tocqueville, Alexis de, *De la démocratie en Amérique*, 1835 (c. I), 1840 (c. II).

Tocqueville, Alexis de, *Eski Rejim ve Devrim*, (çev. Turhan Ilgaz), İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995.

Tocqueville, Alexis de, *L’Ancien Régime et la Révolution*, Paris, Flammarion, 1988 (1856).